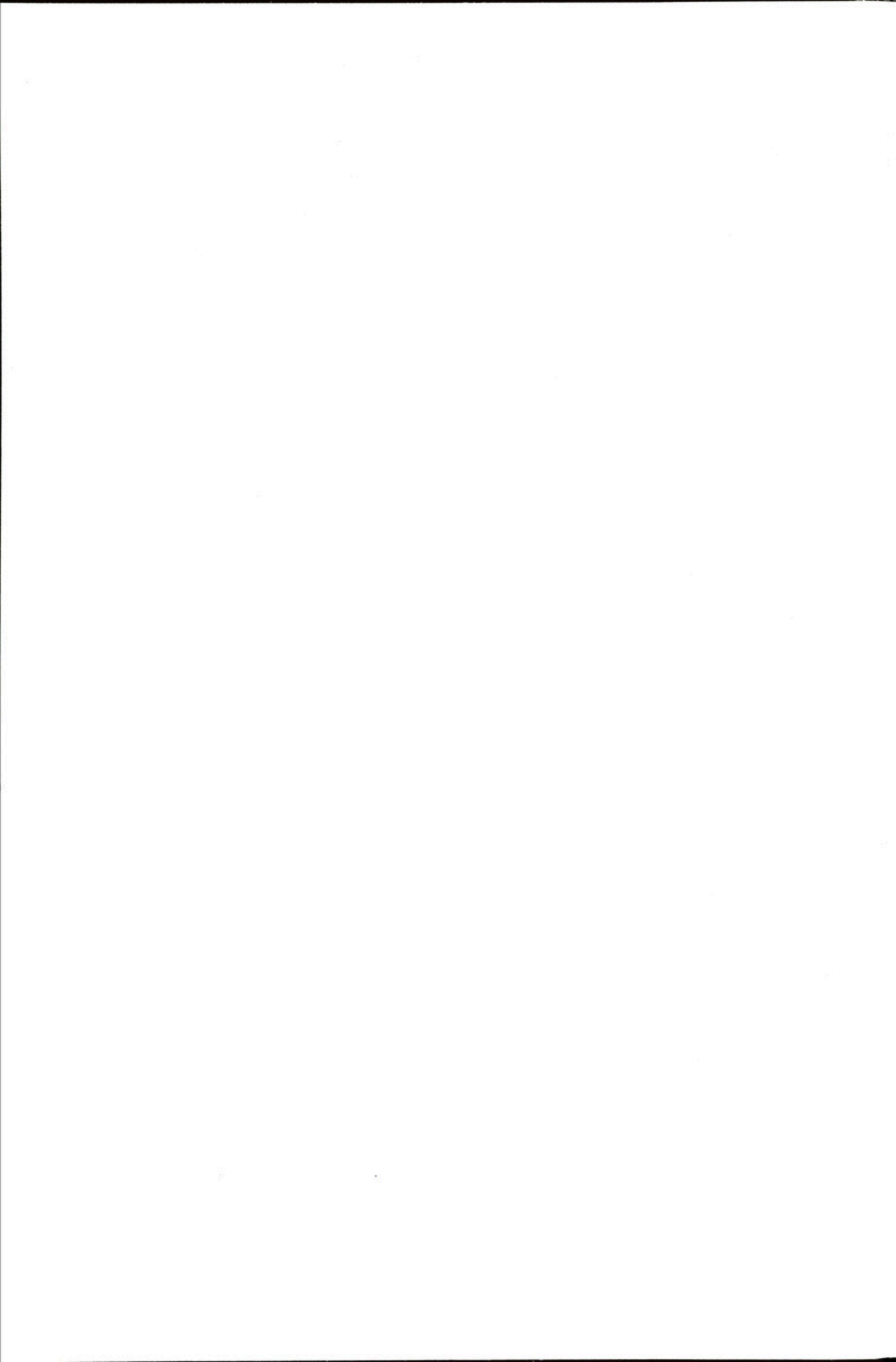

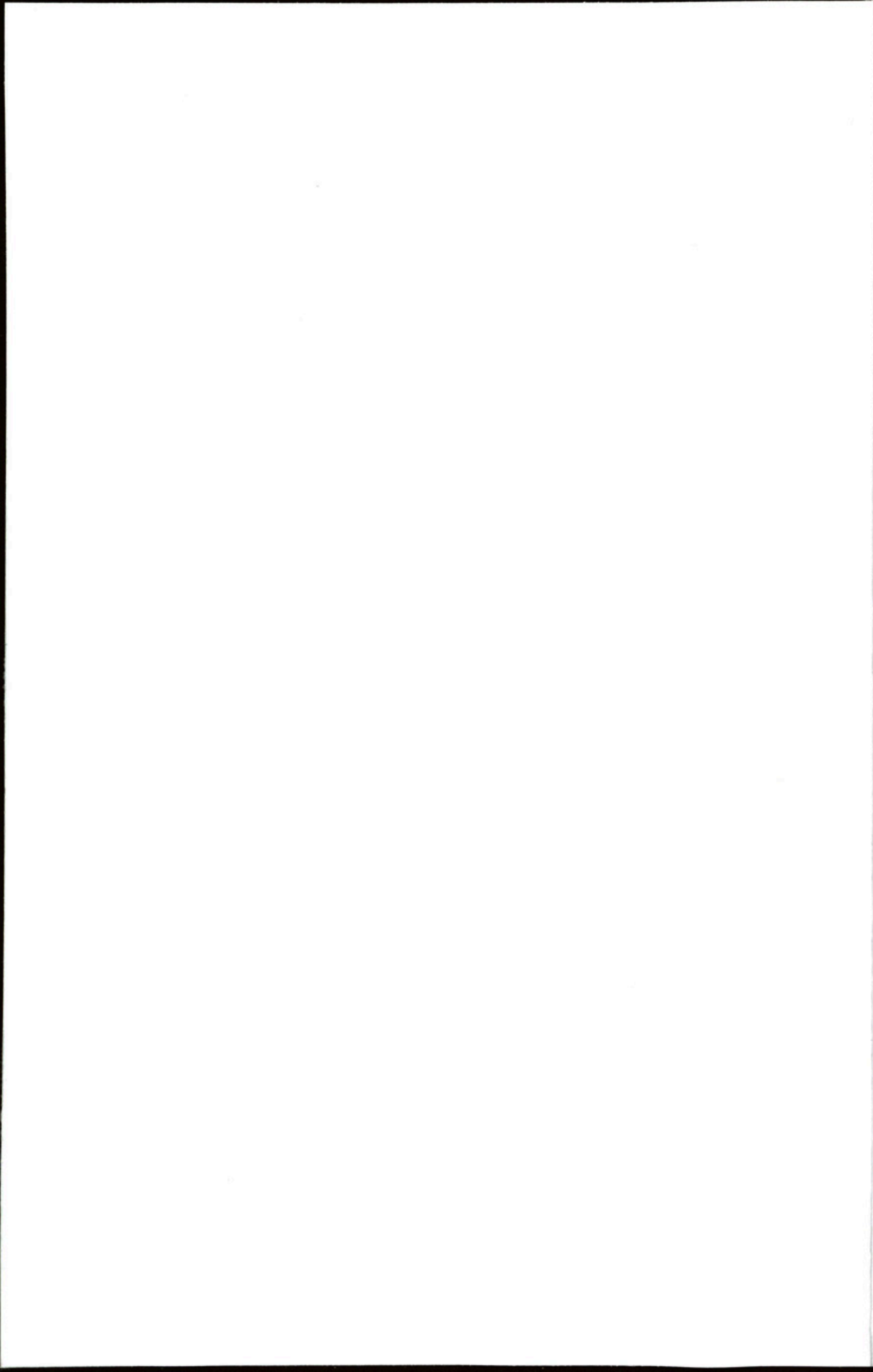

ЋИРИЛСКЕ
РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ
МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЗБОРНИЦИ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига XI

ЋИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига XI

ЗБОРНИЦИ

Аутори каталога

Душица Грбић

Катица Шкорић

Љупка Васиљев

(опис водених знакова)

Станимир Јакшић

(консултант у опису садржаја)

Аутори прилога

Љупка Васиљев

Душица Грбић

Катица Шкорић

Редактор

Проф. др Вера Јерковић

Нови Сад
2006

Уредник
Миро Вуксановић

ΚΑΤΑΛΟΓ

88. PP I 22 (PP 122 – 352 B 25) – 618962

ЗБОРНИК¹

XVII век, око 1696/1705. године

Хартија, мастило мрко и киновар, боје црвена, зелена (светлија и тамнија), окер и мрка, 284 л. 136x94 мм, текст 95x65 мм. Број редова на пуној страни је 16. Ређе је завршетак речи на крају последњег реда спуштен са десне стране. Један писар.

Према воденим знацима рукопис је настао крајем XVII или почетком XVIII века, тј. око 1696/1705. године: 1) три полумесеца са контрамарком P–C, идентично Никољац 85 око 1685/95. године, Београд, МСПЦ, Грујић 3-I-89 око 1690/1720. и Београд, МСПЦ, Грујић 18 око 1690/1695 (али са контрамарком H–Z); 2) три полумесеца са контрамарком S–S, врло сл. Никољац 68 око 1685/1695. и Београд, МСПЦ, Грујић 121 око 1688; 3) фрагмент круне са звездом, полумесецом и иницијалом V испод знака, врло сл. Мошин, Гроздановић-Пајић, стр. 15 око 1706; 4) фрагмент неидентификованог знака са иницијалима В В у једном реду и М в испод у другом реду. Овакав знак није нађен у расположивој филигранолошкој грађи.

Рукопис садржи 37 свешчица сигнираних ћириличким бројевима мрким мастилом као што је и текст на првом и последњем листу свешчице. У писању бројева свешчица иза слова са титлом већином долази зарез, једанпут је употребљена тачка (иза броја $\overline{\text{кз}} = 27$ на првом листу свешчице), а ређе интерпункцијски знак изостаје. Свешчице садрже углавном по 8 л. Одступају св. 12 са по 7 л. (недостаје 8. л.), св. 24 и 31 које чине 4 л. (текст тече без прекида) и последња, 37, свешчица са 5 л. (нема 1, 7. и 8. лист). Крај књиге недостаје, а колико је још било свешчица не може се знати. Почев од 2. л. у књизи листови су нумерисани ћириличким бројевима $\overline{\text{а}}-\overline{\text{и}}\overline{\text{г}}$ (= 1–18), мрким мастилом. Постоји и новија нумерација листова рађена оловком, од првог до последњег листа. Листови су претежно цели (зацепљени су л. 104–106, а понеки имају искрзане крајеве). Ивице листова, полеђина предње корице, као

¹ У каталогу Библиотеке Матице српске књига је до сада вођена под називом *Чудеса пресвете Богородице*.

итд.), што је вероватно резултат њиховог меког изговора у језику писара. У обележавању љу, њу заступљен је правопис лю, ню, изузев неких потврда са лѣ за љу (лѣтѣю 101а/10, сѣвѣди 189б/3, 203а/6). Иза слова ч, ш и некадашњег меког с често је написано ю уместо оу(8) (притчю 19а/2–3, дѣю 31б/5, вѣсю 210а/10 итд.). У писању старословенске групе с'а у заменици вѣсакъ, поред слова а иза с, није ретко ни ѣ, настало заменом слова ѣ са ѣ, према вѣсек- (вѣсеко 62б/13, вѣсекѣ 62б/16, вѣсекъ 114а/10 итд.). На месту некадашњег рѣ среће се ра (монастира 231а/4). Слова ї (і, і) већином су стављена по ресавским правилима. Слово ѕ се користи понегде на етимолошком месту или уместо з. Писарев манир је да доста пута удваја о у средини речи (иноокъ 19а/6, антоонію 21б/1, слоовѡ 22а/3 итд.). Акценти и спирити постоје. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета, две тачке (чешће са цртом иза њих, а ређе без ње) и тачка и запета. Писар користи и округле заграде у које ставља једну или више речи, као објашњење или упућивање на нешто. Скоро увек испред и иза текста у загради долази по једна тачка. На крају реда често је написана црта да би се попунио простор и тако изравнала маргина.

Језик је српкословенски уз присуство рускословенских црта. На месту *јерова* само два пута потврђује се словом српкословенско *а* (васакѣ 73б/16, ва (предлог) 171а/1), наспрам многобројних примера у свим позицијама речи са рефлексима руске редакције *е* и *о*: прѣше|д|ше 10б/16, безѣменъ 12б/13, вѣнець 17б/12, темнѣю 24б/1–2, горекъ 48б/1 итд.; начетокъ 4б/5, вѣзопише 39б/15–16, кѣ иссохшемѣ 41а/16, сладокъ 51б/6, не содѣваетъ 54а/15, воздѣ|х| 61б/2, во (предлог) 74а/1, ко (предлог) 111а/7 итд. У више случајева на месту етимолошког *е*, или једанпут уместо ѣ (= *е*), јављају се ѣ или ѣ (словѣсь 7б/14, 71б/10, 152б/4, оутврѣж|д|ѣнь 49б/5–6, вѣсьѣ 51б/4, лишѣннаго 102а/13, сѣврѣшь|н|но 104б/15, сѣврѣшьнно 166а/14, болѣз'ни 177а/12–13, сѣд'мицѣ 211а/11–12 итд.; оумрѣти 87а/10), а два пута у овој позицији стављен је и *пајерак* (бѣгослов'нь 218а/2, сѣв'тѣще се 276а/12). Слово ѣ присутно је и уместо о (ни кѣго же 47а/1, кѣгождо 251б/7–8, меж|д|ѣ сѣбою 97а/8, сѣ сѣбою 155а/4–5, 16, на ... ѡсѣбно|м| 114а/5, 152б/6–7, вѣин'ствѣвь 257б/4–5). Наведени примери могу се окарактерисати као русизми услед изједначавања етимолошког *е*, *о* и рефлекса *јерова* *е*<ѣ, *о*<ѣ у рускословенском језику. У лексеми лѣкъ|т| 260б/11 написано је ѣ уместо а као последица замене а са *јером*, познате у српкословенским споменицима. Слова ѣ и ѣ се мешају, а у примерима свидѣтел'ствоваше 136б/16–137а/1, свидѣтель 144а/8, свѣдигелсѣвѣють(!) 178б/3, побидивше (прво и) 275б/10 уместо ѣ долази и. Група ѣ постоји, осим у примеру мачеѣа 174а/7 (поред мащеѣа 185б/4), где је стављено ч, омашком или као последица утицаја руског језика. Вокално л се чува са изузетком у полнѣ 108б/2, пол'нь 234б/9, где је рускословенски рефлекс *ол*. Вокално р већином постоји, али има и више потврда с рускословенским *ер* (растер'захѣ

216/8–9, зерно 376/10, держаше 766/9, прѣтер'пѣль 78a/2, вер'тогра|д| 90a/16, чер'мнѣти се 2236/1, вѣнѣтерь 2236/12–13 итд.). У складу с рускословенским фонетизмом потврђује се и правопис -ѣр- у тѣржникъ 1156/8. Нема преласка групе чр- у цр-. Уместо жд написано је ж у лексемама нѣжно 37a/10, нѣжницы 37a/10–11, омашком или под утицајем предлошка. Група чѣт- је редовна, осим у што 182a/3 где је штокавско *шт*. Нема метатезе заменичког вѣс-, као ни замене вѣ, вѣ-, вѣз-/вѣс- са оу, оу-, оуз-/оус-. Слово л на крају речи и слога се чува. Поред чешћег -сц-<-ск- среће се и -ст- (раистіи 74a/8, мор'стѣи 86a/8–9, вѣ ... ар'хїеристѣ 240a/16). У позицији старословенског љ/ѡ, поред српско-словенског е/ѣ, доста често среће се и лигатура га или слово а (= а и ја) у складу с рускословенским језиком (ѡ неѣ 76/10, ни стѣжеши 21a/1–2, начаше 33a/8, жаж|д|ѣю 416/1, оуча 646/16, трасаше се 766/12, пригѣтъ 796/11, боѣ се 88a/14, слѣжа 95a/13, видеша 114a/13, престѣѣ (Г јд. ж. род) 1196/12, гѣти 143a/6, ѡ ѡтрочѣте 1456/3–4, гораѣи|х| 1466/11, твора 155a/12, ѡ причащеніи 203a/3, 2036/1 итд.). У случајевима кѣи 80a/2, кѣи се 1266/10, стоехѣ 976/6, прѣстѣак (Н јд. ж. род) 1016/6–7, да кѣѣтъ 1076/3, поехѣ 118a/14, каплѣ 162a/5, 164a/13 (Н јд. ж. род), кнезе (Г јд. м. род) 1766/7 слова е, ѣ долазе на месту старословенског га. У питању су грешке или утицај рускословенског предлошка, где је за ја било написано слово љ. С обзиром на то да се старословенско љ (= е) у српскословенском рефлектовало у е, писар је механички заменио рускословенско љ са е, ѣ. У једном случају уместо е<ѣ омашком је написан spoj ѣи = еи (распѣнше 280a/14).

У области морфологије књижевна норма се претежно поштује. Изједначени су облици Г и А јд. м. рода за биће. У Л јд. именица *ѣ основа је наставак -и, као и код именица на консонант, са изузетком именице дѣнѣ која се потврђује са -ѣ (вѣ дѣне 156/12). У И јд., Д и Л мн. *ї промене и на консонант је -ѣ: -ѣмѣ, -ѣхѣ. У Д јд. сложене придевске промене је -омоу/-ѣмоу, а облик прости придевске промене у облицима множине среће се у Д к' котора|м| 58a/1 и Л вѣ котора|х| 51a/13, 52a/14, по малѣ|х| 1706/2. У 1. л. мн. презента атематских глагола је -мы (-ми), асигматског аориста нема, у 3. л. дв. глагола нађен је наставак -ѣ, а супин се замењује инфинитивом.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним врстама које су настајале већ у старословенским споменицима под утицајем народних језика. Спорадично се јављају и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Од српских општештокавских црта долазе: -ѣ у Л јд. именица м. рода *о/ѣ основе (по морѣ 966/4, о вѣдникѣ 119a/3, вѣ парижѣ 123a/14, ѡ ... римѣнинѣ 139a/12, о ... ѡтрокѣ 1416/15, о ... іудѣанинѣ 1456/15, вѣ пир'гѣ 1536/1), -и у Л јд. именице ж. рода (вѣ ... пѣцѣри 896/6, вѣ пѣцѣри 183a/2); заменица неговѣ 138a/13; -омѣ у Л јд. м. и ср. рода сложене придевске промене

(вѣ ... глѣмомь 80а/9, ѡ ... старомь 110а/12, ѡ ... прѣво|м| 137а/13 итд.) и -ои у Д, Л јд. ж. рода сложене придевске промене (Д кѣ ... рече|н|нои 92б/5, прѣстои 95а/14, кѣ ... глѣбокои 117б/15 итд., Л вѣ ... бж|с|тв'нои 76а/2, о ... мртвои 85а/7, на носещои 148б/16 итд.). Понегде је присутна множина уместо двојине.

У случајевима ради ... веце|х| 20а/15, не прикасаем⁴ се ки 36а/2, не прикоснѣ се мнѣ 138а/1, прикоснѣ се вѣсѣ|х| ... косте|х| 247б/1 употребљен је Л уместо Г (мн. или јд.), а у примеру ѡ вецеи ихъ 22б/7 уместо Л мн. јавља се Г мн. Изједначавање Г и Л карактеристично је за зетско-сјенички дијалекат.² У неким облицима имперфекта глагола потврђује се писање лѣ, лѣ, лѣ, не, ре, рѣ на месту старословенског лѣ, нѣ, рѣ (млѣше се 212а/2, млѣше се 196б/13, славлѣхъ 137а/4, хранехъ 207а/3, творехъ 114а/13, творѣше 197а/1 итд.). Суфикс -е- у имперфекатској основи веома је раширен у призренско-тимочком дијалекту.³ У имперфекту глагола бдети и ићи, поред -ѣ- < -ѣа- (нпр. бдѣше 218б/11, идѣхъ 249а/8), долази и -га- (бдѣше 214а/16, идѣше 223а/3-4). У Г јд. придева м. рода са основом на н, поред наставка -гаго/-аго (вышнаго 247а/16, ближнаго 251б/2), јавља се и -его/-его (ближнего 66а/2, нѣгаш'него 101а/12, оутр'него 231а/2; ближнего 65а/14-15), као резултат сажимања -гае- у е, што је црта српског језика. Среће се и -ѣго (вечернѣго 108а/3, вышнѣго 154а/12), где спој -нѣ-, осим не, може имати и вредност ња. У 2. л. мн. императива потврђује се основа на -и-, а не на јат у ѡблещите се 55б/16, као и -ѣ- (= е) уместо -и- у случају видѣте 229б/4, што су особине призренско-тимочког дијалекта.⁴ Пример са -и- може бити и русизам. Наведени случајеви могу се објаснити и као грешке преписивача услед његовог незнања језика, о чему сведоче и неки други примери (нпр.: облици Н јд. юноше ум. юноша 176б/5-6, 196б/7-8, А јд. еѣ 123б/6 уместо еѣ итд.; словне грешке, тј. замена једног слова другим или изостављено слово, као у речима: чичаемо 75б/14 (ум. читаемо), съ печетію 88б/3 (ум. съ печатію), вѣз'дыхнъ 100б/15 (ум. вѣз'дахнъ), слышети 136а/14-15, 171б/15 (ум. слышати) итд.

Г јд. на -и у именицама бѣи 96а/16, 119а/3, 12, ѡ бѣорѡдицы 126б/16 (поред бѣе 106а/16, 110а/10), надеж|д|ы 104б/16, ѡ чаши 108б/14, дѣи 114а/2, 120б/2, ѡ земли 122б/5, 248б/11, вл|д|чцы 127а/13 јавља се по *ја основи или под утицајем рускословенског језика.

Од норме одступа и Л мн. по ... града|х| 105б/16. Наставак -ах под утицајем *а промене, присутан је, иначе, још у 14. веку у неким руским споменицима,⁵ а одликује и савремени руски језик.

² Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 162.

³ Исто, 113.

⁴ Исто, 113, 115.

⁵ А. И. Соболевский, *Лекцији по историји рускаго языка*, 'S-Gravenhage, 1962, 177.

Наставак -ого у Г јд. м. род четвртог 2116/11 представља русизам или је последица утицаја заменичке промене (того).

Садржај:

Слова Јована Златоустог (1а–80а/6)

1а–6б/3: Иже въ стѣхъ| ѿца нашего і/ѡанна злат|(о)оустаго. наказа/нїе къ чителникѡ. како по|д|(о)/баеть вънимати писанїю:

6б/3–9б/3: Слово, тогож|д|е. иже въ стѣхъ| / ѿца нашего іѡанна злат|(о)оустаго, въсакомѡ члѣкѡ поль|з|ное:

9б/4–17б/14: Иже въ стѣхъ| ѿца іѡанна си/наискые гооры, слово полѣ|з|но:~

17б/15–21а/8: Словѡ стѣго ефрема / сирїна, ѡ иноцѣхъ:~

21а/9–22а/2: Слово ѡ чрѣноризцѣ пришь|д|/ше|м| къ антонїю пострици се, / и имѣнїа себѣ оудръжавше|м|:~

22а/3–25а/11: Слово исака сїрина, повѣ/седнѣное въспоминанїе, и / зѣло потрѣбно сѣдецомѡ въ / клѣти своки. и себѣ тѣчїю / вънимати:~

25а/12–27а: Слово ѡ главѣ стѣго нїла, / ѡ семи помыслѣхъ:~

27б–28б/7: Слово ѡ прѣвы|хъ| монасѣ|хъ|, / и ѡ ннѣшнїхъ|, и ѡ послѣ|д|нїхъ|:~

28б/8–31а/9: Повченїе стѣго ѿца деѡ|д|(о)ра и/гѡмена стѣдїискаго, еже не/ѡчагати се свои|хъ| ради грѣхѡ|в|:~

31а/10–32б/13: повченїе іѡанна злат|(о)оустаго), ѡ мѣтвѣ:

32б/14–35б/8: Слово стѣго ѿца нїфонта, / како въ послѣ|д|нѣмъ издыханїи покаанїе|м| и слѣзами и / мл|с|тынею оугодити бѣ:~

35б/9–39б/3: Повченїе стѣго іларїѡна ѡ / ползѣ дшѣвной:~

39б/4–40а: Слово ѡ безстрашїи:~

40б–43б/5: Иже въ стѣхъ| и прѣпо|д|(о)бнаго / ѿца нашего ефрема сїрина. / ег|д|а прїдоше къ немѡ бра/тїа. и просише его, да и|хъ| на/считъ ѡ дѣлестѣ|хъ|, еже къ ни|м| / глѣ. имѣе главѣ, кѣ:~

43б/6–44б/11: О страсѣ бжїи. гла|в|(а), а̄:~

44б/11–45б/3: О неимѡщи|хъ| стра|хъ| бжїи. гла|в|(а), в̄:

45б/3–47б/9: ѡ любви, гла|в|(а), г̄:

47б/9–48б/13: ѡ неимѡщи|хъ| любве: / г|л|(ава), / д̄.

48б/13–49б/14: ѡ длѣготрѣпнїи: / г|л|(ава), / е̄.

49б/15–50б/4: О неимѡщи|хъ|, длѣготрѣпнїа: / г|л|(ава), / з̄.

50б/5–52а/3: ѡ трѣпнїи, глава, з̄:~

52а/3–53а/5: ѡ неимѡщи|хъ| трѣпнїа. / г|л|(ава). / ѣ̄.

53а/6–54а/8: ѡ бе|з|гнѣвїи, е|ж|(е) не имѣти гнѣва. / г|л|(ава) / ѡ̄.

54а/8–55б/2: ѡ нагло/дшїи, рекше ѡ гневѣ:~

55б/3–57а/1: ѡ кротости. гла|в|(а), а̄:~

- 57a/2–58b/2: ѡ лѡкавствѣ. вѣ, гла|в|(а):~
 58b/2–59a/13: ѡ истиннѣ: / гла|в|(а) / гѣ.
 59a/13–60a/11: О лѡжахъ, и ѡ не/имѡщи|х| истинны. гла|в|(а), дѣ:
 60a/11–61b/9: О послѡшанїи. / г|л|(ава), / еѣ.
 61b/9–63b/4: ѡ непослѡша/нїи и роптанїи. гла|в|(а), сѣ:
 63b/5–65b/2: ѡ кже не имѣти зависти и ревности. глава, зѣ:~
 65b/2–67a/11: ѡ зависти / и ревности. глава, иѣ:
 67a/12–68b/3: еже не быти клкветникѡ: / г|л|(ава), / дѣ.
 68b/3–69a/14: ѡ оклѡветанїи, глава, кѣ:~
 69a/14–72a/1: О вѣ|з|дрѡжанїи: / г|л|(ава), / кѣ.
 72a/2–75b/10: О невѣ|з|дрѡжанїи, гла|в|(а), кѣ:
 75b/11–80a/6: Видѣнїе дивное, како гѣ мл|с|ти|в| / на|м| биваетъ мѣре
 своек, прѣкло/нень биваетъ сѣыми ек мѣтва|ми|.
 Избор из Чуда пресвете Богородице⁶ (80a/6–187b):
 80a/6–84b: О чюдеси вѣ и/сточницѣ биваемо|м| ѡ б(о)|го|ро|о|(ди)ци:
 85a–92a/12: ѡ прѣславны|х| чюдес|с|. прѣстїе / вл|д|чце нашек бѣе и пр|с|но
 – / дѣвы марїи. мала нѣ/каа ѡ разли|ч|ны|х| счителк, / избра|н|на. вѣ плѣзѡ
 прочита|ющи|м|, и вѣси|м| послѡшающи|м|: / О единой женѣ мѣртваи – /
 мл|д|нца жива доившой:~
 92a/13–95b/6: Чудо, вѣ, ѡ оумрьше|м| егоже вы/ше реченнаа вода
 вѣскрѣси:
 95b/7–99a/14: Чудо гѣ, прѣстѣк бѣи, / ѡ вѣскрѣше|м| несторїанѣ: Текст се
 прекида на л. 95b: ...Вѣ врѣме ѡно / мѣжд|д| инѣми бѣ единь пѡ... Наставак на
 л. 96a/1–2 је: тебе, нѣ иные мнози и|з|бавише |с|е...
 99a/15–106b/9: Чудо, дѣ. ѡ ѡврьг'шем' се / хѣ писанїемь:~
 106b/9–110a/11: Чудо, еѣ. ѡ видѣвше|м| прѣстѣю / бѣс причещающѡ
 трѡдив'ши|х| се братїю хлѣбо|м| нѣ|с|ны|м|:
 110a/12–112a/11: ѡ единѡ|м| иноцѣ старомь, / вѣ крѣпо|ст| млადы|х|
 пришь|д|ше|м|:~
 112a/11–115b/3: ѡ немогоуще|м| навчити се / писмень, раз'вѣ тѣчїю еже /
 бѣе дѣо ра|д|(о)уи се:~⁷

⁶ Спис грчког писца Агапија Крићанина *Чудеса пресвете Богородице* 1684. године на Светој гори са грчког на српскословенски први пут је превео Самуило Бакачић, пореклом Рус /в. Ђорђе Сп. Радојичић, *Стари српски писци руске народности*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. V, Нови Сад 1960, 207/.

⁷ Наслов приче одговара првој редакцији превода, на пример, рукописима Рс 57 из 1687. и Рс 74 из 1804. Народне библиотеке Србије у Београду, за разлику од рукописа Рс 101 из 1776. у тој збирци који представља другу редакцију /в. Љубица Штавланин-Ђорђевић, *Чудеса пресвете Богородице Агапија Крићанина и ново чудо Богородице Тројеручице манастира Хиландара*, Археографски прилози, 6–7, Београд 1984–1985, 277/.

1156/3–119a/2: ѡ избавльше|м| / се юдеи ѿ оузы и вѣровав'шеть въ г҃а:~
119a/3–123a/10: О владникѡ емѡ же г҃ъ / прѣклонень мѣре своек / млтвами,
дарова вставленіе:~

123a/11–127a/14: О неизре|ч|(е)ннѣи красотѣ пр|с|но|дѣва, юже спо|д|(о)ви
се видѣ|ти единь клирикъ:~

127a/15–1306/5: ѡ въскрѣсьше|м| отрочети, и / исповѣда|в|ше|м|
сбывша|г|(о) его:

1306/6–1336/3: ѡ спо|д|(о)бившей се х҃а видѣти ꙗко мл|д|нца трилѣтна
пльтїю:~

1336/4–139a/11: Чюдо прѣстѣе бѣе, сътворе|н|ное на|д| женою родившею,
ѡ|трока чрѣна:~

139a/12–1416/14: ѡ въскрѣсьше|м| римлянинѡ:~

1416/15–1456/14: О оубѣенно|м| ѡтрокѡ ѿ своего / ѿца идеанина, и
въскр|с|шеть / и прѣстѣю бѣе исповѣда|в|ше|м|:~

1456/14–1476: О причестив|ши|м| се юдеанинѡ, и несѣго|ревше|м| ѿ ѡгна
пещ'наго:~

148a–1546/11: О сътвор'шей кровосмѣше|ніе, и дѣтвѣество. юже /
прѣстѣа бѣа всѡж|д|енїа и|з|бави:~

1546/11–1596/5: ѡ преда|но|м| ѿ мѣре въ зачетїи бѣсови:~

1596/5–162a/3: ѡ недоумѣва|юще|м| ѡ ч|с|тотѣ пр|с|но дѣве, и
и|збавльше|м| се чю|д|(о)дѣствїе|м| нѣкы|м|:~

162a/4–165a/6: оужась дивны, ꙗко едина / капк крове вл|д|чнк
прѣвѣ|сходи|т| въсе члѣк съгрѣшенїа:~

165a/7–169a/8: О маловѣрно|м| въ таина|х| х҃вы|х|, / и х҃а видѣвше|м| съ
пльтїю ꙗко мл|д|нца, въ врѣме лѣт|(оу)р'гїи:~

169a/9–171a/13: ѡ сѣкннн|м| отроце ѿ юдѣи. / и въскр|с|шено|м| ѿ
бѣомѣре:~

171a/14–1876: ѡ црѣвнѣ единой, еиже / оусѣченныє рѣцѣ, исцѣли /
въ|се|силнаа вл|д|чца:~

Поједина чуда из 1. и 2. дела Спасења грешных (188a–2406)

188a–1906/15: О недостоинѣ дер'знѡ|вши|х| сѣен'нодѣствова|ти. ѿ
книгы грѣчьскїе / прѣвѣ|д|(е)но, чюдо, а:~

1906/16–193a: Чюдо, б, ѡ сѣен'ствѣ.

1936–196a/3: Чюдо, г, ѡ сѣен'ствѣ:~

196a/4–1966/6: Чюдо, д, ѡ сѣен'ствѣ:

1966/6–200a/15: Чюдо, е.

200a/15–203a/2: О нед(о)|с|(то)инѣ при|честивши|х| се, и наказаны|х| / ѿ бѣ
къ наѡченїю нашемѡ. чю|д|(о) а.

203a/3–16: Чюдо, б, ѡ причащенїи:

2036–2066/7: Чюдо, г, ѡ причащенїи:~

2066/8–2096/14: Чюдо, д, ѡ причащенїи:

2096/15–211a/15: ѡ жена|х| добродѣтел'ны|х| / достоинѣ причестивши|х| се. ѿ.

211a/15–218a: Чюдо, бѣ:

2186–2226/7: ѡ жена|х| гаже ѿидоше въ / моуѣѣ одинаго ради грѣха на исповѣди не исповѣда|н|а|г|(о):

2226/7–225a/1: едина жена еди/наго ради грѣха не исповѣ/даннаго ѿиде въ мѣкѣ:~

225a/2–2256/12: ѡ оунынїи:~

2256/13–2386/8: ѡ немилосрѣдїи, и сребролюбїи:

2386/8–2406: ѡ памети съмѣтно:

Житїе Василија Новог (241a–2846)

241a–2846: Видѣнїе григорїа мона|х|(а). / ѡ страшно|м| соудѣ бжїи. / за неже молкнїемъ и мѣи/твами Василїа новаго, / сїа кмѣ ѿкрыше |с|(е). кже / пише|м| zde, да по|з|наемъ к|с|(ть) / въсег|д|(а). како да покаем се / ѿ безаконїи наши|х|. и и|з|ба|ви|м| се вѣчнаго мѣченїа:~ Текст почиње: Въ единѣ оубо ноць леже/щѣ ми на шдрѣ моемъ / видѣ|х| се на поли пажитнѣ и зе/лкенѣ... (241a/10–2416/2). Текст се прекида на л. 2796: ...Се ч|с|тны кр|с|ть въздвиг' се... На л. 280a/1 наставак је: и се бы|с|(ть) раздѣленїе, и разлѣ/ченїе... Текст се прекида на л. 2846: ...И еше ѿлоучи гѣ ѿшви[] ... тѣмъ прѣда|с|(ть) и|х|, соуро/выми инем т[]ми, аггѣл|м| / шнѣмъ ѿ бѣ на то въз|д|аннѣ|м|. / иже похытивше за власи,

Затиси

При врху залепљеног листа уз предњу корицу назире се нека белешка, која се не може прочитати јер је затамњена услед горења.

Испод тога мешовитим писмом (полуустав, брзопис), а црним мастилом записано је: **Сїа Книга.**

Испод тога другом руком, полууставним словима, црним мастилом стоји: **идетъ бздѣ тѣмо / бздеть.**

Испод тога назире се још неке речи, исписане новом руком, мрким мастилом, које су нечитљиве због горења.

При врху предње, празне, стране првог листа у књизи новом руком, мрким мастилом, писаном грађанском ћирилицом записано је: **Его же [] / нб|с|ная.**

Испод тога новом руком, истим писмом, а светломрким мастилом: **Сїа К[нига] / Стая [] / Стая [] [Јере[я] / Радонѣ [Живковича] / Купи е [] Крсти [].**

На доњим маргинама обе стране л. 2–4 и предње стране л. 5–30 остављен је континуирани запис истом руком, истим писмом и мастилом: **Сїа Книга / с'тае (реч је прецртана) / С'тая и божествена|я| / Ч (прецртано) Зовимая / Чудеса Прѣстїа / богородици / је (прецртано) мнѣ / Јереа / Радонѣ / Живковића / Подписаю / На М|с|ць / Јануарь / 23 њи / 1792 / а (прецртано) јако би ю / Кто тко / украль / или Потаи|я|ль / Да бздеть / Причтень /**

ωниї|x| / иже рекоша(!) / возми / возми / распниі / Егω / цѣною / 4
кремйчара / развѣ моея / дѣцы. Иза овог записа на доњој маргини л. 31а
истом руком и истим мастилом постоји сплет линија стилизованих као
завршна вињета, иза које се можда крије и потпис Радоње Живковића.

На горњој маргини л. 48б истом руком, истим писмом, оловком:
Живковић.

На доњој маргини л. 127б истом руком, савременом писаном ћирилицом,
оловком: **Живковић / парох.**

На доњој маргини л. 284а, гледано одозго, истом руком, истим писмом:
Живковић.

На доњој маргини л. 17а новом руком савременом ћирилицом, а оловком
јавља се потпис: [Дамјан] Гаћеша / парох.

На левој маргини л. 80а новом руком, савременом писаном ћирилицом,
оловком: **Симо Драгић Самоук из моњеровић(!) села.** Запис се наставља на
горњој маргини исте стране: **Ку:ће број 10.**

На десној маргини л. 81а истом руком, истим писмом и оловком: **30
Марта 1880 Симо Драгић.**

На левој маргини л. 134б истом руком, савременом штампаном
ћирилицом, оловком: **Симо Драгић.**

На левој маргини л. 166б истом руком, истим писмом, оловком: **Симо
Драгић Самоук.**

На левој маргини л. 174б истом руком, савременом писаном ћирилицом,
оловком: **Симо Драгић 1880. / самоук.**

На горњој маргини л. 284а истом руком, оловком: **1880 1768.**

На десној маргини исте стране највероватније истом руком, писаном
латиницом, оловком: **Dragić.**

Испод тога, вертикално (одозго надоле), истом руком, истим писмом,
оловком: [] **Dragić.**

На доњој маргини л. 80б, гледано одозго, новом руком, истим писмом,
оловком: **Иia Basara.**

На доњој маргини л. 81б, у истом смеру, истом руком, истим писмом,
оловком: **Иia Basara / br 16.**

На доњој маргини л. 89а, у истом смеру, истом руком, истим писмом,
оловком: **Petar Malešević / Иia Basara.**

На доњој маргини л. 111а новом руком, курзивом, светломрким
мастилом: **Јωа[нь].**

Историјат књиге

Рукопис је инвентарисан 8. октобра 1986. године, са напоменом да је
затечен у Библиотеци Матице српске.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агапије Ландос Крићанин, *Чуда Пресвете Богородице*. Превод са
српскословенског и поговор Томислав Јовановић, Вршац 2000, 244.

89. PP I 29 (PP 129 – 352 B 15) – 113454

ЗБОРНИК СВЕТООТАЧКИХ ТЕКСТОВА¹

XVII век, око 1695/1710. године

Хартија, мастило црно, блеђе (л. 1–144) и тамније (л. 105–144) и киновар, 144 л. 143x100 мм, текст 105x70 мм. Број редова на пуној страни је 20. На више страна испод последњег реда, десно, долази крај речи или ређе цела реч који нису стали у завршном реду. Један писар.

Према воденом знаку рукопис је настао крајем XVII или почетком XVIII века, тј. око 1695/1710. године: 1) круна са тролистом, звездом, полумесецом и контрамарком А–Z, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 16 око 1695/1700. године и Београд, МСПЦ, Грујић 22 око 1695/1700 (само са контрамарком Z), Цетиње 52 из 1728. и Пљевља 115 око 1696/1715, идентична контрамарка Београд, МСПЦ 236 око 1710/1720. године.

Листови 1–104 чине 13 свешчица, нумерисаних словним бројевима (ā–īḡ), са по 8 листова у свакој од њих. Ознаке се налазе на доњој маргини предње стране првог листа свешчице (десно, на средини је само у св. 11) и на полеђини последњег (лево). Изостају само на предњој страни 1. л. св. 1 и на полеђини последњег листа св. 12 и 13. До краја књиге (л. 105–144) постоји још 5 свешчица, које чине засебан низ, са по 8 листова у свакој. И свешчице и листови нумерисани су словним бројевима. Бројеви свешчица ā–ē (= 1–5) налазе се на средини доње маргине предње стране првог и полеђине последњег листа, а бројеви листова ā–[ṃ] (= 1–40) јављају се у горњем десном углу предње стране листова.

На доста листова постоје мрље од влаге и капања свеће, ивице су им већином искрзане, неким недостатају и мањи делови, а понегде је оштећен и текст (л. 1, 137–144). Књига је у прошлости преповезана, а оштећени листови су крпљени.

Корице нису оригиналне. Начињене су од картона и обложене црвенкастосмеђом мало хрпавом хартијом. На угловима и хрпту је старија светло-

¹ У каталогу Библиотеке Матице српске књига је до сада вођена под називом *Зборник апокрифа*.

мешају. У примеру **въ ... сїѡнк** 96а/17 среће се лигатура **к** уместо **ѣ**, што може бити писарева омашка.

До краја је спроведена српкословенска норма у погледу чувања вокалног **л**, група **чр-** и **џ**. Уместо **жд** једанпут је написано **ж** (**прѣ|д|хожах** 106б/11–12), омашком или под утицајем предлошка. Група **чѣт-** је редовна, осим у **џо** 94а/19 и **заџо** 96а/8, где је народно *шт*. Под утицајем српског језика јављају се и три потврде са метатезом заменичког **вѣс-** у **св-** (**сваком** 87б/11, **свакы** 95а/14, **свака** 96б/4), као и неколико примера преласка **въ** у **оу** (**оу ер|с|лим** 94б/8, **оу ... вѣри** 95а/15, **оу ... вѣме** 95б/10 итд.). У групама **въ-**, **въз-/вѣс-** нема замене са **оу-**, **оуз-/оус-**. Слово **л** на крају речи и слога се чува. Слово **х** неоправдано је стављено у **Л** јд. именице м. рода **о* промене (**въ томъ гресе|х|** 4б/6). Уместо **-сц-<-ск-** више пута среће се **-ст-** (**ѡ ... бесов'стемъ** 105б/14, **дѣмон'стїи** 107а/11, **юудеистїи** 116б/11, **галїлестїи** 121а/18–19, на ... **елеон'стѣи** 122б/8–9 итд.).

У области морфологије књижевна норма се претежно поштује. Изједначени су облици **Г** и **А** јд. м. рода за биће. У **Л** јд. именица **ї* основа и на консонант усвојен је наставак **-и**. У **И** јд., **Д** и **Л** мн. **ї* промене и на консонант је **-е-**: **-емъ**, **-ехъ**. У **Д** јд. сложене придевске промене је **-омоу**, а облик прости придевске промене потврђује се у **Д** и **Л** мн. У 1. л. мн. презентата атематских глагола је **-мы** (**-ми**, **-мїи**), асигматског аориста нема, у 3. л. дв. глагола су наставци **-та** и **-тѣ**, а супин се замењује инфинитивом.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним врстама које су настајале већ у старословенским споменицима под утицајем народних језика. Спорадично се јављају и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Од народних општештокавских црта долазе: **-8** у **Л** јд. именица **о/јо* основе (**въ цвѣт'ник** 84б/2, на ... **фнндамен'т8** 90а/16, **оу посланїю** 96а/14, **ѡ пїан'ств8** 98б/"жива глава" итд.), **-е** у **Г** јд. именица ж. рода (**ѡ стене** 98а/17), **-и** у **Д** и **Л** јд. именица ж. рода (**Д сестри** 30а/5, **Л въ камари** 22б/17, **въ вери** 25б/18, на ... **гори** 91а/3, **оу ... вѣри** 95а/15); енклитика *га* (**А** јд. **га** 103а/15, 19, 103б/7, 9, 14 итд.), наставак *га* у облицима заменица (**Г** јд. **оу нкга** 96б/1, **А** јд. **кога** 91б/6), **Д** мн. **нима** 94а/16, упитна придевска заменица *који / која* са извршеним сажимањем у наставку и скоро доследним присуством основе *ко-* (**кои|м|** 95а/6, **кога** 95а/9, **кои** 95б/10 итд.); **-ога** у **Г** јд. придева м. рода (**старога** 97б/15), **-омъ** у **Д** јд. придева м. рода **юудеиско|м|** 112б/20 и **Л** јд. м. и ср. рода сложене придевске промене (**въ ... тьмно|м|** 22б/4, **въ ... жен'ско|м|** 28б/8, на **високо|м|** 47а/12 итд.), **-ои** у **Д**, **Л** јд. ж. рода исте промене (**Д сїои** 38б/8, **бл҃гоговѣн'нои** 42б/1, **боудѣѡи** 87а/11 итд., **Л** на **злои** 2б/17, **въ ... нарицаемои** 15а/9, **въ ... ѡгньнои** 25а/3 итд.); **-шь** у 2. л. јд. презентата (**хитишь** 96а/7, **не ѡбара|ш'|** 96а/8, **не оуничишь** 96а/13 итд.), **-мо** у 1. л. мн. презентата (**хоцемо**

876/17), изостајање -тъ у 3. л. јд. и мн. презента (јд. *приходи* 966/1, мн. *не покланѣю* 95а/16, *сѣ* 956/8, *не вѣдѣ* 956/10, *хотѣ* 966/6); ретко присуство множине уместо двојине.

У 3. л. мн. презента јавља се наставак -ут ум. -ет у примеру *дрѣжѣт* 1076/13.

Књижевну норму више пута нарушавају и случајеви старог Л мн. именица м. и ср. рода са наставком -о|х| уместо -ѣхъ насталим према -омь у Д мн. (*на чедо*|х| 119а/5, *въ ... домово*|х| 122а/8, *въ юѣдеѡ*|х| 118а/13, *по ... ѣзыко*|х| 1356/3).³

Облик Л мн. на -оx употребљен је уместо Г мн. у случају *аггѡлохъ* 986/18, а неразликовање та два падежа, карактеристично за зетско-сјенички дијалекат, среће се и у примерима: Г мн. *ѡ мѣра*|х| 95а/11, *вѣскрилѣа*|х| 114а/15, *риза*|х| *еговѣ*|х| 114а/15, *людехъ* 123а/20, А мн. = Г мн. *кнезе*|х| 134а/17, *людехъ* 134а/17.⁴ Од дијалекатских црта присутни су и облици придева са заменичком основом на -ѣ- (И јд. ср. род *кесаровѣмь* 1096/14, А мн. м. род *пѣанѣ*|х| 101а/6, Л мн. м. род *въ ... игемоновѣхъ* 107а/12), који одликују такође зетско-сјеничке говоре, али и косовско-ресавски и источнохерцеговачки дијалекат.⁵ Суфикс -е- потврђује се више пута у облицима имперфекта код глагола са инфинитивном основом на -и- (*творехъ* 236/7, 436/12, 44а/17 итд., *хранехъ* 38а/16, поред исправног *творахъ* 436/9, *хранѣхъ* 886/17 итд.), а долази и у 2. л. мн. императива *сѣдетѣ* 112а/20, што су особине призренско-тимочког говорног типа.⁶ Употребљена је и лексема покрајинског карактера *доисто* 92а/10.⁷

У Л мн. именице м. рода *о промене једанпут се потврђује наставак -их уместо -ех (*по ... градовы*|х| 28а/18).⁸

Неправилни облици су и: Г мн. именице ср. рода *о основе са наставком -и (*из много чеди* 2а/16) уместо без наставка, Д мн. именице *јо промене са наставком -ом уместо -ем (*знаменѣо*|м| 131а/20), Л јд. именице ср. род исте основе са наставком -ех уместо -их (*въ сѣмнище*|х|(!) 119а/13, *въ сѣн'мище*|х|

³ Ђуро Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*, у Београду 1874, 143; Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1, *Речи са деklinацијом*, Београд 1965, 70, 72.

⁴ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 162.

⁵ *Исто*, 101, 135, 162.

⁶ *Исто*, 113.

⁷ Ова лексема присутна је, на пример, и у рукописима *PP I 71* и *PP I 72* Библиотеке Матице српске, насталим на подручју зетско-сјеничког дијалекта /в. *Тирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 7, *Акатисти. Стихологије. Богородичници*, Нови Сад 1999, 67, 76/.

⁸ Појава је присутна у неким српским споменицима у 13. веку и касније /в. А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, 71/.

119a/15), 1. л. мн. презента имемъ 140б/16 уместо имамъ, што може бити омашка.

Садржај

1a–7a/12: Препод(о)бнаго ѿца нашего / ефрема. о не(е)ли тако по(о)бакъ / хр(с)т(і)ано(м) гл҃мити се [] дѣлы:

7a/12–15a/3: Тогождѣ ст҃го / и прпо(о)бнаго ѿца наше(го) ефрема. ѡ / дѣвствѣ и ѡсцѣненіи дѣвнѣмъ.

15a/4–17a/15: Ико въсакомѣ иже не хоцет да не / трьпит мѣкѣ вѣчны. по(о)бае(т) / зде скръбь. иже бо не имѣт печали, / и не страждѣтъ ничтоже въ адѣ ѿходи(т):~ ѡбрѣтаемо написано въ единнои / книзѣ нарицаемои врьтоградѣ при(т)ча. / Ико единъ чл҃къ ими женѣ и чеда...

17a/15–20a/14: ѿ исповѣданіи:~ Исповѣданіе по(о)бае(т) да има(т) сы(х) / десетъ своиствъ...

20a/14–23a/14: ѿ исповѣданіи тако / аще кто единъ грѣ(х) оутает ѿи(дет) въ мѣкѣ:~ Жена едина сътвори / единъ грѣ(х) смрътны...

23a/15–25a/8: приклад ѿ. по(о)бны: / Въ иномъ граде бѣ нѣкаа / блгоро(д)на и богата (реч је прецртана) жена. таже / такождѣ ... съдѣла безаконіе...

25a/8–28б/6: ѿ. при(к)ла(д) ѡ томѣждѣ: бѣ въ итали / единъ царь...

28б/6–31a/11: и сы / при(к)ла(д) по(о)бнѣ к(с)т(т) прьвымъ. / Въ едино(м) монастыри жен(ско)м / бѣ нѣка инокиня...

31a/11–33a/14: ѿ недостоинѣ(м) дрѣзнѣ(в)ши(м) сцѣнен(о)дѣствовати нѣка / чудесе и сдѣ въсесилнаа(го) бѣ:~ / Чѣтото въ лавсаикѣ сы к(с)т(т) въ / книзѣ житіа ст҃ы(х) ѿць. тако / іереи единъ бѣ по въсѣи главѣ / своен. гзвлекнѣ ранами...

33a/15–35a/13: ѿ недостоинѣ(м) причестив(ши)м се:~ / Показаны(х) ѿ бѣ въ животе семь. написаше рим(сти) архіерей...

35a/13–38a/7: Дрѣгы некто поиде / да се причести(т) недостоинъ сы. / сы речь събл҃ды неразѣмны...

38a/7–40a/11: Сп(с)кпѣ единъ добро(дѣ)телны и разоумни. сътвори / повченіе...

40a/11–40a/17: Да реч(е)м же и дрѣга / два при(к)ла(д)а ѡ добродѣ(т)елны(х)...

40a/17–41a/17: ѿ добродѣ(т)елны(х) жена(х). таже достоинѣ / тайна(м) х(с)вы(х) причещах се:~ / бѣ едина жена вел(и)ми добродѣ(т)елна...

41a/17–42б/3: Дрѣга нѣка / отроковица такождѣ добро(дѣ)телнаа и бл(г)оговѣина...

426/4–43a/5: **Ѡ** недостоинѣмь дръзнѣвши|х| / сѣен'нодѣствовати. нѣка / чюдеса и сѣдѣ въсесил'на|го| бѣ: / Чѣтимо въ лав'саикѣ. сы к|с|ть / въ книзѣ житїа сты|х| Ѡцѣ...

43a/5–44a/17: **Ѡ** памети съ/мрѣт'нои прѣ|д|словїе...

44a/17–446/4: **Ѡ**ще ж|е| въ визан'ти. / ег|д|а бѣ хр|с|тїаничѣство...

446/4–446/9: **Ѡ**тако ж|д|е и въ римѣ и/мѣтъ шобычани...

446/9–46a/17: **Мл|с|тив** же іѡань ег|д|а / вы|с|(т) патріар'хъ александ'риски...

46a/18–47a/2: **Ѡ**ны велики царь въ вилонь / и въсее ассїи...

47a/3–476/15: **Ѡ**тако ж|д|е ег|д|а оугаз'вкнѣ вы|с|ть ... Во/евода картагиски магось...

476/15–496/9: **Ѡ**ще ж|е| / Ег|д|а оумре велики александ'рь...

496/10–51a/11: **Р'ците** ми истинѣ ш слышателїе...

51a/11–53a/9: **Ѡ** в'торо|м| г|с|дны|м| пришь/ствїи...

53a/10–54a: **Пише|т|** въ лавсаикѣ. тако братїа / мѣше ав'вѣ амѣна...

546–556/14: **Ѡ**ще бы пришаль црѣ въ градъ вашъ...

556/15–58a/8: **Ѡ** неизреч'н'нѣи славѣ раиские...

58a/9–626/4: **Пише|т|** въ книзѣ нарицаемой врь/тогра|д| цвѣтни...

626/5–676/9: **Ѡ** лютости без'коначны|х| мѣкъ:~ / Довѣло бѣ сїе елико написа|х|о|м|...

676/9–726/13: **Ѡ**ко два брата / поплѣти бѣхѣ въоучены оу / еди|на|го| дѣхов'ника...

726/14–74a/11: **Повѣдае|т|** с|т|ы кѣриль александ'рь/ски въ едино|м| посланїю...

74a/11–81a/7: **Ѡ** бл|жены елици / послѣшаю|т|...

81a/8–84a/15: **Ѡ** покаанїи тако въ ча|с| смрѣти / непо|д|(о)бае|т|: **Обрѣтают' се нѣцы ...**

84a/15–876/8: **Слыши** же и прикла|д'| / въниж'ное свѣ|д|(ѣ)тел'ство...

876/9–966: **Ѡ** стои црѣви іер|с|лим'скїе / клангати се по|д|(о)бае|т| **православны|м|:~**

97a–986/17: **бл|жены** гроз'дїе ш осѣж|д|ени его:~

986/17–102a/15: **повченїе** дамаскѣна и сты|х| агглохъ:~

102a/15–1046: **повѣсть** сѣло полазна:~

105a–136a/11: **писанїе** гѣ наше|го| іса хѣ. еже въ/спомѣнѣ написа ев'рейски|м| езыко|м| / и философо|м|.

136a/12–1446: **повѣсть** дрѣга ш іѡсїфе бл҃гов'бразнѣмь. иже тѣло іса погрѣбе / и таже быше прѣж|д|е распѣтїа х|с|ва. / и таже потомъ видѣхѣ. Текст се прекида на л. 1446 код речи: ...и въпроси|х| гѣ азъ / іѡннъ гл҃к что вы|с|ть се таже / не сътвори ме видѣти се|го| іс же

Записи

На предњој страни коричног листа, додатог приликом преповезивања књиге потпис црним мастилом писаним словима савремене ћирилице: **АСандић**.

При врху листа који је налепљен на корични лист налази се суви печат, делимично видљив: **ПРОФЕСОР / АЛЕК[САНДАР САНДИЋ]**.

Испод тога црним мастилом савременом писаном ћирилицом запис: **Своме драгом професору / а сада поштованом колеги и чу/веном лингвисти г. Александру Сандићу / 1873.-1895. Проф. М. А. Јовановић**.

Испод тога мало тамније црним мастилом вероватно руком Александра Сандића писаном грађанском ћирилицом наслови делова књиге: **Повѣсти избран'ны / II / Ѡ страсти Христовы / Повѣсть Ѡ Јосифе / благоѠбразнѣмъ**.

При дну исте стране истом руком као напомена дат је рачун са бројем свешчица и листова у књизи: **NB. (= Nota bene) 13x8 = 104 + 4x8 = 32 + 6 = 38 / = 142**.

Испод тога са десне стране оловком римски број **XVII**.

На више листова подвучене су неке речи или редови (оловком плавом, црвеном, црном, љубичастом или обичном).

На десној маргини л. 7а наспрам подвучена два реда црвеном оловком написано **NB (= Nota bene)**.

На десној маргини л. 84а, истом руком, а љубичастом оловком повучена је вертикална линија која својом висином захвата простор од 5. до 10. реда, а са њене десне стране стављена је напомена **NB (= Nota bene)** као на претходно наведеној страни.

Иста напомена, истом руком, писмом и мастилом јавља се и на левој маргини л. 84б, наспрам 17. реда, где је једна реч подвучена.

На десној маргини л. 15а наспрам наслова обичном оловком писаном савременом ћирилицом написано је: **1. при/повест**.

На десној маргини л. 17а такође наспрам наслова истом руком, истим писмом и оловком: **2. при/повест**.

На десној маргини л. 20а наспрам наслова, који је подвучен, истом руком, истим писмом и оловком: **3 при/повест**.

Историјат књиге

Рукопис је инвентарисан 19. новембра 1953. године, са напоменом да је затечен у Библиотеци Матице српске. Према сачуваном потпису, печату, као и записима, он потиче из збирке професора Новосадске гимназије Александра Сандића, која је доспела у Библиотеку Матице српске 1909. године. На списку откупљене библиотеке А. Сандића нема наслова ове књиге, али постоји више неидентификованих рукописа, међу којима је, вероватно, и она.⁹

Литературе о рукопису нема.

⁹ Списак књига в. у: *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*, књ. III, 1899–1918, Нови Сад 1966, 294–315.

ОДЛОМЦИ АПОКРИФА¹

XVI век, око 1550/1560. године

Хартија, мастило мрко (светлије и тамније) и црвено (л. 1а–266) и само мрко (л. 27а–416), 41 л. Величина листова је 147x100 мм, а текста 90–70 мм. Број редова је 14. Понегде су део речи, реч или речи спуштени у десни угао доње маргине. Један писар.

Према воденим знацима рукопис је настао око средине XVI века (око 1550/1560. године): 1) котва дуплих контура у кругу са звездом и контрамарком РАЗ, идентично Мошин 787 из 1552; 2) исти знак, идентично Мошин 791 око 1555; 3) исти знак, врло сл. Мошин 819 око 1570. и Београд, МСПЦ 322 око 1530/1535; 4) исти знак, идентично Мошин 785 око 1550, Цетиње 53 око 1550/60 (I део, уз котву иде контрамарка F–C), Мошин 1181 око 1550/60; 5) исти знак са контрамарком ВАЛ или ВАЕ, врло сл. Мошин 1181 око 1550/60. и контрамарком врло сл. Мошин 1072 из 1566; 6) исти знак са контрамарком А–С идентично Пљевља 37 око 1550/60.

Рукопис се састоји од 7 несигнираних свешчица. Св. 1 има 2 л. (недостаје почетак књиге), св. 2–4 и св. 6 садрже по 8 л., у св. 5 налази се 6 л. (недостају листови на почетку, вероватно прва два), а св. 7 чини 1 л. (недостаје крај књиге). Листови су на крајевима искрзани, а понегде и јаче оштећени, те се не виде поједине речи или њихови делови. На неким странама текст је нејасан или теже читљив због избледелог или разливеног мастила, као и мрља од воска и влаге.

Књига је рестаурисана у периоду између 1948. и 1956. године.² Тада су надокнађени делови листова који недостају. Рестаурисане корице су од картона. Мрком орнаментираном кожом обложена је предња корица, а делом и задња. Остали део задње корице приликом рестаурације пресвучен је новијом светлије мрком, такође орнаментираном кожом. На хрпту нема ребара. За везивање књиге постоје две кожне траке. Уз задњу корицу увезан је коверат са 6 фотографија начињених пре и после рестаурације књиге.

¹ Ранији назив књиге био је *Апокриф*.

² В. одељак *Литература* (бр. 3, стр. 40).

Заставица и иницијала нема. У првом делу рукописа (до л. 26б) важнија места у тексту и почетна слова (велика и мала) исписана су киноваром, а у другом делу киновар се не употребљава.

Тип писма је полуустав, уз присуство и неких брзописних слова. Рукопис је исписан, али није леп, писан је немарно, на брзину. По општем утиску дуктуса, као и по различитој боји мастила и дебљини пера, на први поглед стиче се утисак да је један писар исписао л. 1а–26б, а други л. 27а–41б. Међутим, детаљнија палеографска поређења показују да се облици и начин извођења слова у оба ова дела књиге углавном слажу (посебно је карактеристично веће **в** са преломљеном бочном страном у виду оштрог угла, и мањим округлим петљама на крајевима, издужено, али шире, **к**, са горњим правим или благо улево угнутим краком, скоро паралелним са стубом, и косим правим доњим краком, који полази од стуба (испод његове половине), а идући надоле, око своје средине додирује горњи крак, широко улево искошено **е** и **с**). Величина слова варира, као и размак између речи, које су често писане и заједно. Десна маргина је неравна, јер су редови различите дужине. Разликују се пуне и танке линије. Подвучене, надвучене и почетне црте по правилу изостају, док се украсна црта среће понегде. Ножице, репови и краци слова јаче задиру у доњи међупростор, при чему често допиру и до наредног словног низа, а у горњи међупростор овакво продужење, поред стуба високог *јера*, *јата*, **т** и брзописног **а**, чешће имају и стуб **ф**, десни крак **з**, као и краци **о** са птичицом. Слова су типолошки устаљена (варира само **з** – лигатурно и **о** са птичицом). И полууставни и брзописни тип у врсти имају **а**, **з**, **р** и **ѿ**, а над редом **а**, **д** и **м**. Једноного **т** се не потврђује, јавља се само треного које одликује и полуустав и брзопис. Само брзописом над редом су изведени **ж**, **з**, **р**, **т** и **ч**. Од већих слова коришћена су широко **е**, **с** и **ѿ** (са средњим стубом и без њега), високо *јер* и *јат*, издужено **и**, брзописно **а** са јаче продуженим стубом у оба међупростора, веће брзописно **в** са раздвојеним петљама и крупније брзописно **ж**, **з**, **к**, **р**, **ч** и **га**.

Правопис је ресавски, ненормализован. Од *јерова* долазе танко и високо *јер* и *пајерак*. За *ја-* на почетку речи редовно је писана лигатура **га-**, а иза вокала превагу има **-а** над **-га**. За иницијално *је-* већином је употребљена лигатура **к-**, док се **ѳ-** или **ѳ-** ређе срећу. У писању *-је* иза вокала чешће је **-ѳ** од **-к**, а широко **-ѳ** запажено је само једанпут. Секвенце *ља*, *ња* означене су **ла**, **на**, изузев једног случаја где се за *ља* јавља **ла** (ЛЮБЛАШЕ 18а/5). У обележавању група *ље*, *ње* увек је присутна лигатура (**лк**, **нк**), осим у **БОЛЕ** 3а/9 где је **ле**. Група *љо* писана **ло** потврђује се у примерима **по|д| землою** 4б/9, 12б/5, **земломь** 12а/4, а *њо* у речи **ѿгно|м|** 33б/7. За *љу*, *њу* долази **лю**, **ню**, сем у примеру **мл|с|тыноу** 1а/5. Знак **ї** није увек по ресавским правилима, а **з** је у речи употребљен два пута (на етимолошком месту и уместо **з**). Акценти и спирити су стављани. Од интерпункцијских знакова користе се: тачка, запета, а једанпут (18а/7) и две тачке у низу (. .).

Језик је српскословенски. Честе су словне потврде за српскословенски рефлекс *a* на месту *јера* у јакој позицији, а у неким случајевима налази се и *јер* уместо *a* (сѣмь 10a/13, зѣмисли 11б/1, кѣко 22a/11 итд.). Слово **ѣ** је доста пута замењено са **е**, док је писање **ѣ** уместо **е** ређе. У лексемама **гнѣвь** 13a/12, 23a/11, **гнѣво|м|** 15б/8, **видк** 32a/12, **видквши** 38б/11 на месту **ѣ** јавља се **к**, што може да указује на његов јекавски изговор. У примеру **члвѣка** 24a/4, на месту **е** долази рефлекс *и* означен словом **ѣ**, или тај знак представља бочну линију **е** које је увек плитко, а језичак слова је због брзине изостао. До краја је спроведена српскословенска норма у погледу чувања вокалног *л* и *р*, *л* на крају речи и слога, као и у доследности група **чр-** и **џ**. Уместо групе **жд** једанпут на крају речи долази **ж** (**вижь** 41б/3), што може бити омашка писара или дијалектизам, тј. последица отпадања крајњег сугласника, карактеристична за више говорних типова (нпр. призренско-тимочки, источнохерцеговачки, зетско-сјенички дијалекат итд.).³ Група **чѣт-** постоји, изузев у **заџо** 2б/3, **џа** 12б/12, 20б/6, где је штокавско *шт*. Нема метатезе заменичког **вѣс-**, ни замене **вѣ**, **вѣ-**, **вѣз-/вѣс-** са **оу**, **оу-** и **оуз-/оус-**. У примеру **поимлѣт|ѣ|** 24б/7 **ѣ** се неоправдано јавља (ум. **поимѣтѣ**). Потврђују се и случајеви преласка заменичког **кт-** у **тк-** или **к-**: **тко** 14б/12, 25б/9 и **ко** 25б/11.

У више случајева присутне су грешке у преписивању (погрешно слово, пропуштено слово и сл.), при чему писар понегде чини и исправке тако што изнад речи ставља исправно или изостављено слово.

У области морфологије књижевна норма се претежно поштује. Изједначени су облици Г и А јд. м. рода за биће. У Л јд. именица консонантских основа и на **ī* промене јавља се наставак **-и**, изузев једне потврде са **-е** (на **нѣ|с|е** 41a/9). У И јд., Д и Л мн. **ī* промене и на консонант је **-е-**: **-емь**, **-ехь**. У Д јд. сложене придевске промене налази се **-омоу/-емоу**, а облици просте придевске промене у косим падежима множине не долазе. Не потврђује се 1. л. мн. презент атематских глагола, асигматског аориста нема, у 3. л. дв. глагола је наставак **-та**, а супин се замењује инфинитивом.

Рукопис садржи и старе дублетне форме у непродуктивним врстама које су настајале већ у старословенским споменицима под утицајем народних језика. Спорадично се срећу и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Од народних општештокавских црта јављају се: **-8** у Л јд. именица ср. рода **jo* основе (**ва мор8** 18б/11) и на консонант (на **рам8** 21б/5), **-и** у Г мн. промене на **jo* (**дѣ. м|с|ци** 18a/9–10); **-омь** у И јд. именица ср. рода на консонант (**временѡ|м|** 15a/5, **пламенѡ|м|** 33б/8); **-е** у Г јд. и Н, А мн. именица ж.

³ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 112, 134, 161; појава се јавља и у *Дубровачком зборнику /в. Два дубровачка језична споменика из XVI вијека. За штампу приредили М. Решетар и Ћ. Ђанели, Београд 1938, XIV–XV/.*

рода *а промене (Г јд. \bar{w} ЛЕПОТЕ 11б/10, \bar{w} РОСЕ 19а/10, \bar{w} ПЕНЕ 20б/4, ДО ПОЛОВИНЕ 30б/2, МЛТВЕ 33б/13; Н мн. ЖЕНЕ 12б/1, А мн. ТРИ ГЛАВЕ 35а/2), као и наставак -ѣ у Н мн. у вѣрѣ 24б/14 који може бити штокавска црта са ѣ уместо е или резултат промене по *jo основи; -омь у И јд. *a/ja основе (наготw|м| 5б/3, земломь 12а/4, водw|м| 21а/6–7, млтво|м|ь 21б/8), -а у Г мн. ових именица (колико дша 12б/8), -ы/и у Г мн. именица ж. рода *ї основе (.з. честы 19б/10) и на консонант (дщери 5б/10–11); енклитика га 14б/12 и наставак -га у Г јд. личне заменице (\bar{w} нкга 23а/4, 26а/5), -е уместо -ее у Г јд. ж. рода присвојне заменице (свое 26а/13); -е у Г јд. именичког облика придева ж. род (\bar{w} ... водне 20б/4), -ога у Г јд. придевске промене м. род (\bar{w} прьвога 10б/8, до љ га 20а/4), -ои у Д јд. придева ж. род (ка препрестои(!) 29а/5); -шь у 2. л. јд. презента (хощешь 15б/13, 16а/2), -мо у 1. л. мн. (не можем|о| 29а/8), изостајање -ть у 3. л. мн. презента (соу 35б/15, ес8 39б/5); понегде присуство множине уместо двојине.

Од норме одступа и неправилан облик Г мн. у примеру именице ср. рода \bar{w} витїа|х| 26б/3.

Од дијалекатских црта потврђује инфинитив без -и (рець 38б/6), који одликује више говорних типова (нпр. екавско-славонске говоре, косовско-ресавски, зетско-сјенички, источнохерцеговачки дијалекат итд).⁴ У прилог источнохерцеговачког или зетско-сјеничког дијалекта сведоче и наведени примери са јекавским изговором *јата* (гњевом, виђе, виђевши).⁵

Садржај

1а–26б/2: *Питања и одговори*. Недостаје почетак текста све до: ...топостни члвкъ по|д| кровь / прч|с|тїе вл|д|чце шбретаєт се. / въпро|с|. Кою по дшврѣ блго|деть шбретаєть члвкъ.

26б/3–26б/14: *сказанїе \bar{w} витїа|х| века / сего*. Наводе се године од Адама до потопа, од потопа до поделе народа, од Адама до Аврама, од Аврама до изласка из ропства, од изласка из ропства до цара Давида, од пресељења до цара Александра, од цара Александра до Христовога рођења.

27а–41б: *Хођење Богородице по мукама*. Недостаје текст све до: ...похвалкнїе. ра|д|(о)ци [] а[] / тижє михаи[]...(27а/1–27а/2). Текст се завршава: ...Въ шбразь / свои поставихъ. госпо|д| [] / на|д| раємь (41б/13–15).

Записи

На горњој маргини л. 1а мрким мастилом, савременом писаном ћирилицом, а руком највероватније Александра Сандића записано је:

⁴ П. Ивић, *Исто*, 94, 102, 135, 153.

⁵ *Исто*, 132, 138.

Одломци апокрифа: Од шта / створи Бог Аврама и Беседе / трију светитеља.

На горњој маргини л. 27а истом руком, истим писмом и мастилом: **NB.** (= *Nota bene*): **Хођење богородице по паклу.**

На доњој маргини исте стране мрким мастилом као што је и текст нацртана је шака, а уз њу истим мастилом, курзивном грађанском запис: **вези(?) че зиче Пророку / амар воаω Къ []**.

На доњој маргини л. 22а мрким мастилом проба пера.

На доњој маргини л. 23б истим мастилом нацртано је птичје перо или лист биљке.

Историјат књиге

Рукопис је доспео у Библиотеку Матице српске 1909. године, када је откупљена библиотека Александра Сандића, професора Новосадске гимназије. У инвентар Библиотеке Матице српске заведен је 1. марта 1933. године, без података о начину прибављања.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*, књ. III, 1899–1918, Нови Сад 1966, 295 и 302 (бр. 283 на списку).
2. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске, I, Нови Сад 1977, 53 (бр. 20 на списку).
3. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 40, 44, 46, 47.
4. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 54 (бр. 6).
5. Анисава Милтенова, *Erötapokriseis: съчиненията от кратки въпроси и отговори в старобългарската литература*, Софија 2004, 289, 346.

91. PP I 39 (PP 139 – 352 A 25) – 170052

ЗБОРНИК МАРКА ДИМИТРИЈЕВИЋА

1743. година

Хартија, мастило мрко, светлије и тамније, 86 л. 170x113–115 мм, текст 140x90–95 мм. Број редова на пуној страни је 17. Рукопис је, према запису на л. 86б, завршио у Бечу 18. августа 1743. године Марко Димитријевић, ђакон епископа карловачког и плашког Павла Ненадовића.

Посебан тип котве у кругу са осмокраком звездом и контрамарком МР, врло редак знак, нађен је само у једном рукопису у Прагу, доноси га Мошин 2681 из 1763. године и Ајнедер 5 из 1763. године.

Књига има 11 несигнираних свешчица, са различитим бројем листова. Комплетне свешчице су 1, 9. и 11. са по 6 л. и св. 3–7 са по 8 л. У св. 8 је такође било 8 л., сада јој недостаје л. 7. Свешчице 2 и 10 имају по 9 л., текст је континуиран. На крају рукописа су још три листа са текстом књиге. Листови су у новије време нумерисани оловком у горњем десном углу. Рукопис није рестаурисан. Делимично је рашивен. Уз лог на почетку и на крају књиге налазе се мали остаци листова који су отцепљени. С обзиром на то да се на последњем листу књиге налази писарев запис може се претпоставити да листови отцепљени с краја нису ни чинили њен део. При врху листова, уз лог, налазе се мрље од влаге, различите по величини. Због лошег квалитета мастила на сваком листу је пробио текст са друге стране, па је местимично отежано читање. Почетни листови су запрљани од руку. Отприлике до четвртине л. 1–6 су у горњем делу, око средине, зацепљени вертикално. Текст овим није оштећен, осим на л. 1, јер око зацепљеног дела недостаје и парче хартије.

Корице чине танке дашчице, а од предње је сачувана њихова лева половина, уз лог. Обложене су врло трошном и излизаном тамномрком кожом. Пошто је предња корица оштећена њен део коже који је слободан није цео, нема доњег десног угла, а ивице су искрзане. По кожи су рупице, зацепљена је уз хрбат и једва се назире да је имала украсе. Не види се да је књига имала копче.

Рукопис нема украса. Наслови се не разликују од осталог дела текста, сваки почиње у првом реду на страни, углавном обичним великим словом.

Неколико их је истакнуто тиме што су од текста који следи раздвојени празнином у ширини словног низа.

Књига је написана писаним типом грађанске ћирилице. Рукопис је исписан, отегнут, уредан и читак. Слова су ситна, величином и нагибом уједначена. Већ на први поглед граfiјску особеност писма чине изразито продужени и на завршетку дубоко улево савијени репови појединих слова, нарочито слова **р** и **у**. Мала слова **а**, **и**, **л**, **м**, **н**, **о**, **ћ**, **ч** имају данашњи српски стандардни облик писаних слова. Ту су и руски облици, слово **ж** као гужвица (завршни лучни потез дубоко залази под ред), **з** као тројка и **х** које не прелазе дволинијску схему. И слова **я** и **щ** су руског порекла. Свако **е** је у грчком облику, **к** је изведено из два одвојена потеза, **п** је као данашњи штампани тип, али искошен удесно, **т** је троного, а у слову **ы** подница повезује оба дела и знатно са десне стране премашује ширину слова. И код слова **ш** и **ь** на десно повучена подница прилично прелази ширину слова. Типолошки варирају следећа слова: **б** (као савремено ћирилично писано велико слово, пречка је водоравна, не прелази увек стуб и са десне стране и положено српско брзописно **б**), **в** (савремен писан српски облик и руски као латиничко **п** подвучено цртом, а десетак пута је и квадратно), **г** (слично данашњем ћириличком писаном слову и као штампани тип искошен удесно, пречка прелази стуб са обе стране), **д** (слично данашњем ћириличком писаном, доњи део је више искошен улево и тип са ножицама, али се обе ножице увек налазе на десној половини поднице). Среће се од већих слова високо **т**, а има и **з** које почиње у горњем међупростору. И свако **ь** је веће, увек почиње изнад линије низа. На одређеним местима, кад се налазе у првом реду на страни или су прво, односно последње слово у реду, каткад су већа и друга слова, нпр. **е**, **х**, **ѣ**. Веће **и** има облик великог латиничког писаног слова, над њим су понегде тачка или две тачке. Поједина слова су међусобно повезана. Спојница својствена курзиву најчешће постоји између крајњег *јера* и претходног сугласника. Понегде су у речима слова везана не спојницом, већ својим продуженим подницама (нпр. **ы** и **ш**). Велика слова су ретка, одговарају данашњим ћириличким словима, или писаним или штампаним. Употреба надредних слова је сасвим минимална.

Правопис је рускословенски. *Јерови* су на крају речи, **ь** је изузетно ретко употребљено. Среће се и *пајерак*. Група *ја-* означена је са **ѧ-**, а за *-ја* долази **-я**. Иницијално и поствокалско *је* писано је са **е**. Слогови *ља*, *ња* обележени су са **ля**, **ня**, сем једног уоченог **ла** (38б/14). По рускословенској норми за *ље*, *ње* долазе **ле**, **не**. *Јат* је понегде замењено са **е**, а *јери* са **и**. Постоји **и** (вредност *и*, *ји*, *ј*), **ї** (вредност *и*) и **й** (вредност *ј*, *ји*). Има **ѕ**, а и његове замене са **з**. Лигатурни облик **ѳ** је у средини или на крају речи, а **у** је писано на почетку. Графема **ћ** је за српско *ћ* и *ћ*. Групу *шт* означава **щ** или **шт**. Запажено је **з** и **ѳ**, и неколико пута **ѿ** и **ѿ**. Великим словима почињу скоро сви наслови и текстуалне целине. Акценатски знаци постоје. Интерпункцијски су: тачка, запета, тачка и запета, две тачке. Прелом реда је означен цртицом, али не увек. На два места писар је употребио угласте заграде (62б/6, 10).

Језик је рускословенски, али правила ове редакције нису доследно спроведена. Местимично је српскословенски. Ретко су у истој речи руске и српске фонетске особине заједно (нпр. **возвратио се** 71а/9, **сожегаѡ** 81б/6, **взео** 83а/11). У тексту се налазе и све важне општештокавске фонетске и морфолошке црте, а и извесне гласовне и морфолошке особености које припадају локалном говору писара. Вокализација старих полугласника према руском изговору отприлике је два пута чешћа од вокализације српског типа (нпр. **сонъ** 13а/2, **радостень** 7б/16, **старецъ** 11б/5 / **есамъ** 13б/17, **саветъ** 17а/13, **мироносаць** 27а/4–5). Има и речи које долазе и у српском и у рускословенском фонетском лику (нпр. **савѣтъ** 10б/15 / **совѣтъ** 11а/8; **любовъ** 49б/2 / **за любовъ** 54а/9). Рефлекс старог **ѡ** је и рускословенски и српски (нпр. **ся** 23а/13 / **се** 25а/13, **често** 47б/8). Место вокалног **р** налазе се руски рефлeksi **ер**, **ор** и они који одговарају српском (нпр. **тр'кание** 8а/15, **милосрдїя** 16а/1). У речима са самогласничким **л** рефлeksi су увек руски, **ле**, **ло**, **ол**. Поред традиционалног **жд** које преовлађује, јавља се неколико пута и српско **ђ** (нпр. **рођена** 73б/4). Стара група **шт** се чува, а у ретким примерима се према српском језику налази глас **ћ** (нпр. **у помоћъ** 74а/2, **бѣдѣи** 77б/12). Примери са групом **чѣт-** одговарају рускословенској норми, а у приближно истом броју су примери у којима је ова група промењена у **шт** према српском језику (нпр. **ща** 44а/10, **што** 66а/15, **защо** 68а/9, **що** 69б/10, **зашто** 77а/9). Неколико речи је са рускословенским **чр-**. Према рускословенском језику **-л** на крају речи и слога преко педесет пута није измењено у **-о**, а примера који одговарају српском језику има десетак (нпр. **плаћаѡ** 63б/16, **бїѡ** 66а/15, **узео** 82а/4). Предлог **въ** најчешће одговара рускословенском (**во**, **въ**, **вѣ**, **в'**, **в**), али ни замене са **у** које је писар унео из свог језика нису ретке, има их четрдесетак (нпр. **у таборъ** 65б/13). У овој категорији и облик **ва** према српскословенској норми није редак, такође је забележен четрдесетак пута (нпр. **ва милостини** 16а/4, **ва ней** 83б/9). Речи са иницијалним **въ-**, **въз-/вѣс-** углавном одговарају рускословенском (**во-**, **в'-**, **в-**; **воз-/вос-**), а неколико пута се среће и српско **у-**, **уз-** (нпр. **уведень** 65б/15; **узео** 82а/4), па и српскословенско **ва-**, **ваз-** (нпр. **ваставше** 15а/17; **ваздамъ** 20а/10). Речи са префиксом **сѣ-** према рускословенском су са **со-**, а неколико пута и са српскословенским **са-** (нпр. **сатвори** 28б/11). Примери са заменичким **вѣс-** су најбројнији, али нису ретки ни они у којима је извршена метатеза према српском језику (нпр. **све** 18а/13, **свескверная** 23б/7, **сви** 25б/3). У књизи постоји већи број примера који се у складу са рускословенским језиком налазе у нејотованом облику, а са извршеним новим јотовањем као у српском језику долази двадесетак случајева (нпр. **веселя** 15а/17, **сваћа** (= *сваћа*) 64б/7, **сестричићъ** 71а/1, **браћа** 71б/13, **проћъ** (= *проћу*) 75а/14, **поће** (= *поће*) 75б/15, **гвоздемъ** 76б/1, **беганя** (јотовање у наставку) 77б/3, **проћи** 79б/5). Отприлике се у истом броју налазе речи и без и са епентетским **л** (нпр. **живяхъ** 58а/14 / **землнаѡ** 57б/13).

Писар је неколико пута употребио и дијалекатске форме, које су иначе сасвим обичне у језику старијих војвођанских писаца, а у већем делу говора Војводине чују се и данас. Такав је облик глагола VII Белићеве врсте са

икавизмом: **живіѡ** 63a/8-9.¹ Ту спада и неколико појава везаних за сугласник *x*. Постоје примери у којима се *x* с почетка или с краја речи изгубило (нпр. **ѡће** 73a/13; **код свои** Г мн. 76б/4, **ѡидо** 1. л. јд. аориста 40a/8). Уочена је и супституција гласа *x* са *k* у групи *kt* (**ктеѡ** 79a/6). И измена групе *xv* у *v* је из народног говора (нпр. **уваћенъ** 67a/2-3, **уватиѡ** 74a/10).² И још неке појединости које су у вези са другим сугласницима, па и са сугласничким групама, писар је унео из свог народног језика. То су једначењем по месту творбе прелаз *c>ш* испред *њ* (**ш негови** 70б/1), прелаз *-сљ->-шљ-* (**пошлите** 14a/13, **пошлю** 20a/1)³ и упрошћавањем сугласничке групе прелаз *-вљ->-љ-* (**упраляѡ** 78a/4).⁴

Може се рећи да је и фонетизам следећих примера очекиван. У именици **бежатије** јотовање у основи је изостало: **беганя** 77б/3. Један И јд. заменице **тај** има после предлога *с* аналошко иницијално *о*: **с отимъ** 66a/4.⁵ Неколико пута прилог **кад** се јавља у форми са покретним *e*, **каде**.⁶

И у области морфологије писар се није строго придржавао рускословенске норме. Српских говорних облика има у именичким променама, у заменичко-придевској промени и у конјугацији. Именице м. рода употребљене са српским наставком долазе у Л јд. (нпр. **на мостѣ** 38б/17, **на концѣ** 71б/12, **у дворѣ** 85a/13), у Г мн. (**48 : дана** 75a/7, **код приятеля** 76б/4) и у А мн. (**Лазарове снове** 69б/16). У деklinацији именица ж. рода у једнини са наставком из српског језика јавља се понеки Г (нпр. **ѡ рѣке** 32б/1, **ѡ иконе** 48б/14), Д (нпр. **жени** 68б/3), И (нпр. **с половиномъ** 17a/2, **помысломъ** 20a/5, **с матеро|м|** 84б/12) и Л (нпр. **у рѣци** 33б/5, **у Рагѣзи** 69б/9, **ва долини** 78a/3). У множини према српском су Н (**сестре** 18a/13-14) и А (**у рѣке** 85б/4). У једнини заменичко-придевске парадигме неки примери заменица и/или придева м. и ређе ср. рода су из српског језика: Г (нпр. **ѡ нега** 21a/11, **ѡ тога** 79a/5; **млаћегга** 69б/14), А (нпр. **га** 74б/14, **на нега** 84б/3), И (**са собомъ** 85б/3) и Л (нпр. **по мало|мъ|** 17б/4-5, **на страшномъ** 33б/7, **в' нб|с|номъ** 59б/10). Срећу се у српском облику у заменичко-придевској промени и примери ж. рода: Г јд. (**ѡ мое** 32б/1) и А мн. (нпр. **дрѣге** 17б/7, **красне** 26a/3). Наставак **-ой** у Д и Л јд. заменица и придева ж. рода је учесталији од **-ей/-ѣй**, а он одговара и рускословенском и српском језику. Као у српском језику је пример заменице **који** са основом **ко-** (**кои** 72a/15).

¹ Икавизам овог типа распрострањен је у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта /Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 69/.

² В. нпр. Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, Београд 1968, 143-147, 152.

³ Исто, 156.

⁴ Исто, 138.

⁵ Исто, 177.

⁶ Исто, 207.

Међу заменицама са дијалекатским наставком је пример И мн.: **ш неговн** 70б/1.⁷ И посесивну форму 3. л. мн. **њин** писар је употребио према свом језику: **за нино** 78а/15.⁸

У области конјугације наставци српског језика се срећу ређе од руско-словенских форми и то у примерима презента и аориста. Презент који одговара српском потврђује се у 2. и 3. л. јд. (нпр. **имашъ** 8б/13–14, **Ѹморишъ** 10б/5, **побіешъ** 19а/6; **е** 15а/16, **удари** 64б/14, **се бїе** 65б/8), а у множини у 1. и 3. л. (нпр. **не сотворимо** 4б/6; **учине** 64а/11, **сѸ** 82б/13). Одрични облик помоћног глагола у 2. л. јд. гласи: **неси** 12б/4. Према српском је неколико примера 3. л. аориста (нпр. **сатворише** 28б/2). У перфекту понегде изостаје помоћни глагол (нпр. **плаћаω** 63б/16). Партицип презента активни употребљен је прилошки као у српском. Има облика множине место двојине.

Придев **Лазарове** 69б/16 с наставком тврдих основа и пример **се предаѸ** 66б/10, са презентским наставком **-ду** у 3. л. мн., писар је унео из свог језика.⁹

Писар овог рукописа, ђакон Марко Димитријевић, био је писмен, али наведени резултати испитивања језика показују да норму рускословенског језика ремети присуство српских црта, и општештокавских и дијалекатских. Димитријевићев језик се у потпуности подудара са стањем у данашњем шумадијско-војвођанском дијалекту.

Садржај

1а–16а: **Сказанїе [] пр|с|тыя славныя / Вл|д|чцы нашея Б[] приснодѣвы. / Мрїи. Како ис[] многїя недѸ-/жныя ѿ различныхъ болѣзнихъ, пакω/же и сїю црѣвѸ дѣвицѸ.**

16б–25б: **В' началѣ егда прїятъ вѣрѸ Хр|с|то/вѸ Вретињїя, бяхѸ нѣкїи чело/вѣцы бл҃гоговѣйнїи, и мнози бо/гатїи, не давахѸ дщери своя / бракѸ, но созидавахѸ имъ мо-/настирь и посаждахѸ ихъ / тамо...**

26а–30б: **Жена нѣкая бл҃городна и добро-/дѣтелна, имѣяше две дщери красне сѣло, ихже учаше / добродѣтели своей...**

31а–36б: **Во страни италїиской бяше / нѣкїй кнезь именовъ КарѸ-/ль, иже иживаше бога-/тство свое бл҃дно в' наслаж-/денїе плотскаго тѣлесе...**

37а–41б: **Во градѣ егоже нарицахѸ Рате-/четъ подредъ егѸ река велика зовома Нарисъ, на нейже / есть, мостъ камень великъ и- / река есть гл҃бока, и в' томъ / градѣ бѣ единъ чл҃вѣкъ бога/тъ, имѣя слѸгъ много...**

42а–44б: **В' пределѣхъ стараго Рима во- / единомъ градѣ, бѣ единъ чл҃вѣ-/къ именовъ Іѡаннъ, чл҃вѣкъ / бл҃гоговѣйнъ и богатъ, имяше / умъ тѸпъ и не могаше наѸчити-/ се, читанїю...**

⁷ Исто, 180–181.

⁸ Исто, 34, 183.

⁹ П. Ивић, *Дијалектологија*, 75.

45а–47а: Во странахъ лѹмбардскихъ / бѣ единъ члѣвѣкъ со женою / своею, велми имѹщи многое / блговѣрїе ко престой Б|д|цы...

47б–50б: Сказанїе ѿ нѣкоемъ воинѣ иже / бѣ блѹдникъ и млтвами Б|д|цы / спасесея.

51а–54б: Сказанїе ѿ нѣкой женѣ блгоговѣй-/ной еже образъ вазе на себе / престыя Б|д|цы избави се ѿ бѣдъ.

55а–56б: Сказанїе ѿ двѣцы, гаже видѣ / Хр|с|та гакѡ дете трилѣтно.

57а–59б: Сказанїе ѿ мѹжѣ и жен[ы] иже сохра-/ниша дѣвство свое в'кѹп[] жи/вѹще.

60а–61б: Сказанїе ѿ нѣкое|мъ| разбойницѣ иже / творяше разбой на всякїи днѣ. / и моляшесея престей Б|д|цы на кїй/ждо днѣ и не уби его бѣсь мо/литвы ради. Текст није потпун, прекида се на л. 61б речима: ...гла емѹ, инокъ повелѣ-/ваю ти во имя Г|с|да нашегѡ / Исѡ Хр|с|та да бѹдеши не-/видимъ, и да не ѡзлобиши / никогда ни единого иже

62а–86б: Послѣдованїе исторїи, иллири-/ческїя подѣ правителствомъ / дома Лазаря, деспота серба/скагѡ.

Записи

На доњој маргини л. 1а, оловком плаве боје: *инв бр 550*.¹⁰

На л. 86б писар рукописа је оставио запис: **Во Виеннѣ : м|с|ца. августа, 18:гѡ / 1743: / Списа Марко Димитрїевичъ / дїаконъ г: вл|д|ке, карлщад-/скагѡ и плашкагѡ, г: Павла / Ненадовича тогѡжде мѣста / еп|с|кпа.**

На горњој маргини л. 31а писар је написао: **Преписато : Сїе Слово.**

Историјат књиге

Књига је са напоменом да је затечена у фонду Библиотеке Матице српске инвентарисана 13. јануара 1954. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 47 (бр. 20).

2. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, Нови Сад 1979, 60–61 (бр. 20).

3. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Датиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, Нови Сад 1981, 51–52 (бр. 11).

¹⁰ Инвентар није важећи Матичин.

92. PP I 40 (PP 140 – 352 A 24) – 170053

ЗБОРНИК¹

XVIII век, од 1770. године до последње деценије тога века

Хартија, мастило црно и мрко (светлије и тамније), 77 л. (празни су л. 1а, 3б, 49а, 54а–57б, 70б, 75а–77б).² Величина листова је 149–150х98–100, а текста 120–130х80–90 мм. Број редова на пуној страни је неуједначен, 21–28. Ретко су део речи, реч или речи спуштени у доњу маргину, са десне стране. Осам писара. *Први писар* потврђује се на л. 1б–2б и 5б–6б/11. Судаћи по дуктусу и облицима слова, као и боји мастила (светломрко), он је Ђакон Нестор Петровић из Парабућа (данас Ратково), који је на л. 1а оставио запис са подацима да му књига припада и да је име своје записао 13. фебруара 1770. године (в. *Записе*).³ *Други писар* исписао је л. 3а, *трећи* л. 4а–5а и 58а–70а, *четврти* л. 6б/12–20а и 41а–45б, *пети* л. 20б–24а, 24б (допуна текста испод половине стране, 7 редова), 25а–40б, 46б–51а/9, а *шести* л. 46а. На л. 48б, 51а/10–53б, 72а–74б потврђује се *седма рука*, чији рукопис се по дуктусу и употребљеним облицима слова (слично је и мастило), слаже са рукописом недатираног записа Аврама Максимовића, "Учитеља Камералног Села Парабућа", остављеног на листу залепљеном уз предњу корицу, где се само казује да је књига његова (в. *Записе*). На основу палеографских и ортографских поређења наведених делова *Зборника* и са две потписане рукописне књиге Аврама Максимовића (1772–1745), познатог сомборског пароха, учитеља и преводиоца прве српске књиге о пчеларству, *седми писар*

¹Димитрије Кириловић насловио је књигу *Зборник Аврама Максимовића*, тј. по имену једног од њених власника /Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 59–60 (бр. 19)/; Иванка Веселинов ју је назвала *Зборник Нестора Петровића*, такође по имену њеног власника и преписивача /Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Датиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 54–55 (бр. 13)/.

²Листови се овде наводе према новијој нумерацији рађеној оловком.

³На основу овог записа Иванка Веселинов закључује да је *Зборник* у целини преписао Нестор Петровић 1770. године.

Зборника може се идентификовати као Аврам Максимовић.⁴ *Осми писар* јавља се на л. 71а, б.

Водени знаци су врло ретки, а паралеле нису нађене у расположивој филигранолошкој грађи: 1) грб са звездом и иницијалима испод знака F-V из 1770. године; 2) три шешира са иницијалима FV из 1770; 3) лук са стрелом из 1770. године.

Исписивање *Зборника* није текло у континуитету. Судаћи по запису *првог писара* Нестора Петровића (в. *Записе*) из 1770, може се претпоставити да је оно започето те године, а завршено двадесетак година касније, у време када је припадао Авраму Максимовићу.

Зборник се састоји од 9 свешчица. У св. 1, 2 и 6 постоји по 8 л. (1. л. св. 1 залепљен је уз предњу корицу), св. 3 је са 6 л. (недостају л. 6, 7), св. 4 има 14 л. (недостају л. 8 и 9), у св. 5 је 12 л., св. 7 је са 11 л. (недостаје л. 3), у св. 8 је 5 л. (недостаје л. 5, 7 и 8), а св. 9 садржи 7 л. (недостају л. 1, 4 и 8, а л. 10 је залепљен уз задњу корицу). Листови су у време исписивања књиге означени крупнијим арапским бројевима, мрким мастилом, у низу од 2 до 89 (први празан лист, залепљен са унутрашње стране предње корице, није нумерисан). Бројеви су подвучени дужом цртом и имају тачку на крају. Према тој нумерацији недостају л. 22, 23, 32, 33, 64 (празан), 78, 80–82, 85, 89 (празан). Постоји и новија нумерација, рађена оловком, која обухвата постојећи низ листова од 1 до 77 (1. л. ове нумерације одговара 2. л. оригиналне нумерације). Листови су на крајевима искрзани, а на њима су видљиве мрље од прљавштине и влаге.

Корице су картонске, пресвучене шареном хартијом (подлога жућкаста, шаре мрке боје). На хрпту са пет ребара и на угловима је мрка кожа.

Од украса *први писар* Нестор Петровић је испод наслова књиге мастилом којим је писан и текст непрецизно нацртао уску заставицу у виду правоуганика испуњеног цик-цак линијама. Истим мастилом подвукао је и неке наслове одељака. На завршетку текста на л. 13а и 20а *четврти писар* извео је вињете. Њих чине стилизоване испреплетене линије, мастилом као што је и текст. Дуплим линијама је подвукао и наслове и поднасловe на л. 17а, 42б, 43а, 44а, 44б, 45б. На предњим странама л. 4–5 и 58–70, које исписује *трећи писар*, остављена је десна маргина повлачењем вертикалне линије дуж висине текста, а са обе стране л. 8б–40б, 43а, 44а–45б, 46б–48б и 49б–51а, где се јављају *четврти* и *пети писар*, начињена је лева маргина повлачењем вертикалне линије дуж висине листа. На л. 51а испод последњег реда који је исписао *пети писар* (ред 9 од почетка странице), а испред наслова који је

⁴ За анализу су коришћени рукописи Аврама Максимовића из збирке Библиотеке Матице српске: *Повседневна разна назначенија*, Сомбор, 1804–1843 (сигн. РР IV 98) и *Правила живота младоме свештенику*, Сомбор, 1845 (сигн. РР III 50); прва српска књига о пчеларству изишла је у две варијанте: *Новый пчеларь или Начинъ, како пчеле држати треба* (Будим 1810) и *Пчеларь или Наставленіе о пчеловодству* (Будим 1810); детаљније в. у раду: Душица Грбић, *Рукопис Аврама Максимовића у Зборнику РР I 40 Библиотеке Матице српске*.

исписао *седми писар*, повучена је хоризонтална линија, као знак раздвајања целина, али и руку. "Жива глава" среће се на л. 4б–5а (*трећа рука*).

Писмо рукописа свих писара претежно је курзивно, уз присуство и неких брзописних слова и полууставних облика. Рукописи су исписани, а рађено је на брзину и не особито марљиво (нарочито II, VI и VIII писар).⁵ Углавном су читљиви (понегде је нејасна нека реч или део речи). Слова су претежно ситна (најкрупнија су у рукопису II руке). Разликују се пуне и танке линије. Сви писари користе брзописно положено **б**, а осим тог облика I, III, IV, VII и VIII употребљавају и писано **б**, слично савременом. У тексту I и IV долазе и полууставно веће или велико **б**. Слово **в** је као латиничко *v* подвучено на дну, потврђују се још и **в** брзописно квадратно (II, IV, V, VI), затим писано, слично савременом (IV, V и VII), полууставно мало (I и IV), као и велико **в** са раздвојеним петљама (I и IV). Слово **г** је писано, а у рукопису I и IV среће се још и полууставни облик. Слово **д** је обично курзивно са варијацијама доњег дела. Осим у рукопису II, још понегде се налази и полууставно **д** са дугим ножицама, карактеристично и за брзопис. Слово **е** је и грчког типа, а у рукопису I ретко је присутно и полууставно обло **е** (мало и веће). Обло веће **е** једанпут је употребио и VII писар. Сви писари користе брзописно **ж** у виду гужвице, а VII често и писано **ж** слично савременом. У рукопису I понегде се јавља и тип брзописног **ж**, који се састоји од вертикалног и правог стуба, чији врх додирује хоризонтална и права линија са привесцима на крајевима, а око половине га пресеца лучна (горе) линија. У тексту IV запажен је и један случај тропотезног полууставног **ж** (стуб и бочне стране писане посебним потезима). Слово **и** је писано, а у рукописима I, III и IV потврђује се и облик као латиничко курзивно *i*. Графема **і** јавља се скоро у свим рукописима, изузетак је VII писар, идентификован као Аврам Максимовић, који употребљава само **і**. Слово **і** само по једанпут потврђује се и у рукопису IV и V писара (**в' мірѣ** 14а/8, **Маріа** 25а/12). Слово **м** је курзивно ћирилично, изузев у рукопису VII где је увек као писано латиничко *m*. Троног **т**, карактеристично и за полуустав и за брзопис, долази у свим рукописима, осим у II, где је само високо **т**, присутно и у рукописима осталих писара. Једноног **т** чешће се среће у рукопису I, а ређе III и IV писара. VII писар већином употребљава мало писано **т**, које се у осталим деловима не јавља. Лигатурно **џ** налази се у свих писара, графема **у** изостаје у рукопису II и VIII, а диграф **оу** се потврђује само једанпут, у делу III рукописа. Слово **ц** је брзописно и писано, са варијацијама доњег дела. Слово **ш** као курзивно латиничко *m*, подвучено на дну, изводе сви писари. У рукопису V и VII **ш** је и као савремено писано. У тексту III и VII јавља се још и облик који по стубовима и подници подсећа на штампано **ш**. Горњи део слова **щ** варира као код **ш**, а у доњем делу је негде петљица а негде изостаје. Графема **щ** среће се једанпут у наслову на л. 58а (III). Слово *јер* углавном залази у горњи међупростор. Стуб најчешће на

⁵ Број писара, односно руку или рукописа, надаље ће се означити римским бројем од I до VIII.

писар Аврам Максимовић те црте пише не само на крају текућег, већ и на почетку наредног реда. Две црте понегде долазе и ван краја реда у сложеницама (**пре=ч|с|тыя** 2а/24 I, **долго=гер/пѣнїе** 11а/9–10, **высоко=речїе** 20а/10 IV, **блго=прїятна** 58б/11, **яко=же** 62а/7 III). IV писар једанпут уместо тачке на крају текста ставља звездицу (л. 17а/2), а у једном случају као знак за допуну текста користи "тарабе" (две вертикалне паралелне црте пресечене двома хоризонталним такође паралелним цртама).

Језик I, II, III, IV, V, VI и VIII писара је рускословенски уз присуство и српских црта, којих је највише у рукопису V. Потврде рефлекса вокализованих полугласника су *o* и *e*, а осим њих и *a* у рукопису I, V, VI и VIII писара: **санъ** 5б/2, **тамное** 5б/6 I, **деветаць** 23б/17–18, **твораць** 24а/14, **добаръ** 30а/14, **высокоуманъ** 37б/23 итд. V, **еданъ** 46а/4(x2), 14 VI, **самъ** 71а/4 VIII. Слово **ѣ** је већином на одговарајућем месту, али нису ретке ни међусобне замене **ѣ** и **е**. Примери императива са основом на *и* од *јата* (**прїидите** 2б/11 I и 39а/19 V, **идите** 38а/6 V) одговарају како рускословенској норми тако и српском језику. Срећу се и икавизми, морфолошког или фонетског порекла, који одликују шумадијско-војвођански дијалекат, а неки од њих и савремени српски књижевни језик: Д и Л јд. именица на *-а*: **в' мѣри** 11б/1, **в' води** 15а/13 IV, **по води** 23а/6, **по мери** 46б/24 V; облици заменица: Д јд. **теби** 27б/6, 35а/6 V, Г мн. **ти|x|** 71а/16 VIII; облици глагола **видити** 10б/20 IV, **видили су** 21б/7–8 V, **видїо** 71а/4 VIII.⁷

Слово **ы** (вредност *и*) употребљава се, али писање **и** (*ї*) уместо њега је чешће. Примери са **ы** уместо **и** су ређи. Рефлекси старословенског **ѡ**, **ѣ** су *ја*, *'а*, а потврђује се и српско *е*: **покаяти се** 4а/7, **ако се** 4б/5 III, **узда се** 8б/4, **име** 8б/17, **затвори се** 16а/15, **честь** 42а/9 IV, **не возмогоше** 22а/19, **време** 22б/15 (друго **е**), **ѡ ... твое** (Г јд. ж. род) 27а/4, **помени** 29а/12, 15, 30б/10, **память** 30а/18 итд. V. Постоје рускословенске групе *ер*, *ор*, *ол*, *ло*, *ро*. Рускословенско **жд** се чува. Слово **щ** (вредност *шч*) долази на месту старословенског **ѡ**, изузев једног примера у наслову, где је написано **ѡ** (**увѣщанїе** 58а/1 III). Поред предлога **въ**, III и V писар под утицајем српског језика употребљавају и **у**: **у себе** 4б/6 III, **у ... мѣки** 34б/3, **у ... мѣкѣ** 34б/8 V. Рускословенску норму V писар понегде нарушава и писањем српског *св-* уместо *вс-*: **сва** 23б/7, 8, **сведиѣщаго** 31а/1–2, **све** 27а/3, **ѡ свѣаго** 36а/13 итд. Прелазак *-л* у *-о* потврђује се у случајевима: **избранїо** 46а/7 VI и **видїо** 71а/4 VIII. Слово **ћ** (= *h*, *h*) у складу са српским језиком јавља се у рукопису V писара (**да ће** 26б/15, **трења** 21б/18; **доће** 26б/16), а употребљава га и VI рука у вредности *h* (**ћаче** 46а/1, 6). Поред **кто**, јавља се и **тко** 20б/4, 20б/8 V.

У области морфологије од општештокавских црта долазе: наставак **-ѣ(-у)** у Л јд. именица м. и ср. рода (**в' ср|д|цѣ** 2а/14 I, **на ... судѣ** 21а/12, **на ... свѣту** 21б/10, 22а/17, **на ... свету** 22б/17, **в' раю** 22б/9, **на ... мѣсту** 27а/12, 35б/ 17–18

⁷ Уп., на пример: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 69–70; Александар Младеновић, *Прилог проучавању Орфелиновог језика*, Зборник за филологију и лингвистику, 3, Нови Сад 1960, 154–155 и др.

V), -и у Г мн. именица м. рода (12 м|с|ци 22б/17 V), -е у А мн. м. рода (грѣхе 29б/16, 20, иноке 33б/18, Јеромонахе 33б/18, монахе 33б/18 V), -е у Г јд. и Н мн. именица ж. рода (Г јд. звѣзде 21б/12, реке 21б/20, ѿ ... силе 27а/3, 34б/1, ѿ ... неправде 34б/4-5, ѿ вране 35б/19 V, две табле 46а/8, 14 VI, Н мн. ине звѣзде 21б/14, 20 V), А јд. личне заменице те (е од ѡ) 35а/15, 35б/13 V, -е у Г јд. заменичке промене (всяке 34б/4-5 V), -ога у Г јд. придева м. рода (пакленого 36а/3 V), Н мн. м. род четири 21б/11, 16, 17 ум. четири V; -шь уместо -ши у 2. л. презента или простог будућег времена (можешъ 34а/23, познаћешъ 35а/3, вменяешъ 35а/8, да добиешъ 36а/5, добиешъ 36а/17 V), 3. л. јд., мн. презента и простог будућег времена без -т (јд. види 23а/16, кто научи? 39а/1 V, что е 46а/3, цр|с|твѣ 46а/9 VI, мн. уносе? 34б/8 V, сѹ 46а/13 VI), лексеме тамо 16б/3 IV, овогда 22а/6, овда 22а/7, када 26б/15, стисни 30б/21 V, колико 71а/4 VIII.

У сложеној придевској промени срећу се наставци -омъ у Л јд. м. рода и -ои у Л јд. ж. рода, који су карактеристични за српски језик, а у рускословенском су дублетни са -ѡмъ, односно -ѡй (м. род в' ... Давидовомъ 21а/15, на кр|с|тномъ 41б/9 V; ж. род у вечной 34б/3, на таинной 42а/2 V, в' ... врачбной 63б/14-15 III).

У заменичкој промени облик Л јд. м. рода изједначен је с Д јд. у случајевима: на всемѹ 21б/10, 22б/17, на всякомѹ 27а/12 V.⁸

Неправилни облици су: Н мн. ж. род четири 21б/11 ум. четири V, наставак -ѹтъ уместо -атъ у примеру держѹтъ 71б/5 VIII.

Језик седмог писара, осим у препису песме Плач Србије Захарије Орфелина, претежно је рускословенски, уз присуство и српских црта (посебно у тексту Рецепт хранителни от греха). То су: предлог/префикс у/у- уместо вѡ/вѡ- (у хаванѹ 51а/18, у казанчиѡѹ 51б/1; ули 51а/23), рефлекс у на месту старословенског вокалног л у примеру сѹза 51а/23, рефлекс е на месту старословенског ѡ у 3. л. имперфекта у случају ѡставляше 72а/18, наставак -у у Л јд. именица м. рода овде наведених уз примере са предлогом у, 3. л. јд. презента имаде 48б/1, лексеме сѡ тѹцанѡмъ 51а/20, скѹвай 51б/2, измешай 51б/3, мажи 51б/7, мелемъ 51б/9, учтивост 52а/9 итд. Јавља се и страна реч шпеце (зачин) 51а/18, 51б/3.

Језик преписа песме Плач Србије, као и њеног штампаног издања, јесте српски са мањим присуством рускословенских и неких српскословенских црта.⁹

На месту некадашњих полугласника, поред српскословенског и српског рефлекса а (данъ 2/1,¹⁰ 17/3, вазмѹти 8/1, са (предлог) 13/2, 18/2 итд.), долазе и рускословенски рефлекси е и о (множествомъ 1/2, день 2/1, мечемъ 3/3;

⁸ Уп. и: *Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 7, *Акатисти. Стихологије. Богородичници*, Нови Сад 1999, 68 (бр. 55), 77 (бр. 56).

⁹ О неким цртама језика штампаног издања ове песме в. рад: А. Младеновић, *Прилог проучавању Орфелиновог језика*, 167.

¹⁰ Бројеви уз примере означавају број строфе и стиха песме.

возлюбилѝ 10/1, востокъ 14/1). Слово ѣ се у неким случајевима замењује са е. Срећу се и икавизми, карактеристични за шумадијско-војвођански дијалекат (гди 6/3, 6/4, 18/1), а неки и за савремени српски књижевни језик (Д јд. мени 6/3, 8/1, Г мн. сви (без х), Д мн. свима 16/4). Слово њ (вредност и) меша се са и и і. Рефлекс старословенског њ, њ је најчешће српскословенско и српско е (бое се 13/4, избодоше 16/2, време (друго е) 22/4 итд.), а више пута потврђује се и рускословенско ја, 'а (разсѣялися 72б/наслов, падоша 3/3, чада 7/1 итд.). На месту некадашњег ж је српски рефлекс у, осим у примеру соседи 18/4, где је рускословенско о. Вокално р већином је означено -ер-, што одговара рускословенској норми (Сербіа 1/1, держава 3/3, сер|д|це 8/2 итд.), док је писање српског р ређе (крвѣ 11/3, сатрли 15/2). Рускословенско жд се чува. Слово щ (вредност шч) долази на месту старословенског щ. На месту некадашњег префикса вѣз- среће се рефлекс у складу са српскословенским фонетизмом (вазмѣти 8/1), али и по рускословенској норми (возлюбилѝ 10/1). Српски предлог у (у робство 1/4, у гробѣ 2/2, у ... држави 3/3 итд.) чешће се јавља од рускословенског вѣ господарства 72б/наслов. У складу са српским језиком редовно је присутно и заменичко св- уместо рускословенског вс- (сви 4/3(х2), 5/3, све 5/4, сва 11/1 итд.). Постоји и потврда за прелазак л у о на крају речи (заощтрѣо 11/2), а рефлекс некадашњег вокалног л је у (сѣзе 4/2, ѡ сѣза 12/1). У лексеми скрипе 16/4 група ск- одговара рускословенском фонетизму. Спој тк- уместо кт- среће се два пута (тко 15/4, 16/3). Слово х изостаје у Г мн. заменице сви 13/4 и у 1. л. јд. аориста оста 3/4, што је одлика како шумадијско-војвођанског говорног типа, тако и неких других дијалеката. Норму српског књижевног језика нарушавају и краћи облици инфинитива и глаголског прилога садашњег времена (даѣ 13/2; газеѣ 11/4), што се понегде потврђује и у језику других војвођанских писаца.¹¹

У области морфологије претежно су употребљени облици који одговарају савременој српској језичкој норми. Срећу се и неки рускословенски: нпр.: Д мн. м. рода врагомѣ 13/2, Г мн. именице ж. рода Сербіи 72б/наслов, безѣ славы 3/4, И мн. именице м., ср. и ж. рода (сѣ херафими 6/4; сѣ чадми 10/2; рѣками 9/1, ногами 11/4, мѣками 23/4), Д јд. редног броја трећемѣ 23/3, И мн. придева различними 23/4.

Од дијалектизама потврђује се 3. л. мн. презента са наставком -у уместо -е (хѣлѣ 4/3), што је карактеристика говора Баната, Срема и Колубаре.¹² Јавља се и облик 3. л. мн. презента гледе 10/3 (у рими са наслѣде 10/4), који одликује савремене шумадијско-војвођанске говоре и тршићки говор.¹³

О утицају рускословенског језика сведоче и неке лексеме (нпр. господарства 72б/наслов, непроѣзжають 5/2 итд.).

¹¹ Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад 1983, 109–110.

¹² Исто, 227.

¹³ Исто, 254.

Садржај

1а: Страна је празна.

1б/1–4: *Наслов књиге: Книга* (слово **а** на крају речи стављено као исправка преко претходно написаног слова **у**), **Совокупленных** (уместо **-ых** претходно је стајало **-ую**) **разны|х|** / **вещи**; **О всякомъ управле/нїи жизни нашея, написати** (реч је преправљена, претходно је било написано **напечатати**) / **усѹдихся**.

1б/5–12: **Мл̑твы пре|д| ѿбѣдомъ.**

1б/13–23: **Благодареніе по обѣдѣ.**

2а/1–9: **Мл̑твы пре|д| вечерію.**

2а/10–2б: **Бл̑годареніе по вечери.**

3а: **Пѣснь Г|с|дина Бирашића**

3б: Страна је празна.

4а–6б/11: **Препод|обнаго Амона / ученіе.**

6б/12–9а/12: **Како безмолствовати / умомъ С̑тых Оц̑ъ ученіе.**

9а/13–13а/13: **С̑таго Мазима.**

13а/14–17а/2: **С̑таго Макарія.**

17а/3–20а: **С̑таго Никѹти Ститата**

20б–23б: **Иже во С̑тыхъ Оца нашего / Григоріа Чѹдотворца Еп|с|кпа / вопросы, и ѿвѣты:**

24а: **Се Имена Г|с|дня 72. аще ихъ / кто иматъ с' собою, избавлетъ / будетъ ѿ всякаго сла. ѿ Г|с|дѣ / в' вѣки. Аминь.**

24б: Мало испод половине стране налази се наставак текста са л. 24а (7 редова), на шта указује знак за додавање стављен на крају те стране и испред почетка текста на л. 24б.

25а: **А Се имена Прес|т|їя Б|д|ци Числомъ / 72 написанна.**

25б–37а/15: **Наука Хр|с|тіанска Избранна.** Текст је изложен у кратким поукама означеним арапским бројевима 1–95 на десној маргини. Број 56 је омашком поновљен (...55, 56, 56, 57...).

37а/16–38б: **Зри Б̑гомѹдрии Читателю Сосѹда / скверна...**

39а–40б: **Питања и одговори.** Текст почиње питањем: **Кто научи насъ покаянїю?** На крају л. 40б (= л. 45б оригиналне нумерације) писар упућује да се пређе на полеђину л. 51 (= л. 46б новије нумерације оловком).

41а–44а: **Чинь / Бл̑гвенія и Ос̑щенія Сосѣдовъ / служб̑ныхъ;**

44б–45б: **Чинь Бл̑гословенія и ос̑щенія / новыхъ с̑щенническихъ одеждъ**

46а: **Пѣснь к' ученикѹ**

46б–48а: **Питања и одговори.** Наставак текста са л. 40б. Текст почиње питањем: **Како простѹ Чл̑вѣкѹ подобаетъ Бгѹ / молитися?** (46б/1–2). На крају л. 48а јавља се питање **Сѹ[]тъ ли грѣси оц̑ев на чада до третї/аго, и**

четвертаго рода? и одговор Слиши Тако рече ии|с|с Хр|с|тось Г|с|дь / нашъ [] іудеемъ: аминъ глію вамъ:

486/1–2: *Питање и одговор: Кто имаде три Матере на Земли? / Іоаннь Богословъ, п(!)*

Испод тога су четири неисписана реда, а потом следе мудрости и поуке: [Бис]ть бл҃га ѿ Б|г|а жена молчалива, жена / же газычна мѹжѹ за грѣхи дается ѿ Б|г|а. / Лѹчши естъ болѣсти трясавицею нежели / слою ѿбладань быти: трясави=ца бо трясаши пѹстити; а слая / жена и до Смерти мѹжа своего сѹшити. / Немилостивни неподетливъ естъ, кор=мяиже нища наслѣдити сокровища. / Лѹчше убожество бо разѹмомъ, неже / богатство безъ разсѹждения и безъ ра=зѹма.

49а: Страна је празна.

496–51а/9: *Питања и одговори.* Недостаје почетак текста. Текст почиње одговором од речи: прїидѹтъ беззаконїя Оїць вашихъ / на вы ѿ крове Авела праведнаго, до / крове Захарїи... (496/1–3). Текст се завршава питањем Егда Хр|с|тось поставити праведнии сѹдь / что речеть тогда. и одговором Праведнимъ речеть: Прїидите Бл҃го=словенїи оїца моего, наслѣдите Цр|с|тво / Нб|с|ное уготованое вамъ ѿ сложенїя Мїра.

51а/10–516/12: *Рецептъ Хранителный ѿ грѣха.*

516/13–526: *Descriptum in Monasterio / Veosini.* Садржи неке хришћанске поуке.

53а–536/5: *Чинъ, како подобаеть оѣтити / новии звонъ.*

54а–576: Стране су празне.

58а–70а/4: *Увѣщанїе к' роди=телемъ; ѿ воспи=танїи дѣтей.*

706: Страна је празна.

71а, б: Егда служитъ Преѡщенѣйшїй: / како подобаеть тогда сщенико|м| и дїаконо|м| слѹжити.

72а–726/9: *Слово С҃таго Іоанна Крстителя / ѿ злыхъ женахъ.*

726/10–746: *Плачь Сербїи / еяже сины въ различнїя госѹдарства разсѣя=лися обявленнїй* (песма Захарије Орфелина, преписана са штампаног текста,¹⁴ при чему су изостављене строфе 17, 20, 21, 24, 25 и 26, 18. строфа обележена као 17, а 19. као 18).

75а–776: Стране су празне.

Записи

На залепљеном листу уз предњу корицу курзивом, тамномрким мастилом записано је: **Сїя книга мнѣ Авраама / Мазїмовича Учителя Камеръ: (= камералног) / Села Парабѹђя.**

¹⁴ Димитрије Кириловић, *Популарност Орфелинове песме "Плач Србије"*, Летопис Матице српске, књ. 368, св. 6, Нови Сад 1951, 474–475.

На л. 1а нова рука, највероватније *трећег писара* у овом *Зборнику*, истим писмом, црним мастилом исписала је: **Г|с|дъ Бѣ да сохраниѣ / раба своего [] и м|ч|къ. / Часто молися Брате Бѣ. / Всякомѣ буди покоранъ. / Добро за сло всякомѣ даи: / Не гнѣвайся на Брата Твоего, / но, аще онъ гнѣвливъ естъ, / научи его добримъ путемъ / ходити.**

Испод тога новом руком, истим писмом, мрким мастилом: **Сїя Книга мнѣ діакона / Нестора Петровича. Феврѣара / 13-о 770-о, писахъ имя сїе.**

Испод следи новом руком, истим писмом, црним мастилом: **[У] Парабѣ[я].**

Испод тога новом руком, истим писмом, мрким мастилом: **Превѣщенѣши / Господине Арсени[и] / Проба Перѣ перѣ [].**

76б: Цртеж, личи на план просторија, мастило мрко.

На врху л. 77а нечитак запис у два реда (нова рука, курзив, мрко мастило).

Испод њега новом руком, истим писмом, мрким мастилом: **1 Испрос[їю] Андрїа Богосов[] / за сина свога Емѣ дѣвицѣ / Мартѣ Авакумовѣ / 2 Испрос[їю] Яковѣ из' Бођана за тебе / девицѣ Теодосїю Симе Бѣ[рођа]. / 3.**

На л. 77б новом руком, истим писмом, мрким мастилом: **Начало премѣдрости естъ страхъ / Бжїи.**

Испод тога новом руком, истим писмом, црним избледелим мастилом: **Сїя книга моя, Б|г|ъ Свидѣтся / тоя, кто ю украдетъ казни Бжї[ея] / подпадетъ. / Украденое абїе да имѣши / донети, аще лѣпо не донеси / [] срамотою будеши.**

Испод тога новом руком, истим писмом, тамномрким мастилом: **У верѣю, осимѣ [конзонцки] / има речи 105. / У Оѣе нашѣ има 38 / У Бїе Дево: речи 20 / у ю За [] Бж[] 96.**

Око средине листа залепљеног уз задњу корицу, десно, највероватније истом руком и истим мастилом исписан је рачун, тј. збир бројева наведених у претходном запису ($105 + 38 + 20 + 96 = 259$, бројеви су писани један испод другог).

На л. 77б, при дну, новом руком, курзивом, избледелим светломрким мастилом: **Сѣомѣ Г|с|дѣ Јисѣ [] / Сѣомѣ Г|с|де / [].**

На врху листа залепљеног уз задњу корицу, новом руком, истим писмом, тамномрким мастилом: **Свака рыба от главе / смрди.**

Историјат књиге

Рукопис је заведен у инвентар Библиотеке Матице српске 13. јануара 1954, са напоменом да је затечен у Библиотеци. Према сачуваним записима, он је 1770. припадао Нестору Петровићу, ђакону из Парабућа (данас Ратково), а приближно двадесетак година касније био је у власништву Максима Аврамовића, "учитеља камералног села Парабућа".

ЛИТЕРАТУРА

1. Димитрије Кириловић, *Популарност Орфелинове песме "Плач Србије"*, Летопис Матице српске, књ. 368, св. 6, Нови Сад 1951, 474–476.
2. *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, књ. II. Приредио Боривоје Маринковић, Београд 1966, 241, 516.
3. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 44, 46, 47 (бр. 19).
4. Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 59–60 (бр. 19).
5. Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Датиране*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 54–55 (бр. 13).

93. PP I 63 (PP 373) – 341765

ЗБОРНИК

XVII век, око 1675/1685. године

Хартија, мастило мрко (интензивно и сасвим бледо), црно и киновар, 104 л. 146x113 мм. Величина текста је 110–115x65–70 мм. Број редова на пуној страни у делу прве руке је 21 (одступају л. 1а и 23а са по 20 редова), у делу друге је углавном 19 (осим л. 32б–35б са по 21 редом и л. 48а са 18), а у делу треће руке има на већини страна 19 редова (сем на л. 94а где је 17 редова, а на л. 95а их је 18). Три писара. Први је исписао л. 1а–31б, други л. 32а–69а, а трећи л. 70а–94а, 95а–104б.¹

Према воденим знацима рукопис је настао у трећој четвртини XVII века, око 1675/1685. године: 1) круна са звездом, полумесецом и са три полумесеца и контрамарком V-G, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 115 из 1680. године и Београд, МСПЦ 3 око 1675/1685. године; 2) други тип круне, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 95 из 1675/1685. године; 3) круна са звездом, полумесецом, иницијалом З испод знака и контрамарком H-X, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 115 из 1680. године и Београд, МСПЦ 890 око 1675/1685. године, врло сл. Београд, МСПЦ 232 око 1675/1685. године.

Свешчице имају уобичајене кватернионске ознаке једино у делу текста прве руке (ā–ē), даље у деловима друге и треће руке свешчице немају ознака за редослед, а ни једнак број листова. У св. 1–4 с почетка рукописа сигнатура је на средини доње маргине на а страни првог и на б страни последњег листа, а од св. 5 постоји само 1. л. који је такође са сигнатуром. Ћириличка слова у бројној вредности су полууставна, једно је и брзописно и писана су мрким мастилом. У св. 1–3 је по 8 л., у св. 4 их је било такође 8, сада недостаје л. 4 и 5, а у св. 5 је само 1. л. После ових 5 св. до краја књиге их има још 11. Свешчице 1 и 3 су са по 4 л., св. 2, 4, 5, 7, 9 и 11 имају по 8 л., св. 6 и 8 су са 6 л., св. 10 има 3 л., а после наведених свешчица следе још 2 л. (нема прекида у

¹ Према Љупки Васиљев, историчару уметности, рукопис су писала два писара. Први део од л. 1 до 31' припада једном писару, а други део, од л. 32 до 94 и од 95 до 104', припада рачанском писару Христофору /в. опис рукописа PP I 63 у овој књизи: Љупка Васиљев, *Илуминација и повез рукописних зборника Библиотеке Матице српске!*.

тексту). Листови књиге су јако запрљани и пожутели у делу прве и местимично у делу друге руке, а иначе су чисти. Понегде су по њима мрље од накапаног воска, а флеке од влаге се нарочито виде у горњим угловима и уз лог л. 1–30. Неколико их је крпљено уз лог, на л. 31 крпљене су и спољашње ивице. У делу прве руке текст на л. 23–31 је врло блед, али ипак углавном сасвим јасан и читак. Само понегде речи се назиру, а у доњем делу л. 31 због деловања влаге не види се по неколико речи. Због разливеног мастила и на л. 56а–58а не виде се јасно сва слова. Од л. 19 и до краја књиге десни горњи угао листова је изгрижен, на двадесетак последњих листова толико да недостају 3–4 см па је тиме у прва два-три реда оштећен и текст са по неколико речи. Доњи део л. 31 је од лога отцепљен.

Корице су картонске, делимично су одвојене од књиге, а задњим корицама недостаје горњи леви угао јер је изгрижен. Корице су обложене мрком кожом, различито орнаментираном. Кожа је излизана, са црвоточним рупицама, а на предњим корицама недостају јој и мањи делови. Књига није имала копче. На хрпту су три ребра. Кожа на хрпту је такође украшена, на врху јој недостаје део.

Заставица нема. Иницијали се појављују у тексту *друге руке*. Налазе се унутар текстовног блока, у висини су четири словна реда, ретко испод или изнад тога. Црвени су, разлика у пуноћи стубова је изразита, а на њима се нађе по која тачка или црта. При дну иницијале красе богате биљне шаре изведене црвеним мастилом, понегде оживљене и црним тачкама. У делу *прве руке* (л. 1а–31б) црвени наслови над већом целином у ширини текста исписани су полууставним нешто крупнијим словима, сем оног дела наслова који прелази у други ред. Малим словима полуустава су и наслови мањих текстовних целина, а истичу се црвеним мастилом. У делу *друге руке* наслови веће целине су у везу у ширини текста, а у следећем реду слова су мања, полууставна. Све је црвено. Насловљене су и мање целине, неколико их је наглашено и увлачењем реда са обе стране у односу на ширину текста, слова су полууставна, црвена, а јавља се и понеко црно. Наслови *треће руке* су црвени. Наслов једне веће целине изведен је полууставним словима, мало крупнијим од слова текста, а у наслову друге веће целине полууставна слова су три пута већа од брзописних у тексту. Наслове мањих целина и упутства овај писар је писао брзописом, а понегде и полууставом. Завршио је свој део преписа поступним увлачењем редова према средини. У књизи велика слова су црвена, стубови су изведени изразито пуним линијама. Налазе се ван текстовног блока код *прве руке*, а у блоку су у делу друге двојице писара. *Други писар* у блоку има и велика црна слова.

Писмо *првог писара* је полуустав и врло је карактеристично присуство неких брзописних слова. Рукопис је исписан и мада су слова уједначена и величином и обликом не показују педантног и брижљивог писара. Пуне и танке линије се разликују. Стубови су вертикални, прави или угнути налево, често са завршетком који се савија удесно. На њима почетних, надвучених, подвучених, а ни украсних црта нема. Писар употребљава *ѐ*, а није сасвим

ретко ни **ѣ** грчког типа. *Омега* без средње црте је распрострањена, док се облик са средњом цртом у висини бочних страна ретко среће. Већа слова су: широко **ѣ**, **ѡ**, **ѣ**, **ѡ**, високо **т**, **ѣ**, **ѡ**, затим **ѣ**, **ѡ** са размакнутим петљама, брзописно **з**. Два слова брзописног типа, **ѣ** положено и **ѡ** квадратно, у реду се налазе и чешће него **ѣ** и **ѡ** полууоставно. У реду и брзописни тип имају **а**, **д**, **ж**, **з**, **ѣ**, **ѣ** и **ю**. Слова над редом су брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Писар користи танко *јер*, дебело *јер*, високо *јер*, а *пајерак* се ретко среће. Морфолошка разлика између танког и дебелог *јера* је врло мала и најчешће недовољна да би се они са сигурношћу распознали.² У речима на *ја-* увек је лигатура **ѣ-**, а за групу *-ја* налази се **-а** и изузетно ретко **-ѣ**. Код писања *је-* знатно претеже **ѣ-** над **ѣ-** и **ѣ-**, а **ѣ-** грчког типа има једна реч. За *-је* најчешће стоји **-ѣ**, а лигатура **-ѣ** је ређе стављена, док се широко **-ѣ** и **-ѣ** грчког типа налази у неколико примера. Увек су групе *ља*, *ња*, *ље*, *ње* написане помоћу лигатура. Графема **ѣ** је на етимолошком месту, а има и **з** место **ѣ**. Није свако слово **ї** стављено према ресавским правилима. Акценти и спирити постоје. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета, тачка са запетом, две, три, па и четири тачке са таласастом цртом или без ње. Писар је тачку и запету стављао на приличном одстојању и од претходне речи и од речи која следи јер је настојао да му исписани редови буду по ширини што више једнаки, па су тако настале врло изражене празнине.

Језик је српскословенски. Четири речи имају **а** на месту *јера*. Изговор **ѣ** је екавски, **ѣ** и **ѣ** се мешају. У фонетским категоријама књижевна норма је доследно испоштована. Чува се вокално **л** и **л** на крају речи и слога. Нису измењене групе **чр-**, **чѣт-**, **жд** и **ѡ**, а ни заменичко **ѡѣ-**, предлог **ѡѣ**, почетно **ѡѣ-**, **ѡѣз-**/**ѡѣѣ-**.

Књижевна норма се потврђује и у морфолошким категоријама. Именице на консонант и на ***ї** имају у Д мн. **-ѣмѣ**. Наставак Д јд. у сложеној придевској промени је **-ѡмѣ**. Облици атематских глагола у 1. л. мн. презента имају наставак **-мѣ** и у складу су са књижевном морфолошком нормом.

Наноси из народног језика писара нису чести. У именици ***а** основе двапут је у Д јд. наставак српског језика (**кѣ стѣни** 24б/12–13, **кѣ стѣни** 27а/19–20). Тешко је одредити да ли је у примеру **начелника тишине** 24а/16 у питању посесивни Г с наставком српског језика или је Д на **-ѣ** (заменавање **ѣ** са **ѣ**). Са наставком **-ѡи** из народног језика у сложеној придевској промени је четири пута Д јд. ж. рода (**ѡѣзбраннои** 6б/3, **ѡѣгоприетнои** 12а/10, **кѣ неѡборимои** 23б/14–15, **ѡѣгои** 27а/13). Неколико глагола долази са наставком

² Због тешког и непоузданог распознавања *танког* и *дебелог јера* у тексту који је написао први писар они се у примерима, а и у испису садржаја његовог дела текста штампају са **ѣ**. Високо *јер* се даје са **ѣ**.

-мо у 1. л. мн. презента (**ѡбразѡмо** 17а/2, **дѣиствѡмо** 17а/3, **вѣ|з|силамо** 21б/13, **не издаѡмо** 24б/7). Са -мо је и пример **не имамо** 27б/9.

Осим наведених црта чији је карактер општештокавски постоји и случај придева м. рода у чијој основи је заменичко -ѣ- у Г мн. (**хѣѣхѣ** 7б/13), који одликује косовско-ресавски, источнохерцеговачки и зетско-сјенички говорни тип.³

Писмо *другог писара* је полуустав. Рукопис је исписан, прецизан, уједначен и врло уредан. Слова су лепа. Разлика у пуноћи линија је мала. Стубови су вертикални, без почетних, надвучених и подвучених црта, а са украсном цртом је веће **л** и једно високо **т** у лигатури (**т + р**). Има **ѡ** са средњом цртом и без ње. Употребљава се троного и једноного **т**. Већа слова су: широко **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, високо **т**, бубњевито **в** и **в** са размакнутих петљама, издужено **к**. У одређеним позицијама, а и у насловима мањих целина и у упутствима већа су и друга слова која имају продужен стуб, реп и сл. (на пример: **б**, **г**, **д**, **л**, **р**, **х** и брзописно **д**). У врсти слова **д**, **з** и **к** су и брзописна. Над редом слова су полууставна и брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Од јерова се користе танко *јер*, дебело *јер* и *пајерак*. За *ја*- редовна је лигатура **ѡа**. После вокала за групу -*ја* долази -**д** и сасвим ретко -**ѡа**. Почетно *је*- најчешће је написано са **ѡ**-, потом са **ѡ**-, док је **ѡ**- сасвим ретко. Иза вокала за -*је* углавном стоји -**ѡ**, среће се -**ѡ** и -**ѡ**. Групе *ља*, *ња*, *ље*, *ње* редовно долазе са лигатурама. Графема **ї** није увек смештена по ресавској норми. Постоји **з** на етимолошком месту, а и замењено са **з**. Акценти и спирити су стављани. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета, две тачке са таласастом цртом или без ње, ретко три тачке с цртом. На крају мањих целина текста, па и у упутствима последња реч није увек завршена, јер је намера била да у следећем реду почетак нове целине буде великим словом.

Језик је српскословенски. У три речи уместо *јера* је **д**, а у једној речи на месту **д** стоји **ѡ**. Место **ѣ** више пута је **ѡ**, обрнуто је ретко. Према књижевној норми чувају се вокално **л** и **л** на крају речи и слога, групе **чр**-, **чѣт**-, **жд** и **ѡ**, заменичко **ѡс**-, предлог **ѡ**, а и почетно **ѡ**-, **ѡз**-/**ѡс**-.

Књижевна морфолошка норма се углавном поштује, мада се све редакцијске црте и не потврђују. У 1. л. мн. презента атематски глаголи су на -**ми** (-**ми**), али не доследно.

Српскословенски морфолошки систем нарушен је сасвим ретким примерима из народног језика. Са елементом посрбљавања су именица ж. рода **а* промене на -**и** у Л. јд.: **по ѡсеи сѡботи** 34б/18–19, заменица ж. рода са извршеним сажимањем у наставку Г јд.: **моѡ** 69а/13 и пример глагола с

³ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 101, 135, 162.

наставком -мо у 1. л. мн. презента: **имамо** 63а/13. Понегде двојину замењује множина.

Поред наноса из народног језика који имају општештокавски карактер ту су и примери придева у И јд. **хѣѣмь** 36б/12 и у Д мн. **хѣѣмь** 46а/4 са заменичком основом на -ѣ- који су карактеристични за косовско-ресавски, источнохерцеговачки и зетско-сјенички говорни тип.⁴

Писмо *трећег писара* је брзопис.⁵ Рукопис је исписан, врло благо нагнут удесно, складан, уредан, леп и читак. Линије се у пуноћи мало разликују. Слова су ситна (висина словног реда је 2 мм), али нека су са продуженим елементом у доњи међупростор. Њихов се завршетак савија улево, као на пример стуб у **а**, и кад је самостално и у лигатури, стуб слова **г** и **ж**, реп код **р**, **џ**, ножица код **џ**. Понегде се реп слова **џ** завршава петљом. Десни крак код једног **х** у последњем реду на страни је знатно продужен и савијен на крају улево. Са устаљеним обликом, а типичним за брзопис, долазе: **в** (положено), **д** (троугласто), **к** (бочни део је одвојен од стуба, чини га линија извијена на лево), **н** (пречка полази од врха левог стуба и допире до половине десног), **ѣ** и **ѥ** (оба *јера* имају обле петље, стуб код сваког **ѣ** прелази горњу линију низа, а стуб **ѥ** мало и ретко залази у горњи међупростор), **ѣ** (високи стуб са водоравном пречком без привезака прелази у заобљену петљу), **ю** (спојница лежи на линији реда). Поједина слова се јављају у два или у више типова: **а** (у висини реда са изломљеном петљом и облик са овалном петљом и стубом који се спушта под ред с крајем савијеним улево), **в** (квадратно и веће са раздвојеним петљама као и веће бубњевито), **г** (полууоставно, а карактеристично је и за брзопис, са стубом чији се доњи крај савија удесно, и типично брзописно са стубом који залази у доњи међупростор и савија се на крају улево), **е** (мало грчког типа и веће брзописно грчког типа као и полууоставно широко **е** у вредности *је*), **ж** (стуб прелази и горњу и доњу ивицу низа, а положена осмица претежно има десну петљу, док је она на левој страни врло ретко, други тип је у висини низа, њену положену осмицу затворену са обе стране секу два коса стуба која се састају на почетку, један је нагнут на десно, други на лево), **з** (прелази линије низа, чешће је уско и издужено, ређе налик на тројку), **о** (троугласто уско и широко), **с** (уско и широко), **т** (троного и високо слично броју 7). Слово **ч** је као у полууоставу. Над редом слова су као у реду, али ситнија.

Правопис је ресавски, ненормализован. Писар користи танко *јер*, дебело *јер* и *пајерак*. У предлозима и префиксима најчешће стоји **ѣ**, а на крају речи је **ѥ**. Редовно је за групу *ја-* написано **ѣа-**, а за *-ја* долази **-а** и **-ѣа**. За *је-* чешће се појављује **ѥ-** него **ѣ-** грчког типа. Иза вокала *-је* означава **-ѣ** грчког типа и ређе

⁴ Исто, 101, 135, 162.

⁵ Палеографска транслитерација даће се полууоставним писмом.

-є. Секвенце *ља, ња, ље, ње* се пишу лигатурама. Постоји графема **ѕ**, место ње негде се нађе **з**. Акценти и спирити постоје. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета, две тачке са таласастом цртом.

Језик је српскословенски. Има преко педесет речи са словом **а** на месту *јера*, а неколико пута се место етимолошког **а** среће *јер*. Изговор **ѣ** је екавски, слова **ѣ** и **е** грчког типа се мешају. Чувају се вокално *л* и *л* на крају речи и слога. Групе **чр-**, **чѣт-**, **жд** и **џ** нису измењене. У заменичком **вѣс-** нема метатезе. И у погледу предлога **вѣ** и иницијалног **вѣ-**, **вѣз-/вѣс-** књижевна норма се поштује.

Морфолошка српскословенска норма се чува. У Д јд. сложене придевске промене је наставак **-омѣ**. Потврђују се именице на консонант и на **ї* са наставком **-емѣ** у Д мн. и са **-ехѣ** у Л мн.

Морфолошку структуру српскословенског језика нарушава облик придева ж. рода са сажетим наставком у Г јд. (**твоѣ** 98а/13 x2).

Код сва три писара спорадично се наилази на старе дублетне форме у непродуктивним именичким врстама и на познате старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Тројица писара Срба књижевну норму и у области фонетике и у области морфологије су углавном чували. По броју речи које на месту *јера* имају **а** нарочито се истиче *трећи писар*. Примери из народног језика све тројице писара су ретки, због општештокавског карактера не показују ближе њихово порекло. И присуство заменичке основе у придеву м. рода, облик Г мн. у делу који је исписао *први писар* и облици И јд. и Д мн. у делу *другог писара*, не омогућује да се њихов народни говор одреди ближе.

Садржај

1а–22б/1–14: Слѣжба акатїстѣ прѣстѣѣи Бѣѣи.

23а–31б: Слѣжба мѣвнѣ прѣстѣѣи / Бѣѣи. Текст се на л. 27б прекида: ... покрѣва неима|м| / негдѣ прѣвѣгнѣти стр|с|тны. На л. 28а текст почиње речима: радости мое ср|д|це испљни. гаже радо|с|(тѣ) приемшїи испљ/нкнїе...

32а–47б/1–4: Ап|с|ли іев|г|лїа прѣз / не|д|(е)лю.

48а–69а: Слѣжба ѡсѣненїю водѣ: Ту се спомињу св. Симеон и св. Сава.

69б: Страна је празна.

70а–93б/1–10: Вѣ соѣвѣтѣ вѣ|ч|(е)рь на в() / вечернїи ст|х|ры вѣскр|с|ныи

94а: Ев|г|лїе вѣскр|с|но ()

94б: Страна је празна.

95а–104б: Кадїс().

Записи

На хрпту су остаци налепљене маркице на којој је црним мастилом вероватно била исписана сигнатура књиге, део написаног се не разазнаје, а види се број 53.

На унутрашњој страни предњих корица, попреко, брзописом, мрким мастилом: **сава(!) ѡцѣ и снѣ и свѣтом.** Испод тога другом руком, али водоравно преко целе десне површине корица, и у правцу књиге али и обрнуто у односу на књигу, мрким мастилом су слова и нејасне речи, једино се разазнају бројеви, обрнуто написани у односу на ток књиге: **2 3 4 5 6.**

На л. 1а, нова рука, доња маргина, курзивом, врло бледомрким мастилом: **помилѣ.** И на доњој маргини л. 49а и 63а пише исто, али је тешко рећи да ли је у питању иста рука.

На л. 43а, нова рука, доња маргина, писаном грађанском ћирилицом, бледомрким мастилом: **Сїя книга.**

На доњој маргини л. 62б, курзивом, бледомрким мастилом, три речи нису ишчитане.

На л. 69б, нова рука, мешовитим писмом (полууостав, курзив), мрким мастилом, недостаје део записа из првог реда, јер је угао листа изгрижен: () **симо ѡцѣ нен[и]кѣ / и матери сави ѿ ли / писа миѡанила ѡцѣ петрѣ / и матери ангелии в ли** (запис подвучен мрком цртом) / **писа мари ѡцѣ своємѣ / радивою и матери аници / ѿ ли іоцкѣ мишка** (запис подвучен мрком цртом) / **писа петар ѡцѣ |с|воємѣ / ми[а]ицию ѿ ли / писа господа|р| марчка синѣ / своємѣ миила и чери винка / и синѣ томи и ѡцѣ стоицѣ ѿ / ѿ ли.** После кратке вертикалне мрке црте следи: **писа го|с|подар грѣица / ѡцѣ своєм лази и матери / ивани вѣици иіованѣ ѿ дсета / ѿ ли писа го|с|подар(!) павелѣ / ѡцѣ своємѣ сими и матери іаг/[не]та(?) и стрицѣ сави и братѣ / игнатѣ ѿ десе(?).**

На л. 70а–71а, нова рука, доња маргина, континуирано, курзивом, мрким мастилом: **писа / Анание сава поп[ѣ] / нѣ мание см(?).**

На л. 83б, руком писара претходног записа, доња маргина, истим писмом и мастилом: **моме.**

На л. 94б је запис писара са л. 69б, истим типом писма, такође мрким мастилом. Леви горњи угао листа је изгрижен, запис у прва три реда је тиме оштећен, а иза тога запис је сачуван у целости: () **нана / ()гар ѡцѣ своємѣ / () матери десанѣки / и стрицѣ милою по двѣ ли / ѿ маргашѣ ѣ светѣю горѣ** (запис подвучен мрком цртом) / **списа гѣ лаза на церквѣ ѣ / горѣ списа богдан богдан(!) / своємѣ ѡцѣ лази и матери ивани / ѿ осмаке|р|(?)** / **писа гѣ арсениа ѡцѣ своємѣ / диюрю и матери неранчы ѿ ѡ ечма[а](?) / г ли писа гѣ петар ѡцѣ грѣици / и матири(!) нерачы(!) ѿ ѡ ечма(?) / г ли** (запис подвучен мрком цртом) / **писа господар станок(!) ѡцѣ / и матери петакѣ іаніа и стрицѣ / игнатию и братѣ игнатию / ѿ ли по три** (запис подвучен мрком цртом) / **писа госдар(!) петка ѿ ѡсма / ечма(?) ѡцѣ крестѣ и м[и]ри/мици и братѣ петрѣ ѿ ли.**

На л. 104б, нова рука, брзописом, мрким мастилом: **пом[] гї оѣса[п]ши дши рабѣ / свои тѡмашѣ [ѣ]тко(?) ѡцоѣ / ѡва[] на лазара петрѣша / диваа зари[чѣ] томашѣ нѣда / сіма сима стѣ[фа]нѣ анна / [пѣтарѣ] илиа пава савка.**

На унутрашњој страни задњих корица, око половине, грађанском писаном ћирилицом, мрким мастилом: **Сїа кннї[].**

Историјат књиге

Рукопис је у инвентар Библиотеке Матице српске заведен 30. септембра 1970. године, са напоменом да је купљен у Антикварници Матице српске у Новом Саду.

Литературе о рукопису нема.

94. PP I 77 – 435246

ЗБОРНИК

1750. и 1751. година

Хартија, мастило мрко (светло и тамно), црвено, 211 л. (празни су 116а–б, 150б, 154б–158б, 182б–184б, 192б, 195а–196б, 211а–б). Величина л. 1 и 2 је 159–160x95 мм, а сви остали су 159–160x100 мм. Текст је по димензијама врло неуједначен, по висини не прелази 137 мм, а ширином 87 мм (на пример, 132–137x87 мм, 125–133x80–85 мм, 125x78 мм, 121x77 мм, 118x80 мм). Од стране до стране број редова веома варира. Најбројније су стране са 19 исписаних редова (109), али нису у континуитету. Затим долазе стране, такође не у континуитету, са 18, са 17, са 20, са 16, са 21, са 22 и са 15 редова. Само три стране имају 23 реда, а на једној је 24. Препис рукописа припада Стефану Марковићу, протопрезвитеру новопазарском (в. *Записе*, л. 11б, 48б/14–49а, 192а).¹

Водени знаци потврђују да време настанка рукописа одговара записима из 1750. и 1751. године: 1) грб – срце са иницијалима I M C, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 127 из 1750. године; 2) котва специфична из XVIII века, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 123 око 1745/1750. године; 3) крин, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 120 из 1744. године и Београд, МСПЦ, Грујић 28 из 1741. године.

¹ Из записа сазнајемо да је протопрезвитер новопазарски Стефан Марковић био у Карловцима, па у Шапцу, а ближе информације о њему у литератури нису пронађене. У литератури се на неколико места налазе подаци о магистру Стефану Марковићу који је боравио у Далмацији и такође је преписивао књиге, и то у времену које је блиско времену настанка овде испитиваног *Зборника* – "у Далмацији је неколико година учитељевао Стефан Марковић, родом из Миклоша (не каже се ког), у Угарској. Радио је у Бискупији (1770), у Врлици (око 1771–1773), где се поред магистарског рада, бавио преписивањем јеванђеља и књига проповеди" *Историја српског народа*, књ. 4, т. II, *Срби у XVIII веку*, Београд 1986, 62/. Постоји и податак да је "у рукописној збирци Народне библиотеке у Београду један зборник црквених проповеди, у препису Стефана Марковића, магистра из Врлике из 1772, познатог већ раније као преписивача Доситејеве *Ижнице*" *Коста Милутиновић, Војводина и Далмација 1760-1914*, Нови Сад 1973, 8/. Шири извори у изнесеној литератури се не помињу, а подаци о Стефану Марковићу не указују да је писар *Зборника* PP I 77 – 435246 исти Стефан Марковић који је око 1750. године био у Карловцима и у Шапцу, а двадесетак година касније у Далмацији. В. и нап. 5.

Рукопис садржи 26 свешчица, које углавном немају ознака за редослед, па је његово првобитно стање тешко реконструисати. У св. 1 сигнатуре нема, она садржи 12 л. После ње, а на основу текста који није потпун, недостају два листа (према оригиналној нумерацији то су л. $\text{I}\bar{\Gamma}$ – $\text{I}\bar{\Delta}$). Затим су уобичајеним кватернионским ознакама на доњој маргини првог и последњег листа обележене свешчице од 2–7 ($\bar{\text{B}}$ – $\bar{\text{Z}}$) и оне имају различит број листова. У св. 2 се налази 11 л. (недостаје 11. л. чији се остаци виде уз лог, али текст се не прекида), св. 3, 5–7 су са по 8 л., а у св. 4 их је 16. На основу текста који се прекида после св. 7 недостаје један лист који не припада следећој свешчици. Следи св. 8 без сигнатуре ћириличким бројем и има 6 л. Следећа св. 9 је са сигнатуром $\bar{\text{I}}$ на доњој маргини првог и последњег листа. И сигнатура $\bar{\text{X}}$ св. 10, која стоји само на првом листу, не одговара стварном броју свешчица од почетка књиге. У св. 9 и 10 је по 8 л. До краја рукописа су св. 11–26 несигниране. Свешчице 11, 12 и 14 су са по 8 л., у св. 13 је 6 л. (недостаје л. 7 и 8), св. 15, 16, 18, 20 и 26 су са по 10 л. (у св. 26 недостаје л. 9 и 10), св. 17, 19, 21, 23–25 су са по 6 л., св. 22 има 4 л. У горњем десном углу л. 1–49 имају оригиналну нумерацију ћириличким словима, грешком је број $\text{I}\bar{\text{I}}$ испуштен, дакле $\bar{\text{A}}$ – $\text{I}\bar{\text{B}}$ (л. $\text{I}\bar{\Gamma}$ – $\text{I}\bar{\Delta}$ недостају), $\text{I}\bar{\text{E}}$ – $\text{I}\bar{\text{Z}}$, $\text{I}\bar{\text{X}}$ – $\text{N}\bar{\text{B}}$. Нова нумерација свих листова у рукопису од 1 до 211, арапским бројевима, оловком, налази се такође у горњем десном углу.

Књига је преповезана и у добром је стању. Претежу чисти листови, а има их и јако пожутелих од лошег мастила, које оксидише и нагриза хартију, па су на неким местима настале и мале рупе (нпр. л. 125–150). Лист 1а је нарочито прљав, по њему су флеке размазаног мастила и нека слова се више не виде. У два последња реда на л. 129 речима из текста недостају по два-три слова, јер је спољни доњи угао листа отцепљен (сачуван је и налази се у књизи). Листови су опсечени, што се види из наслова мањих целина који су исписани на спољашњим маргинама. Речима из ових наслова недостају делови неких слова. Листови имају црвен рез, вероватно после преповезивања.

Корице су дашчице закошених рубова, пресвучене мрком кожом, једнако украшеном на предњој и задњој страни. Кожа је у угловима излизана, на предњој страни корица има неколико црвоточних рупица. На хрпту су три ребра, а кожа је при врху мало зацепљена. Једина копча је сачувана, ремен је искрзан.

Тракасте орнаменте, врло једноставне, у ширини текста писар је употребио пре свега у функцији рашчлањавања текста на одељке, јер ликовну и орнаменталну улога немају. Налазе се на л. 151а, 163б, 164б, 166б, 170а, 177а, 179а и на л. 185а. По висини су сасвим неуједначени, крећу се од 2 до 10 мм. Неки од њих су у две боје, црвена и мрка, а неки су у целости мрки. Два су у облику плетенице (л. 170а и 185а), а остали представљају оквир чија је унутрашњост испуњена изломљеним линијама без реда, а и цртицама или геометријском шаром. На л. 151а изнад оквира су црвене ломљене линије и кружићи, а мало десно од средине над оквиром је шара у облику круне, такође црвена, испуњена тачкама и цртама. И на л. 185а над украсном траком, око средине, налази се црвен цвет облика крина, испуњен црвеним цртицама.

На неколико листова, на њиховој *a* страни, неколико редова је извучено оштрим предметом (л. 7а, 3а, 11а), а има и листова на којима су редови повучени оловком (на пример л. 7а, 165а, 166а, 167а, 168а, 171а). Извучени редови нису увек исте ширине, а нису сви ни међусобно увек паралелни.

Иницијала има 13, у блоку су, захватају висину 2 до 3 словна реда. Сви су распоређени од л. 151б до л. 181а. По лику су то једноставна слова, обликом сасвим обична, изведена мрким или црвеним мастилом.

Наслови већих целина су у ширини текстовног блока. У првом реду слова су најчешће верзал, по висини су врло неуједначена па је и висина наслова врло различита, од 4 до 10 мм. Ни слова у оквиру истог наслова нису једнаке висине. По лику су проста, углавном нема знатнијег контраста у потезу, само у неколико наслова пуни и танки потези су врло изражени. Понеки је стуб надвучен или подвучен, неколико пута се јављају украсна црта, па чворићи или неки додатни потези, али без укуса. Ако је наслов дужи од једног реда даље се слова не разликују од осталих у тексту. Има и наслова који су исписани само малим словима, као што је и главнина текста. Често је у *Епитому* наслов питања и одговора истакнут, увучен је на средину реда и исписан изразито крупнијим међусобно размакнути мрким, неколико пута и црвеним словима (л. 3а–48б/13). Постоји и неколико наслова мањих целина који су на спољашњој маргини стране (л. 100а, 103а, б, 105б). Наслови су чешће писани мрким, него црвеним мастилом. На два места завршетак текста наглашен је поступним увлачењем редова према средини стране. Нека упутства су стављена црвеним словима, осим почетног слова које је мрко.

Велика слова најчешће имају пуне и танке потезе, надвучене и подвучене стубове и привеске. Крупнија су на рачун међуредне белине, негде горње, а негде доње. Мрка су, ређе црвена. На неколико места почетна слова неких речи истакнута су и величином, а и тиме што је преко већ написаног слова мрким мастилом употребљено и црвено.

Листови 1б–49а имају "живу главу". У рукопису је око 100 листова повезано кустодама, али они не долазе у континуитету. Правопис на *b* и на *a* страни листа је понегде различит, на пример: **вѣ мїре** 15б/20 – **вѣ мїрѣ** 16а/1. Лист 151а има изглед српских средњовековних штампаних књига. Исписан је црвеним мастилом, осим неколико почетних слова која су мрка, а текстовни блок уоквирују црне пуне линије.

Писмо је полуустав. Дуктус писара је кроз целу књигу врло неуједначен. Рукопис је исписан, читак, али није леп. Неки делови текста су писани мање брижљиво, док се на неким странама види веће присуство пажње (крупноћа слова се не мења, редови су паралелни).² Надвучене и подвучене црте срећу се

² Писар Стефан Марковић је изгледа писао на брзу руку. Његови пропусти у писању су многобројни, али очигледно случајни и спадају у баналне писарске омашке које углавном не утичу на разумевање текста (испуштање слова, незавршене речи, пермутација слова, погрешно слово, понављање слова или слога; понека пуно исписана реч има титлу, у скраћеницама титла није увек на уобичајеном месту, понегде покрива два слова, а често је над скраћеном речи и нема).

ретко, а украсна се потврђује. У реду је чак често на већем з, а има је и з над редом. У зависности од пера, које је и дебље и тање, постоје разлике у потезу, али детаљном палеографском анализом оне се ипак везују за исту руку. Словни облици, а ни поједини словни елементи немају устаљене и уједначене облике: стубови (неједнаке висине, пуни или танки, прави су или извијени, вертикални, искошени надесно, а савијуци на почетку, односно на завршетку настали дизањем пера нису правило), петље (различити су облици простора који затварају, као и усмереност и место где почињу), поднице (леже водоравно или искошено надесно, прелазе ширину слова са једне, са обе стране или је не прелазе), репови (краћи су или дужи, прави или са завршетком савијеним налево) и др. Неуједначеност потенцирају и разлике у крупноћи слова, чак и у истој речи, затим често различит размак међу редовима, као и речи које су у односу на линију реда исписане таласасто.

Нарочито препознатљива граfiјска особеност у целом тексту је доследно присуство слова **д** са подницом на горњој ивици низа или мало испод ње, н са водоравном спојницом (врло ретко спојница је искошена), сасвим плитка чашица **ч**, слова **ц**, **џ** и **џ** са репом који се од линије реда дубоко извија надесно, а потом тече улево паралелно са линијом реда, најчешће до краја ширине слова не залазећи дубоко у међупростор и завршавајући се кратким савијутком удесно и веће **м** облика латиничког *m*. У два типа долазе: **ѐ** (полууоставно и грчког типа), **з** (полууоставно врло ретко, у облику тројке често), **т** (једноного и троного), **8** (лигатурно и неколико пута са птичицом), **ω** (са плитким угибом или са средњом линијом у висини бочних страна). *Јерови* се обликом разликују, слова **њ** и **њ** су у висини реда. Међутим, често је и *јер* које има облик танког *јера*, али са стубом који мало прелази у горњи међупростор. На почетку је прав или има савијутак (он се у примерима за каталожки опис третира као **њ**). Већа слова су: широко **ѐ**, **о**, **с** и **ω**, високо **т**, **њ** и **њ**, **в** (бубњевито и са размакнутих петљама), издужено **ѐ**, **и**, **к** и **с**. Понеко бубњевито **в** и широко **ѐ** су између линија реда. Често су већа и остала слова, а њихови декоративни елементи нису естетски. У реду, ретко, и брзописни тип имају **а**, **в** и **ж**, а на два-три места из брзописа су **з** и **њ**. Руски утицај у граfiји је очит. Тако је, поред традиционалног **џ**, писар често користио и ново руско **щ**, а руског **я** има шест пута (једно на л. 1б на доњој маргини, завршетак речи из последњег реда и пет пута на л. 5а). Тридесетак пута написана је графема **ћ** (вредност *ћ*, *h*), као данашње српско *ћ*. Неколико пута је слово **м** као латиничко *m* повезано са **і**. Надредна слова су брзописна.

Правопис је рускословенски, са приличним одступањима која се јављају и у другим српским споменицима истог доба. Постоје **њ**, **њ**, а и високо *јер*. Налазе се у истим нефонетским положајима. *Пајерак* долази ретко. За *ја-* стоји **џа-**, једанпут **џа-**. Иза вокала групу *-ја* најчешће означава **-џа**, **-џа** и **-џа** су ретко стављени, а у пет речи је **-ја**. Скоро доследно за *је-* стоји **ѐ-**. Неколико пута употребљено је **ѐ-**, полууоставно и грчког типа. Групу *-је* најчешће обележава

-ѣ, док је -ѣ изузетно ретко. Секвенце ља, ња писане су са љѡ, њѡ, сасвим је ретко ла, на, а ље, ње су са ле, не. Има неколико речи у којима је после л', н' ѣ. Употреба графеме ї није увек у складу са рускословенским ортографским правилима. Постоји ѣ (вредност ј, ји, и). Често пише и уместо ѡ и ван правила рускословенске норме. Слова ѣ и ѣ се међусобно замењују, а замењују се и ѣ и ѡ (хѡѡѡи 83а/2; пѣтка 16б/17). Писар ѡѣ, ѣ и ѣ распоређује у складу с нормом, одступања су сасвим ретка. Употреба ѡ и ѡ није увек по норми. Користи слова ѡ и ѡ, али неравномерно. У неким целинама текста је само једна од ових двеју графема, у другим се оне јављају напоредо, а има и целина у којима претеже или ѡ или ѡ. Према рускословенској ортографији слово ѣ се налази у неким речима, али има и речи у којима је замењено са з. Гласове ѣ и ѣ пише графемом ѣ. Акценти и спирити нису стављани доследно. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета, тачка са запетом, две тачке, двапут по две тачке раздвојене таласастом кратком цртом, три или четири унакрсне тачке, са цртом или без ње, неколико облих и четвртастих заграда. На крају реда, да би га попунио, писар често ставља таласасту линију.

Језик је рускословенски, али у знатној мери су присутне и српске црте, па и српскословенске. У деловима текста, у *Проповеди протосинђела пећког Партенија* (л. 56а–63б) и у *Летопису* (л. 197а–210а/4) који нису строго канонског и литургијског садржаја српске црте су нарочито присутне. Срећу се и славеносрбизми, комбиновано долазе рускословенске и српске/српско-словенске црте у једној лексеми (нпр. **человѣчѣство** 6а/12, **совршатїѣѡ** 12а/9, **содржанїѣ** 24а/7, **совршаѣтъ** 26б/7, **спрелѣстїѡ** 58б/16–17, **сотворїѡ** 96б/17, **составѡѡѡѡ** 102а/8–9 и др.). Рускословенску вокализацију, ѣ>ѡ, ѣ>ѣ, графички потврђује мноштво примера. И примери са српскословенским, односно српским ѡ на месту *јерова*, у разним категоријама, долазе у приличном броју (**ѡганъ** 6а/12, **вѣнаць** 11б/1, **подобанъ** 59а/8, **данасъ** 74б/20; **богатаства** 118б/6 итд.). С обзиром на рефлекс полугласника каткад исте речи имају различит фонетски лик (**ѣстѣство** 6б/6–7 – **ѣста|с|тво** 6б/20; **пѣснъ** 19б/12 – **пѣсанъ** 19б/10, 17; **воздѣхъ** 57б/17 – **на ваздѣхї** 105а/19; **дѣнь** 117а/16 – **данъ** 105б/8; **ѣсмъ** 134б/3 – **ѣсамъ** 71б/2; **во вѣки** 169б/3 – **ва вѣки** 164а/18; **дѣщї** 199б/5 – **ѡ дащї** 199а/12; **созїда** 201а/10 – **сазїда** 201а/19). Слово ѣ је углавном на етимолошком месту, а има и примера са међусобном заменом ѣ и ѣ. Помоћни глагол писан је **нѣсамъ** 64б/19 и **несамъ** 85а/2, а пример **нїѣ** 208а/4 одговара српском књижевном језику. Постоји икавизам у Д јд. заменице **к тѣѡи** 66б/2, а исти облик долази и с наставком по рускословенском (**к тѣѡѣ** 67а/17). Поред тога ѣ је замењено и са **нѣ(їѣ)**: **нѣ ѣмїѣ** 63а/9, **ѡѣмрїѣ** 205б/21 (има и **ѡѣмрѣ** 205б/22). Слово ѡ није увек употребљено према рускословенском, већ се често и ван положаја које одређује рускословенска норма среће и. Графема ѡ има руску гласовну вредност, 'а иза сугласника, односно ја иза вокала, а запажен је и српски рефлекс (**мѣсо** 61б/3). Руска редакцијска

норма није до краја спроведена ни у речима са вокалним *p*. Потврђује се рускословенски изговор, јављају се групе *ep*, *po*, *pe*, али постоји и тридесетак речи са вокалним *p* као у језику преписивача (по крџеніи 76/16–17, трпеніа 106/3–4, крвь 25а/14 итд.). Има лексема које се срећу и са *ep* и са *p* (сер|д|ца 126/10 – срдцемъ 96/10, срдца 23а/18; жертва 126/14, жертвы 206/4 – жртвѣ 126/13, жртв|и| 196/7 итд.). У речима са вокалним *l* руска редакцијска норма се потврђује присуством група *ol*, *lo*, *le*. Ретке су речи у којима је вокално *l* неизмењено, што одговара српскословенском језику (нпр. стапи 56/2, вљкань 1996/9, въ захљмской 200а/9–10, влка 2056/2–3). Вокално *l* има српски рефлекс у дванаестак примера (нпр. вѣкъ 205а/4, 2056/1, вѣковѣча 205а/12, вѣковичь 205а/21). На крају речи *l* се скоро доследно чува, а према писаревом изговору прелази у *o* неколико пута (прелестивъ 586/16–17, моговъ 208а/4–5, добивъ 2086/8, смевъ 2086/11). Група *чр-* се чува. Група *чѣт-* је углавном по рускословенском, само понегде прелази у српско *шт* (нпр. пощо 23а/7, що 276/3, ща 42а/16, защо 626/18, 2076/10). Чувају се *џ(ш)* и *жд* (јавља се и руско *ж*). Гласове *ћ*, *ђ* писар је означио истом графијом, са *ѣ*. Као у српском језику *ћ* има неколико речи (нпр. синоѣъ 61а/16, не ѡѣете 626/7, инфинитив доѣи 2086/12, оѣ помоѣ 2086/12), а у двадесетак је *ђ* (нпр. ѣѣраѣъ 206а/14, 3. л. јд. презента поѣе (= пође) 2076/12, ѣѣр'ѣѣ 210а/4). У предлогу *въ*, у иницијалном *въ-*, а и у заменичком *въс-*, најчешће рускословенска норма није нарушена. Међутим постоје у овим категоријама и примери који одговарају српском или српскословенском. Српски предлог у место *въ* долази тридесетак пута (нпр. ѣ карловѣѣм/а 116/22–23, ѣ карловѣѣма 49а/14, ѣ стонѣ 200а/11–12, оѣ вѣдимли 200а/16). Отприлике у истом броју постоји и српскословенско *ва* (нпр. ва единомишленіи 206/17–18, ва ѣѣди|ѣ| 50а/17, ва лето 198а/18). У неколико речи је српскословенско *ва-* (нпр. со ванѣманіемъ 176/2, 21а/17, валезоше 616/7, васелѣетса 1176/6). У заменичком *въс-* у шест примера је према српском језику извршена метатеза (нпр. све 616/12, свакѣ 62а/16, 626/5, 63а/7, свѣ 2086/10). Има и два случаја која одговарају српскословенском (*васаѣъ* 496/15, *васегда* 92а/16). Рускословенска норма ни на једном месту није нарушена кад је у питању префикс *въз-/въс-*. Писар чува *x* у различитим положајима, али га је ипак у неколико речи, према свом изговору, испустио (*антирѣстово* 606/6, *не ѡѣещь* 626/15, *оѣвати* 2086/19, *ѣвати* 209а/6, *ѣвати* 2096/21). Српски фонетски лик имају прилози: *синоѣъ* 61а/16, *гдѣ* 105а/2, *кадѣ* 2086/7.

Готово све фонетске одлике које потичу из српског језика општешто-кавског су порекла. Ипак, доследан екавизам нарушавају појединачни случајеви у којима на месту *јата* долази његова икавска и двосложна замена (*ије*). Пример са *и<ѣ*, Д јд. заменице, одликује шумадијско-војвођански дијалекат, а одговара и савременом српском књижевном језику. И одрични облик

помоћног глагола *јесам* гласи као у српском књижевном језику, *није*, али ту је и пример *несамъ* са екавским рефлексом у овој категорији, који долази у српскословенском, па и у косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекту.³ Јекавску замену има пример *не ђмие* и *оумрїе*. Они откривају њихов различит изговор, а имају статус лексичких јекавизама. Губљење сугласника *х* је дијалекатска црта којом се нарушава рускословенски систем, али ова црта нема локални карактер јер се јавља у већини штокавских народних говора.⁴

У области морфологије рускословенски облици у већини категорија преовлађују, мада се бројношћу неких српских облика рускословенска норма знатно и крши. Наставак *-у* српског језика имају именице **o/jo* промене у Л јд., м. рода четрдесетак пута, углавном на л. 97а–210а и ср. рода неколико пута (нпр. *по народѡ* 34а/7, *ѡ сатворенїю* 58а/13–14, *въ цриградѡ* 198а/8, *ѡ цриградѡ* 198а/16, *ѡ храмѡ* 200а/13), *-е* у А мн. (нпр. *фенере* 61б/11, *градове* 204б/14, 205б/11, *влахе* 205б/20, *на тѡрке* 207б/13), *-има* у И мн. (с *фенерима* 61б/7–8), *-ови* именице **й* промене у Н мн. (*сынови* 19а/2), *-е* именице ж. рода **a/ja* промене у Г јд. (*ѡ славе* 58а/19, *ѡ седѣ* 63а/15–16, *преко дрине* 209б/21) и *-ом* у И јд. (*сабломъ* 205б/13, *с дрѡжиномъ* 208а/18–19, *съ го|с|пождомъ елено|м|ъ деспотицо|м|ъ* 209б/4–5).

И у заменичкој парадигми присутни су српски облици: у Д (нпр. *ми* 131б/13; *к тѣби* 66б/2; *мѡ* 57б/9, 62б/10, 11, 207а/14), у А (*га* 60б/2, 3, 8, 202а/19, *за неѡ* 62б/13, *своѡ* 207а/21) и у Г јд. ж. рода (*ѡве* 63а/15). Народном језику одговара десетак примера упитне заменице *који* са основом *ко-* у Н јд. м. и ж. рода (нпр. *кой* 51а/2, 68а/18, *кои* 63а/9; *кой* 68б/10).

У сложеној придевској промени најчешћи наставак Г јд. м. и ср. рода је по рускословенском (*-аго/-его*), у шест речи се налази руски наставак (*-ого*), а десетак пута долази наставак српског језика, *-ога* (нпр. *едноѡ* 62б/2, *ѡноѡ* 62б/3, *дрѡгоѡ* 62б/4). Српског порекла у једнини су облици Д м. и ср. рода (*мирно|м|* 13а/15, *крѣпкомъ* 17а/14, *сѡме* 92б/1), И ж. рода (с *маломъ* 208а/18), Л ж. рода тридесетак пута (нпр. *на хр|с|товој* 7а/10, *ѡ вѡѡственной* 12а/2, *ѡ црковной* 28а/4), а у множини А м. рода (*дрѡге* 210а/1, *босан'ске* 210а/1). У Л јд. м. и ср. рода примери са *-ѣмъ* и *-омъ* одговарају рускословенском, али наставак *-омъ* има и српски језик. Придеви ж. рода у Д јд. имају *-ѣй/-ој*, а *-ој* припада и српском језику.

И у промени глагола налазе се српски облици. Потврђују се у презенту у једнини облици 1. л. (*мл|и|м* 56а/7, *молимъ* 56б/16, 63а/6), 2. л. (*не ѡщешъ* 62б/15, *примишъ* 62б/16, *начнешъ* 87а/10, 87б/13, *хоцешъ* 208а/8), 3. л. (нпр.

³ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 100, 112.

⁴ Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Београд 1976, 105.

МОЖЕ 576/5, КАЖЕ 596/14, ЧВВА 626/12, МОЛЙ 626/13, ДРЖИ 2076/5–6, Е 2086/7), а у множини 1. л. (нпр. СКАЗЪМО 60а/4, ѠПА|Д|(А)МО 626/17, СМО 626/18, 636/12, ВЪДЪМ|О| 636/7, ПРИДЕМО 966/16) и 3. л. (нпр. сѠ 576/5, 586/3, 60а/17, есѠ 58а/15, 59а/16, 60а/5, ПОИДѠ 2076/14, ЧВВАЮ 2076/15). И у аористу има примера из српског језика, у 1. л. мн. (ВЫСМО 15а/10, 40а/1) и у 3. л. мн. поред чешћег рускословенског наставка -ША у приличном броју је и српско -ШЕ.

Наведени резултати морфолошких испитивања показују присуство српских црта које имају општештокавски карактер.

Део књиге, текст *Епитома* Дионисија Новаковића, л. 26–486/13, Стефан Марковић је преписао у Карловцима 1750. године са рукописног узора.⁵ На основу записа који је оставио и на л. 192а, текстове који у *Зборнику* следе после *Епитома* преписивао је у Шапцу 1751. године са руског извода (Москва 1696), али питање је да ли све или само неке од њих. Текст на л. 193а-194б и *Летопис*, л. 197а–210а, преписани су са непознатог предлошка, без податка где и када.

Садржај⁶

1а–2а: Предсловіе къ / бл҃гочестивомѠ читателю~⁷

26–486/13: *Епитом или краткаја сказанија свјашченаго храма Дионисија Новаковића. Часть пє|р|ваѠ / Ѡ / бжє|с|твѣнномѠ храмѣ и сщє|с|ннихъ(!)*

⁵ О посебном месту *Епитома* Дионисија Новаковића међу српским књигама написаним у првој половини 18. века, о познатим преписима овог дела који су бележени у библиографијама и описима рукописних књига, о популарности и проблемима ширења *Епитома* в. Лаза Чурчић, *Популарност и неки проблеми ширења Епитома Дионисија Новаковића*, у: *Српске књиге и српски писци 18. века*, Нови Сад 1988, 76–92. У литератури се налазе и два преписа која су забележили Владимир Мошин и Милан Радека 1958. године /Vladimir Mošin i Milan Radeka, *Ćirilski rukopisi u sjevernoj Dalmaciji, Starine*, knj. 48, Zagreb 1958, 198 (бр. 40), 206 (бр. 26). Марковићев препис *Епитома* у рукописном зборнику који се овде описује у литератури се не помиње, настао је пре штампања Новаковићевог дела (Карловци 1750), дакле са рукописног предлошка.

⁶ У неким речима из наслова има погрешака које се односе на употребу титле. Оне су из књиге преузете, али уз њих, као сигнал погрешке, није стављен уобичајени симбол – (!). И слово над редом није код писара увек на добром месту, због јасноће у насловима оно је спуштено тамо где му је у речи место.

⁷ Текст предговора је као у штампаном примерку *Епитома* Дионисија Новаковића (Венеција 1767. године), осим на два-три места где разлику прави употребљени везник, испуштена реч, редослед речи или другачији облик исте речи, или фонетски или морфолошки. На крају предговора испитиваног рукописа нема иницијала Д. Н. као у штампаном примерку. У Библиотеци Матице српске су три штампана примерка *Епитома* из 1767. За поређење сам се служила примерком Р18Ср I 34.1. Упоредила сам и цео састав из литургије у облику питања и одговора са поменутом штампаном књигом Дионисија Новаковића и утврдила скоро доследну подударност. Број питања и одговора је исти. Врло ретко разлике су у присуству/одсуству неке речи или у реду речи. Знатнију разлику у овом рукопису према штампаној књизи, али не баш често, чине примери са српским фонетским ликом.

сосѣдѣ|х|ь / и ѡ одеждахъ егѡ (л. 26–116). Часть втораѡ, / ѡ вѣстѣнной лѣтѣрїи (12а–486/13). Текст одговора питања ѕ (= 6) се на л. 126 прекида речима: ...на кр|с|тномъ олтарѣ самъ Хр|с|тосъ Бгъ. На л. 13а следи одговор питања іѢ (= 14): понеже какѡ въ мирѣ востаѡ / въздѣвати рѡцѣ подобаетъ и / бл҃гословати Г|с|да...

496–54а/14: Проповѣдъ на ржѣ|с|тво Г|с|да Б҃га / и сп҃са наш҃его и҃са Хр҃ста. Текст на л. 54а заузима две трећине стране, доња трећина стране је празна.

546/1–10: Припѣль на сретенїе архіереиское / гласъ ѿ. Текст заузима горњу половину стране, завршава се речима: ...съ Ар|сенїемъ ч҃дотворцемъ, всїй во / пѣснехъ доброгласно да воспой|м|ь. Преостали део стране је празан.

55а: Ѡ трѣхъ злоба|х| гвѣ|щи|х| вселе|ннѣю:

55б: Пачеже сѡ два на десѣтъ степе|нїй восхода своего имееи

56а–63б: Проповѣдъ на соборъ с҃аго / архістратїга Мїхайла: соч|инена протосїнггел|мъ пек|с|кимъ / г|с|дна Парденїа; ѿ ѿ ѿ ѿ |го| (= 1749)

64а–69б/7: Проповѣдъ на сты|х| мѣчен|икъ иже ·м̄ сѣтъ мѣчи|в|шїсе / въ севастїскомъ езерѣ:~:

69б/8–71а: Пре|д|словїе акадистѣ прѣстїе Б|д|цы

71б: Десѣтъ заповѣди закона бжїе|го|. Текст није потпун, прекида се код седме заповести речима: ...з̄: непрелюбѣи

72а–92а: Слово к' прѣстѣой Бдцы по|х|вал|н|о

92б–93б: Похвала и прївестїе(!) с҃томе іѡан|на златоустагѡ цригра|д|скога / патрїарѣ похвали влдо|м| пети

94а–115б/13: Проповѣдъ с҃тымъ ѡб|щеразѣмей вси с҃ты с' Б҃гом' равно с8|т|. Текст на л. 115б заузима две трећине стране, доња трећина је празна.

116а–б: Стране су празне.

117а–150а/7: Въ мѣтвахъ несыпающю / Б|д|цѣ, и въ предстателствах|ъ| / непреложное оупованїе, / гробъ и оумерщвленїе не оу|держаста. Текст се на л. 150а завршава на горњој половини стране, доња половина је празна.

150б: Страна је празна.

151а–154а/9: Чинъ бл҃г|с|венїа и осценїа / иконы Хр|с|товы, единыѡ или мно|гихъ: и праз|д|никовъ г|с|дскихъ. Текст на л. 154а заузима горњу половину стране, прекида се речима: ...ты бо еси осценїе наше и тебѣ. Доња половина стране није исписана.

154б–158б: Стране су празне.

159а–160б: Чинъ молитвенныи на по|ставленїе кр|с|та, на верхѣ крова / новосо|зи|даны цр҃кве.

161а–166б/7: Чинъ бл҃г|с|венїа и осценїа / сосѣдовъ слѣжебныхъ, сї есть / дискосъ чашы, звѣзды, и ло|жицы, съ трема ихъ покровцы / коегождо ѡсобнѣ.

1666/8–170a/5: Чинъ бл|с|венїа или о|свѣщенїе новыхъ сщеничъ/ски|х| одеждъ:

170a/6–177a/8: Чинъ блг|с|венїа и осще|нїа новосоврѣженнаго кр|с|та / ѿ злата или сребра, или инаго / крѣща, или древа, рас|патїа, на кр|с|тѣ древно|м|, или / на дасце икв|н|ной написаннаго

177a/9–179a/10: Чинъ бл|с|венїа новыхъ сосѣдствъ / црковныхъ: таковъ: свѣтъ кадил|ница, каца, блюдо анафорное, / копїе, кѣкѣмы, сі естъ сосѣдцы / на вино и на водѣ, и инаа олта|реви потребнаа орѣдїа, мнѣги|х| / в'кѣпѣ, или єдинаго.

179a/11–182a/6: Бл|с|венїе кр|с|та к' ношенїю / на персехъ; в' нем'же не влагаю|т|се мѣщи стѣ|х|. На л. 182a текст заузима горњу половину стране, доња је празна.

1826–1846: Стране су празне.

185a–192a: Повченїе стаское къ новопостав|ленномѣ іерею, даемое емѣ на / свитцѣ. частагѣ ради прочи-/танїа: выписаное из' правилъ - / стѣхъ ап|с|лѣ, и стѣхъ оцѣ,

1926: Страна је празна.

193a–1946: Пѣсны ѡ рж|с|твѣ Хр|с|твѣ

195a–1966: Стране су празне.

197a–210a/4: Сїе лѣтописъ ѡ црства|х|. После "сказанија" библијске и опште историје следи историја династије Немањића, *Летопис* се завршава годином ҃҃҃҃ (= 6970, тј. 1462). На л. 210a исписана су четири реда, остали део стране је празан.

2106–2116: Стране су празне.

Записи

Стефан Марковић, протопрезвитер новопазарски, који је књигу исписао, оставио је три записа, полууставом, мрким мастилом. На л. 116, после првог дела *Епитома*, на дну стране увлачећи редове према средини, записао је: **конецъ первїа части / списахъ ѱвочи возне|енїа(!) ѱ карловцїм|а.** На л. 486/14–49a, написао је податак о месту и времену исписивања другог дела *Епитома*: **И сїа ѱбо ѡ сщеничїи лїтѣргїи / да довлѣють любви вашей. / вѣ нихъ же аще что рече се пр|приличнѡ(!), такоже вѣщъ исте|зоваше, еже мало весма ра|зѣмѣю, то е да вѣдетъ само|мѣ Архїерею нб|с|номѣ иисѣ снѣ / бжїю вѣ честь славѣ во вѣк|и| / вѣкомъ ѿ м и н ѣ : конецъ и бгѣ слава аминь / преписахъ азъ многогрѣшнии / прот|о| презвитеръ Стефанъ / марковичъ ново пазарскїи / іефимерїе рѣкою своєю прекр|асное богатство слави бжїа / ѣ карловцима: ҃҃҃҃ ѿ го (= 1750) / соврши|х| насашествїе ст҃аго д҃ха.** На л. 192a, испод текста па до краја стране, Стефан Марковић је записао: **Изобрѣтохъ ѿ изобразѣюще / в' цр|с|твѣюще|м| великомъ градѣ. / Москвѣ, в' лѣто ҃҃҃҃ (= 7205, тј. 1696), ѿ вопло|щенїа же бжїа слова, ҃҃҃҃҃҃. (= 1696) / индикта ѿ м|с|ца декемврїа. /**

Хр|с|тѣ раѡ|то| презвытеръ / Стефанъ марковичъ преписа|х|ъ / ѱ градъ
шабцѣ, лѣто г|с|днѣ, / ѿ ѿ ѿ ѿ |го| (= 1751) м|с|ца феврваріа (последња четири
реда записа неко је подвукао црвеном оловком). У овом запису уз годину
ѿѿѿѿ, која је ћирилским словима у бројној вредности неко је светломрким
мастилом додао разрешење: 1696, а и испод године ѿ ѿ ѿ ѿ |го| дописано је: 1.
7. 5. 1.

Постоје у књизи и други записи и белешке, које потичу од других руку.
На л. 150а, испод текста, писаном српском ћирилицом, мрким мастилом,
налази се реч од пет слова, али њено значење није јасно: [Арири].

На празном л. 150б, у горњем десном углу, вероватно читалац, записао је
савременом српском ћирилицом своје презиме и име, нека су слова штампана,
нека писана, љубичастим мастилом: Савић Ив[] / 1873.

На празном л. 158а, при врху, писаном латиницом, мрким мастилом:
Borba. Испод, у доњој половини овог листа, истом руком као претходна реч, а
презиме и име као на л. 150б, писаном мађарском латиницом, мрким
мастилом: Szávits Ivan / Szávits Ivan / III O[]tom / tanulo / Aravon 1873.

На л. 157б извучени су редови оловком, лист је неисписан, само у
средини првог реда, писаном грађанском ћирилицом, црним мастилом
стављен је вероватно наслов текста који после није написан: пемсма(!).

На празном л. 195а, доња половина, нова рука, писаном мађарском
латиницом, мрким мастилом: Ја [...] / Stefan Nikolits / iz / [Bakova].

На празном л. 211б, уз сам врх, новом руком, писаном грађанском
ћирилицом, мрким мастилом: Павелъ Поповичъ / 7249 или 7245.

Има у књизи на неколико места пробе појединих слова и пера, мрким
мастилом (на л. 168б, доња маргина, на л. 179б доња и спољашња маргина, на
празном делу л. 210а, испод текста, на празном л. 211а, око средине). На
празном л. 210б, у горњем левом углу, налази се пет петоцифрених и
неколико једноцифрених бројева, мрким мастилом.

Историјат књиге

Према сачуваном печату на предњој страни коричног листа на почетку
књиге рукопис је припадао др Алекси Ивићу из Суботице, а у Библиотеку
Матице српске доспео је куповином од академика Павла Ивића из Новог
Сада. У инвентар Библиотеке рукопис је заведен 8. јануара 1976. године.

Литературе о рукопису нема.

95. PP II 51 (PP 216 – 352 C 13) – 113448

ЗБОРНИК¹

1631. година и XV век, око 1440/1450. године

Хартија, мастило црно, боје су црвена, окер и зелена (маслинаста и сасвим светла), 262 л. (празни су л. 123б, 215а, б). Величина листова је 190x135–140 мм. Текст у делу првог писара је 138–140x90 мм, са 19 редова на пуној страни. На листовима друге и треће руке величина текста је 150–153x90–95 мм, а број редова 23. Првом писару припадају л. 1а–214б (л. 36б, 123б и 215а, б су празни) и у другом, старијем делу књиге л. 240а, б, 257а, б, другом л. 216а, б, а трећем л. 217а–239б, 241а–256б, 258а–262б.

Рукопис је састављен из два дела, водени знаци једног дела рукописа (л. 1–215, 240, 257) потврђују годину настанка рукописа из записа на л. 32, 1631. година: 1) круна са шест зубаца, тролистом, звездом и полумесецом и контрамарком петолисним цветом, круна идентично Београд, МСПЦ 147 око 1625/35. године и Београд, МСПЦ 33 око 1615/25. године, Цетиње 84 око 1630. године (са контрамарком АЗ), а врло сл. Цетиње 30 (III део уз повез) око 1620/30. године, Цетиње 31 око 1630. године (са другом контрамарком). Контрамарка петолисни цвет иде уз једноструку котву у кругу са тролистом Београд, МСПЦ 21 око 1615/25. године, Београд, МСПЦ 53 око 1621/22. године и Београд, МСПЦ 54 из 1614. године; 2) уз ову круну иду и два полумесеца са контрамарком РА, идентично Београд, МСПЦ 157 из 1629. године, Цетиње 53 око 1620/30. године (контрамарка уз три полумесеца) и Београд, МСПЦ, Грујић 59 (I део) из 1633. године; 3) исти знак круна са контрамарком В-Г, контрмарка идентично Београд, МСПЦ 25 (уз повез) око 1650/60. године; 4) исти знак са контрмарком Р (ова контрамарка иде уз котву у кругу са тролистом), идентично Цетиње 31 око 1630. године и Цетиње 24 око 1620/30. године.

Други део рукописа (л. 216–239', 241–256', 258–262') према воденим знацима је око средине XV века, 1440/50. године: 1) маказе, идентично МСПЦ 103 из 1458. године и МСПЦ 36 из 1430/40. године; 2) звезда са мотком и

¹ У инвентару Библиотеке Матице српске наслов је: *Захарија Марафор, О степенех сродства са номоканоном и требником.*

куглицом, врло сл. Цетиње 48 око 1420. године и Цетиње 36 око 1420. године (I део рукописа).

Књига има 34 свешчице. У њима број листова није исти, највише их је са по 8 л., а то су св. 1–4, 6–8, 10–23, 25–28, 30–32. И у св. 9 је било 8, а сада има 7 л. (недостаје л. 8, текст се не прекида). Са по 4 л. су св. 5 и 24. У св. 29 и 33 је по 9 л. (текст се не прекида), а од последње 34. св. сачувани су л. 1–3. Свешчице имају ознаке за редослед, с тим што је у сигнирању учињена грешка, једна свешчица је прескочена. Тириличка слова у бројној вредности налазе се на доњој маргини 1. л., а у св. 1–3 и на полеђини 8. л. Сигнатуре теку од \bar{a} до \bar{l} , следи свешчица без сигнатуре и онда долазе свешчице са сигнатурама \bar{la} – \bar{lg} . Рукопис је одвојен од корица. Листови имају мрље од влаге и воска, а уз лог и од буђи. Ивице 1. л. су искрзане и он је прилично запрљан. И од л. 216 па до краја књиге листови су нарочито запрљани и трошни. Неједнаке су ширине и неки имају изломљене ивице. Лепљени су уз лог, али сада их је тринаест слободних. Већини недостаје доњи десни угао (понегде је тиме за понеко слово оштећен и текст). Неки листови без углова су крпљени старом хартијом у облику троугла, на једном таквом делу оштећеним речима су дописана 2–3 слова која недостају (л. 260а). Има неколико надограђених троугластих делова хартије који су са листова отпали и налазе се у књизи. На једном од њих у три реда је по неколико слова, али се на оштећеним странама рукописа текст не уклапа па је вероватно тај комад хартије припадао некој другој књизи. На л. 125 уз последњи ред текста, на спољашњој маргини је мала рупа. Доња маргина л. 163 је зацепљена скоро до текста, а у доњој половини л. 259 зацепљен је по ширини до самог лога.

Корице су дашчице закошених рубова, а предња дашчица је пукнута око средине по вертикали. Од листа хартије који је био налепљен на унутрашњој страни обе дашчице сачувани су на предњој дасци мањи делови неправилног облика, а на задњој дасци остао је сасвим мали комад. Дашчице су пресвучене мрком кожом, различито орнаментираном на предњој и на задњој страни. Кожа је на предњој страни оштећена, издерана, има црвоточне рупице и недостаје јој мали кружни део у горњој половини уз хрбат. На хрпту са три ребра, кожа је такође украшена, на врху је зацепљена, а при дну испуцала. Књига је била са две копче, сачувана је доња.

Рукопис је скромно украшен. Заставица се налази на л. 1а. Вињете су на десним маргинама л. 3б, 29а, 38а. Делови текста који се наглашавају, иницијали и наслови исписани су црвеним словима, а у делу *прве руке* има и наслова у којима се ред написан црвеном смењује редом и зелене боје. Иницијали делимично излазе из блока, заузимају простор висине од три до пет редова. У делу *првог писара* украшени су биљним шарама, тачкама и цртама, а код *другог* и *трећег* тачкама и цртама. Наслови у деловима *првог писара* изведени су малим словима или су слова у првом реду велика, а у продужетку мала. Наслови *друге руке* су писани малим словима, а у делу *треће* стављени су малим словима, сем четири која су делимично у везу, а у наставку долазе мала слова. Велика слова *прве руке*, полууставна и брзописна (често је α и ρ)

складно су нешто већа од малих или висином прелазе два и три словна низа, а налазе се у блоку и ван блока. Црвена су, па и мрка, понека са украсном тачком или цртом, па и са две украсне црте. У кратком испису *друге руке* великих слова нема. Код *трећег писара* велика слова су мало већа од малих, смештена су или у блоку или делимично ван блока, полууставна су, па и брзописна, црвене боје. Упутства је *први писар* писао и у блоку и на спољашњим маргинама, комбиновано црвеним и мрким мастилом. У тексту *треће руке* неколико пута се упутства налазе на спољашњим маргинама и она су такође црвена.

Писмо *првог писара* је полуустав, са присуством брзописних слова. Њихова концентрација није равномерна, на неким странама нарочито је висока у неколико последњих редова (нпр. л. 157б, 158а, б). Мастило је светло и тамно мрко, понегде је различито и на истој страни. Рукопис је исписан, врло јасан и прецизан, леп и разигран чему доприносе брзописна слова. Слова су уједначена величином, обликом и нагибом. Висина словног низа је 3, понегде 2 мм. Пуне линије целим током нису истог интензитета, те ни разлика у односу на танке линије није упадљива. Стубови каткад почињу савијутком улево, а неки од њих се завршавају скретањем удесно. Правих почетних, надвучених и подвучених црта нема. Са украсном је брзописно **з**, широко **е** и **с**, а и са две црте широко **о**. Више од једног типа имају слова: **е** (полуустановно и **е** грчког типа), **т** (троного и ретко једноного), **ш** (чешће лигатурно, а **о** са птичицом ретко), **w** (са плитким угибом и са средњом линијом у висини бочних страна). Већа слова су: **в** са размакнутих петљама, широко **е**, **м**, **о**, **с**, **w**, високо **т**, **џ** и **џ**, издужено **и**, **к** и **с**. Већа су и друга слова чији словни елементи залазе у међупросторе, а најчешће се налазе на почетку или на крају реда, у првом или у последњем реду на страни (на пример: **д**, грчко **е**, **ж**, **з**, **з** брзописно, **и**, **л**, **џ** у диграму **оџ**, **џи**, **џа**, **џу**, **з** и **џ**). И брзописни тип у врсти имају: **а** (прилично често, и самостално и у лигатури **џа**), **в** положено (често), **в** квадратно, **г** (2х), **д**, **ж**, **з** (издужено и у облику тројке), **к**, **р**, **ф**, високо **јер**, **џ**. Постоји често и веће брзописно **а**. Запажено је **з** (**џиџ|д|етџ** 68б/б). Лигатуре су многобројне и врло декоративне због продужених словних елемената који се различито извијају. Над редом слова су у брзописном типу.

Правопис је ресавски, ненормализован. Долазе сва четири знака: **џ**, **џ**, високо **јер** и **пајерак**. Почетну групу **ја**- означава **џа**-, а после вокала за **-ја** писано је **-а**, осим у малом броју примера у којима се среће **-џа**. У означавању секвенце **је**- преовлађује широко **е**- над **е**-, лигатура је у малом броју речи, а **е**- грчког типа долази сасвим ретко. Примери са **-е** за **-је** су најбројнији, јављају се и широко **-е** и **-џ**, а **-е** грчког типа се налази у неколико речи. Спојеви **ља**, **ња**, **ље**, **ње** писани су лигатурама (**џа**, **џа**, **џк**, **џк**). Слово **ї** није доследно у одговарајућем положају. Среће се **з** на етимолошком месту, а постоје и потврде међусобне замене **з** и **з**. Акценатски знаци постоје. Интерпункцијски знаци (и мрким и црвеним мастилом, у насловима их има и зелених) јесу:

тачка, тачка са запетом, запета, три унакрсне тачке или две са таласастом цртом на којој се каткад налази кратка коса црта. Понегде је у блоку преко мрке тачке стављена тачка црвеним мастилом, па је она врло изразита. Често на крају реда мање целине реч није завршена, јер у новом реду почиње нова целина великим црвеним словом.

Језик је српскословенски и све његове гласовне особине се потврђују. Српскословенски рефлекс *а* место *јера* је уочен у примерима **нѣвѣж|д|аствїе|м|** 29а/4, **басан'ми** 43б/10, **снаха** 88б/9 (**снѣха**, f.), **крѣм'частвїа** 197а/18. Постоји и реч у којој је *ь* на месту *а*, **дѣрь** 29б/12, 14 (има и **дарь** 29б/17, 18). Замена **ѣ** и **е** нису честе. У погледу чувања вокалног *л*, *-л* на крају речи и слога, па група **чр-**, **чѣт-**, **жд** и **щ** књижевна норма испоштована је до краја. Правила редакције нису прекршена у заменичком **вѣс-**. Нема ни замене **вѣз-/вѣс-** са **оуз-/оус-**. Само је један пример предлога **вѣ** замењен српским **у**, **оу нѣкоє|м|** 42б/5-6. Иницијално **вѣ-** се чува, осим у именицама *унук/унука* које се у истом броју јављају и у српскословенском и у српском фонетском лику: **вѣнѣкѣ** 4а/1, 6б/9, 8б/19, **вѣнѣкѣ** 8б/12, **вѣноука** 23б/8-9 / **оу нѣкѣ** 4б/4, 6б/5, 22а/1, **оу нѣ|к|** 7б/17, 8а/1, 8б/8. Поред одговарајућег српскословенског облика неколико пута прилог *где* и од њега сложене речи су као у српском језику (нпр. **гдѣ** 113б/8, **гдѣ** 127а/10, 11, 12, **негдѣ** 43б/13-14).

Заступљена су и сва правила српскословенског морфолошког система. Именице консонантских основа и основа на **ї* у И јд. и Д мн. имају наставак **-ѣмѣ**, а Л мн. је на **-ѣхѣ**. Један Л мн. ср. рода није по српскословенској норми, **по правило|х|** 64а/6-7. Придеви одређеног вида у м. и ср. роду су у Д јд. на **-омѣ** (**-омоу**). Атематски глаголи углавном у 1. л. мн. презента имају **-мы** (**-ми**, **-мїи**).

У непродуктивним врстама постоје старе дублетне форме које су под утицајем народних језика унесене још у старословенске споменике, а у продуктивним именичким врстама се јављају старословенске иновације.

У главним променама именица кршење српскословенске норме на листовима на којима је писар исписао садржај књиге је знатно (л. 33а-36а). Ту је Л јд. именица м. рода (чешће) и ср. рода (ређе) с наставком српског језика четрдесетак пута (нпр. **о разбоиникѣ** 33а/5, **о сѣенникоу** 33а/7, **о бракѣ** 34б/19; **о тѣлѣ** 34б/16, **о причещенїю** 36а/10, 11). Именице са наставцима који одговарају српском језику долазе и у другим деловима текста *првог писара*: наставак **-у** Л јд. м. и ср. рода **о* основа (**о поне|д|(ѣ)лникѣ** 59а/2, **о постѣ** 66а/18, **о гробѣ** 97а/8, **на лѣдѣ** 114а/19; **на мѣстѣ** 51б/2, **о рож|д|ѣствѣ** 58б/15); **-е** у Г јд. **а* основа, (**Ѡ крадѣвѣ** 31б/4, **Ѡ блѣготѣ и рыбе** 45а/6-7, 66б/3), **-и** у Д јд. (**жены** 24а/10), **-и** у Л јд. (**о гилѣды** 60б/9); наставак **-е** у А мн. м. рода (**вѣ чиновѣ** 1б/3) и исти наставак у А мн. ж. рода (**крадѣвѣ** 31б/12-13, **припѣвалкѣ** 109б/12). Српски облици су и енклитичке заменице у А јд. ср. рода (**га** 30а/7, 44б/12); присвојне заменице ж. рода са сажетим наставком у Г јд. (**за своѣ** 46б/16, **твоѣ** 141б/8, **Ѡ**

моє 152б/2–3); показна заменица м. рода у Л јд. на -ому (о томѣжде 35а/17, 36а/17, о томѣж|д|е 36а/18, 19); основа ко- у заменицама кѣи, каѣ (нпр. Н јд. кои 33а/11, 12, 112б/8, коѣ 49б/13); Л јд. придева и партиципа м. рода на -ому, -ом (нпр. о оумирающомѣ 34б/15, о законопрѣстоупнѣ|м| 34б/19, о великѣ|м| 35б/11, 12, о годищномѣ 66а/18, на страшно|мѣ| 109а/10, на мразномѣ 114а/19–114б/1), као и придева ср. рода (нпр. о кр|с|тнѣ|м| 25б/1, о стѣ|м| 35а/10, въ женско|м| 121а/6, ѡ страшнѣ|м| 163а/18, въ плѣтскомѣ 210а/7);² Д јд. придева ж. рода на -ој (великои 1а/8, кѣ малои 6а/17, 7б/4, пѣстынної 88б/11, вѣдѣщи 89а/11–12, оумрьшои 97а/14–15), а и петнаестак пута Л јд. (нпр. въ бѣлгарскои 15б/19–16а/1, о стѣи 55б/9, на стѣи 55б/10, о великои 57а/7, въ стѣиименитои 102а/9); Н мн. придева ж. рода на -е (самогласнѣ 176б/16). У конјугацији према српском су следећи облици презента: енклитички облик помоћног глагола у 1. л. јд. (смѣ 30а/10), 2. л. јд. (слѣшишь 104а/12) и 3. л. јд. (хѣди 165а/1). Из српског језика је и наставак -мо у 1. л. мн. презента који има десетак пута глагол вѣзсилати (вѣ|з|силамѣ 167а/18, вѣ|з|силамѣ 190б/11, вѣз'силамѣ 208а/17 итд.), а од других глагола примери су ретки (не гавлаемѣ 125а/8, знакѣмѣ 164б/14, не прѣходимѣ 186б/6–7). Глагол имѣти се среће више пута са -мо (имамѣ 149б/16, 151б/13, 14, 15, 191а/18). Поред чешћег одговарајућег српскословенског облика у 1. л. мн. презента, атематски глагол има наставак као у српском (нѣсмѣ 149а/3). Облици двојине су понегде замењени множином. Неколико партиципа се налази у служби глаголских прилога.

Присутне језичке црте које је писар унео из свог говора нарушавају српскословенску норму, али његов говор ближе не локализују јер су општештокавске. Ни пример придева м. рода у И јд., сѣ жениховѣ|м| 55б/3, с наставком тврде заменичке промене његов говор не идентификује уско, јер се јавља у више говора, у косовско-ресавским, у источнохерцеговачким и у зетско-сјеничким говорима.³

Писмо *другог писара* је полуустав, рукопис је исписан, али мање вешт, али ипак посве јасан. Мастило је тамно мрко. Слова су уједначена обликом, али не и висином (2–3 мм) и нагибом. У дуктусу доминирају вертикални прави стубови, понеки је угнут улево и са удесно заобљеним завршетком од дизања пера, а има их и благо искошених надесно. Разлика међу пуним и танким линијама постоји, мада није изразита. Са надвученом цртом је понеко д, а и м (оба стуба или један од њих). У два типа долазе т (троного и једноного) и ѡ (без угиба и без средње линије и са средњом линијом у висини

² Неколико пута Л јд. има наставак неодређеног вида (м. род о сѣблѣдившѣ 33б/2, ср. род о некѣрѣнѣ 34а/13, на чистѣ 51б/2, о хѣвѣ 58б/15–16).

³ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 101, 135, 162.

бочних страна). Већа слова су: широко **є**, **м**, **о**, **с**, високо **ѡ**, **ѣ**. У реду и брзописно је **а** и **з**. Неколико надредних слова је из брзописа.

Правопис је ресавски, ненормализован. Од *јерова* писар користи **ѡ**, високо *јер* и *пајерак*. Иницијално *ја*- пише лигатуром **ѡа**-, а иза вокала је **-а** (3x) и **-ѡа** (2x). За *је*- стоји **є**-, а у поствокалском положају група *-је* најчешће је обележена са **-є**, ређе са **-ѣ** и двапут са **-к**. Речи са групом *ља* нема, а секвенце *ња*, *ље*, *ње* су с лигатурама (**нѡа**, **лѣ**, **нѣ**). Слово **ї** је у одговарајућим позицијама. Графеме **ѕ** нема. Акценти и спирити постоје. Интерпункцијски знаци (мрки и црвени) су: тачка, запета, четири тачке распоређене у крст, по две и по три тачке различито распоређене и у два и у три реда. При одвајању речи тачком или запетом направљен је врло упадљив размак између интерпункцијског знака и речи која претходи и која му следи.

Језик је српскословенски. У кратком тексту овог писара слово **а** место *јера* се не јавља, а у једној речи стављено је **є** место **ѣ**. Неке од српскословенских фонетских и морфолошких особина не долазе. Према српском језику је *ко-* у заменици ж. рода у Н јд. (**коѡа** 216а/1), наставак *-ој* партиципа ж. рода у Д јд. (**рож|д|ѡшои** 216а/20) и 3. л. мн. презента без *-т* (**не боѣдоѣ** 216б/1).

Писмо *трећег писара* је полуустав, исписан, уредан и читак. Мастило је мрко (светло и тамно). Висина словног низа је 2 мм. Пуне линије нису увек једнако изразите. Почетних црта нема, као ни надвучених и подвучених. Украсну црту има понеко широко **є** и **с** и брзописно **з**. Типолошки варирају: **т** (троног, једноног, двоног), **ѣ** (лигатурно и **о** са птичицом неколико пута). Већа слова су: бубњевито **в**, широко **є**, **м**, **о**, **с**, **ѡ**, високо **т**, **ѡ**, **ѣ**, издужено **и**. Због стуба који залази у горњи међупростор веће је и понеко **ж** и **л**, често и **ѡ**. Веће је и **ц** са знатније продуженом ножицом у последњем реду на страни. И из брзописа у реду долазе: **а**, **з** (издужено и као тројка) и **р**. Слова над редом су брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Ретко се у висини словног низа нађе танко и дебело *јер*, а најфреквентније је **ѡ** са стубом који је мало у горњем међупростору. Ту је и високо *јер* и *пајерак*. Група *ја*- увек је означена са **ѡа**-. После вокала за *-ја* углавном је написано **-а**, док је **-ѡа** сасвим ретко. Најчешће је секвенца *је*- обележена широким **є**-, а са **ѣ**- и **к**- ретко. У поствокалском положају за групу *-је* најчешће пише **-ѣ**, знатно ређе **-к** и сасвим ретко широко **-є**. Редовно се у групама *ља*, *ња*, *ље*, *ње* налазе лигатуре (**лѡа**, **нѡа**, **лѣ**, **нѣ**). Графема **ї** не стоји увек на оном месту које прописује књижевна норма. Постоји **ѕ**, али и мешање **ѕ** са **з**. Акценти и спирити су стављени. Од интерпункцијских знакова (мрким или црвеним мастилом) долазе: тачка, запета, две тачке без таласасте црте или са њом пресеченом кратком цртом.

Језик је српскословенски. На месту *јера* у јакој позицији нема словне потврде за српскословенски рефлекс *а*. Ретко је слово **ѣ** замењено са **є**. Доследно

се према српскословенском чувају групе **чр-**, **чѣт-**, **жд** и **џ**, па вокално **л** и **-л** на крају речи и слога. Нема ни метатезе у заменичком **вѣс-**. Нису ни **вѣ-**, **вѣ-**, **вѣз-/вѣс-** замењени са **оу**, **оу-**, **оуз-/оус-**.

Српскословенске морфолошке особине се потврђују.

И у овом делу рукописа има старих дублетних форми у непродуктивним врстама, које су настале већ у старословенским споменицима под утицајем народних језика, а има и старословенских иновација у продуктивним именичким врстама.

Облици из народног језика ремете правилност српске књижевне норме. Наставке према српском језику имају у именичкој промени **Л** јд. м. рода на **-у** (**о рабѣ** 234б/18), у заменичко-придевској промени **Л** јд. ср. рода на **-ом** (**о неволномѣ** 248а/12–13), **Г** јд. ж. рода на **-е** (**Ѡ доминѣ** 256а/3), **Д** и **Л** јд. такође ж. рода на **-ој** (нпр. **великои** 225а/19, **сїснои** 226а/11, **словесн|о|и** 233б/1 и још око пет примера; **вѣ галилеискои** 237а/23–237б/1, 238а/3, 241а/13–14, **на сїои** 262а/2). Српском језику одговара и основа **ко-** у упитној заменици м. рода (**А** јд. **вѣ кои** 249а/21) и ср. рода (**Д** мн. **кѣ коимж|д|о** 219б/1), а и присвојна заменица ж. рода са сажимањем у **Г** јд. (**твоѡ** 227б/21). У конјугацији српски облик у 1. л. мн. презента има десетак пута глагол **вѣзсилати** (**вѣз'силамо** 217б/3, **вѣзсиламо** 232а/1, **вѣзсиламо** 233а/16 итд.), а од других глагола забележено је три случаја (**сѣвѣкоуплаѣемо** 217б/16–17, **сѣврѣшаемо** 217б/17–18, **не проскоми|д|(и)сѣемо** 252а/20/21). Употреба неколико партиципа је прилошка.

Писари *Зборника* су били Срби. Нису се доследно држали српскословенске језичке норме, па поред одговарајућих српскословенских облика који преовлађују, у неким категоријама има и српских морфолошких особина, а код *првог писара* и фонетских. Присутне српске црте су општештокавског карактера. Писара ближе не локализује ни дијалекатска морфолошка црта коју је унео *први писар* (придев м. рода у **И** јд. с наставком тврде заменичке промене, **сѣ жениховѣ|м|** 55б/3), јер се и она јавља у више дијалеката.

Садржај

1а–12а/11: **Ѡ степенехѣ сѣро|д|ства / оудовѣ разѣмител'ное сѣбранїѣ Ѡ ра/зличны|х|, сложенное Ѡ Захарїи сїѣ/нника, нарицаема|го| Марафара, и / епїтропа вѣселкн'скаго патрїар'ха / кїрь іосафа.**

12а/12–21б/5: **О сѣтѡ|м| крїщенїи.**

21б/6–22б/7: **О сїноположенїи~**

22б/8–25а: **Сказанїѣ о степены|х| сѣро|д|ства. и / ѡ брацѣ|х|, законо|м|, и|ж|(ѣ) и незаконно по/сагаюци|м|. и о различїѣ сѣро|д|ства|х|:~**

25б–29а/11: **О кр|с|тнѡ|м| знаменїи.**

29а/12–31б: **По|д|обаѣ|т| сїѣнникѣ оучити людїѣ / вѣ вѣсакѡ|м| сѣбранїи:~**

32а–б: Таблице.

33а–36а: Сказаніе правиломъ.

36б: Страна је празна.

37а–41б/13: Номоканонъ сирѣч| зако/нѣ правило. повченіе къ дѣховно|мѣ

оцѣ:~

41б/14–67б: Правила избранна и / различнаа събраннаа ѿ законика.

68а–84б/13: Сѣго Ефрема во покаяніи и во лю/бви. е|ж|(е) и о крѣщеніи, и исповѣда/ны, и кр|с|тѣ похвала. и во боу|д|(оу)щемъ / соудѣ.

84б/14–92б/7: М|с|ца мар'тїа. въ зѣ, днѣ житїе и жи/з'нь сѣго Ялєзїа члѣка бжїа:~

92б/8–123а: Повѣ|с|(ть), и видѣніе некоторые право / славные жены сѣло сп|с|ител|но и пользно:~

123б: Страна је празна.

124а–130б: Опѣло младѣнчѣс/ко.

131а–165б: Чинъ бываемы погребѣ/ба вѣльчѣскаго. мѣтва, на ра/звѣченїе дшї ѿ тѣла.

166а–173б: Послѣдованїе быва/емо, на|д| коутикою оуспшїимъ.

174а–183б: Слѣжба всѣенїю во/дѣ.

184а–214а/8: Чинъ бываемы сѣтити / масло.

214а/9–214б/3: Мѣтва, на|д'| съсвдѣ|м| wskврьн'ши|м| се.

214б/4–17: Мѣтва на бранїе, гроздые:~

215а–б: Стране су празне.

216а–б: М|л|тва бабе кога прїиметь / штроче въ ча|с| рожденїа егѣ :

217а–234а/21: М|л|твы въ к|ж|(е) знаменати штроче.

234а/22–243а/6: Чинъ бываемы на шброуече/нїе.

243а/7–245а/10: Иже въ сѣ|х| шѣа нашего іѣанн|а| / архїеп|с|кпа Костантїна / града, постника. како под(о)бае|т| / исповѣданїе бывати каюцим се.

245а/11–248а/7: Мѣтва ѿ архїереа. или іереа глѣ/ма хотешомѣ причести/ти се вж|с|твны|х| и животворещїи|х| / таинъ.

248а/8–253а/19: Правила сѣ|х| шѣъ по заповѣ/ди сѣго и великааго Василїа.

253а/20–262б: Въ сѣоую и великю соу|в|тоу / ве|ч|(е)рь. На последнем листу кнїге, л. 262б, текст се прекида: ...въ/звѣ|с|(е)лите се дн|с|ь. трапеза оуго/тована, насладите се в'си. тел|ц'|ь / оупитанныи, никтоже изыди / алчнь. в'си насладите се бога

Затиси

На унутрашњој страни предње дашчице текст кратког записа, писаном ћирилицом, оловком, није прочитано, види се само понеко слово.

На горњој маргини л. 1а, полууставом, мрким мастилом: м|р| малъ бехъ ва братию.

На л. 31б, испод текста књиге који не досеже до краја стране, у доњој половини стране, полууставом, мрким мастилом: кнѣга попа веселина глемк / молитаѡникъ и законикъ и вѡсе / аминъ.

На л. 32а, над *Таблицама*, полууставом, црвеним мастилом: въ лѣт|т|(о) ,̄з, р̄л̄д:~ (= 7139, тј. 1631).

На л. 36б, полууставом, мрким мастилом: ѡ мериди / вънимаи себе ѡ ѿрею да не ка/ко. въместо тела г|с|нѡ мери/доу причешаюци|м| се прѣподаси(?). иѡ тако|ж|(ѳ). / с̄ты|х| д̄ше и с̄те соу|т| бж|с|твѣнѣмь / не бивають ѡни по к|с|ствоу свѣтъ нь / по причестію такожде и мериди. / аще и съединяют |с|ѳ г|с|нѣи пльти / и крѡви ∴ въпро|с| ∴ коу ли ползѡ / въсприемлютъ д̄ши ѡнихже мери/ди приносеть:~ ѡвѣ|т|:~: мериди (реч је прецртана) / многѡ. иѡ такоже с̄и причестите/лнѣ приѡвѡцають ѳ[ж|(ѳ)] зде. о сценію. / такожде и тамо и невидимо д̄шѡ / ѡспши|х|. приемлютъ ѡ радѡ(?) / и ѡпо/коение. и свобожденіе съдръже/щихи(!) к|с|(тъ) скръби:~ / с̄іе молитаѡникъ(!) попа вѳ|ели|н|а.⁴

На левој маргини л. 153б, мешовитим писмом (брзопис, курзив), светломрким мастилом: слава / слава / б̄г̄ѡ еди/номѡ.

На горњој маргини л. 166а, полууставом, мрким мастилом: колиѡѡ.

На доњој маргини л. 216б, полууставом, мрким мастилом: со|л|(?) дедѡѡвци писа се доѡ / ва свѡти помникъ.

На десној маргини л. 246а, полууставом, црним мастилом, једно испод другог у три реда налази се по неколико слова од речи које због опсецања књиге нису сачуване целе.

На доњој маргини л. 256а белешку написану полууставним словима неко је покушао да отклони брисањем, па су слова јако бледа и једва се виде, а последња реч није рашчитана: помени |г̄и| ва д[].

На доњој маргини л. 256б, полууставом, мрким мастилом: никола .а. |лѳ| гаковъ .в. |лѳ|.

На горњој маргини л. 261б, мрким мастилом пробе појединих слова и речи.

На унутрашњој страни задње дашчице од нелепљене хартије сачуван је мали део. Словима грађанске писане ћирилице, мрким мастилом пише Сіа кни, а испод тога мнѣ.

⁴ Само у два случаја ѣ је изразито. Примери са нешто вишим ѣ разрешени су као ѡ.

Историјат књиге

Рукопис је у инвентар Библиотеке Матице српске заведен 19. новембра 1953. године са напоменом да је затечен у фонду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 43.

96. PP II 66 (PP 251 – 352 C 15) – 113444

ЗБОРНИК О СВ. НИКОЛИ

XVI век, око 1550/1560. године

Хартија, мастило мрко и црно, боје црвена и тамноцрвена, 137 л. 192x147 мм, текст 150–160x95–110 мм. Број редова на л. 1–85 је 17, изузев неколико страна у овом низу са 16. Даље до краја књиге највише је страна са 18 редова. Неколико их је са 17 и са 22, а на по једној је 14, 15 и 20 редова. Три писара. Први је написао л. 1а–85б, други л. 86а–131б, а трећи л. 132а–137б.

Према воденим знацима рукопис је настао у петој-шестој деценији XVI века (1550/1560): 1) котва дуплих контура у кругу са звездом и контрамарка РА, врло сл. Мошин 1035 из 1550. године, Мошин 1066 из 1547. године; 2) исти знак са контрамарком ВА, идентично Мошин 906 око 1553/56. године и 907 око 1550/60. године; 3) исти знак са контрамарком I P, котва, идентично Мошин 956 из 1549. године (са контрамарком I-B), Мошин 1018 око 1560/70. године (са контрамарком AP); 4) исти знак са контрамарком АВ, идентично Мошин 871 око 1550/65. године, а врло сл. Мошин 1074 око 1560/70. године, контрамарка, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 91 око 1550/60. године и Мошин 807 око 1550/60. године; 5) исти знак са контрамарком V, идентично Дечани 15 из 1561. године, Пећ 58 око 1550/60. године, Мошин 1162 око 1550/60. године и 1167 око 1560. године, а врло сл. Пећ 16 из 1561. године и Мошин 1160 из 1560. године.

Рукопис није сачуван у целини. Први лист у њему на полеђини има ознаку њ. Следе свешчице од 1 до 20 (св. 1, 2, 6–20 по 8 л., св. 3, 4 са 6 л., а у св. 5 је сада 4 л.). Сигнатуре ћириличким словима у бројној вредности, мрким мастилом, у комплетним свешчицама налазе се на доњој маргини првог и последњег листа, изузев св. 17 у којој је грешком сигниран л. 2, а не л. 1. Понека сигнатура се не види у целости због опсецања листова. Сигнатуре немају св. 1, 5, 8, 9, 11, 14, 18–20, јер нису потпуне. У св. 1, 8, 9, 11, 14, 18–20 недостају 1. и 8. л. Свешчица 5 има 4 л. Књига је у добром стању. Делови некад искрзаних листова, углови и вертикалне ивице, и спољашње и унутрашње, попуњени су рестаурацијом. Текст није оштећен. Мастило на неколико листова при крају књиге је врло бледо, али текст је читљив, само на неколико места не види се понеко слово или цела реч. Листови су претежно

чисти. Понеки имају флеке од влаге, воска и плесни или су запрљани од руку. Уз неке логове постоји буђ.¹

Корице су дашчице закошених рубова према унутрашњој страни. Обложене су мрком различито орнаментираном кожом. Повез је рестаурисан, ивице су од новије светломрке коже. Хрбат је са четири ребра. Сачуване су обе копче. Ремени су од новије коже.

Заставица нема. Иницијали захватају висином простор између четири или три словна низа, ретко два низа, а један заузима седам редова. Налазе се у блоку или изван њега. Црвени су, у тексту *друге руке* и тамноцрвени, код *трећег писара* једини иницијал је био такође тамноцрвен, а сада је врло избледео. Украшени су биљним елементима или тачкама, а и комбиновано. Наслови су црвени. Неколико их је у везу, у ширини текста или нешто уже, а у наставку веза су мала слова. Чешће су у целости исписани малим словима која су по величини иста као у тексту, а по типу су полууставна. У упутствима мала слова су црвена, а и комбинована са мрким словима (прво слово црвено, остала слова у речи су мрка). *Други писар* је неколико пута упутства написао на простору спољашње вертикалне маргине (слова су или мрка или мрка и црвена, односно тамноцрвена). Велика слова у тексту *првог* и *другог писара* су складно већа од малих, са изразитом разликом између пуних и танких потеза, а украсна црта на њима није ретко стављена. Црвена су, па и мрка, код *другог писара* их има и тамноцрвених. Кад је велико слово прво у реду, у делу *првог писара* је чешће у словном блоку, а у тексту *друге руке* чешће се налази ван блока, делом или у целости. У делу *треће руке* великих слова нема. После тачке *први писар* има на неколико места мало црвено слово са изразито пуним стубовима. Тако се догодило да и неколицини речи недостаје прво слово јер је остављено да се допише црвеним мастилом, али је заборављено. Има неколико редова на л. 120а, б које је *други писар* наизменично исписао у ширини блока и уже, а *трећи писар* је на л. 136а текст завршавао поступним увлачењем редова према средини, а последњи ред је затим проширио на ширину редовног текста.

Тип писма *првог писара* је полуустав. Слова су лепа, пропорционална и уједначена величином. Имају претежно вертикалне стубове, најчешће праве. Често код г и увек код слова ч стуб се средином извија на лево и завршава лучно због дизања пера. Стуб њ је кос, нагнут на десно. Разлика пуних и танких линија је уочљива. Стубови су без почетних, надвучених и подвучених црта. Са украсном цртом примећено је веће х у последњем реду на страни, а у блоку је имају по једно 8 и њ, понеко широко с и бубњевито в, а е се јавља и са две и са три црте. Типолошки варира т (једноного, троного). Већа слова су: в бубњевито и са размакнутих петљама, широко е, о, с, ѡ, високо т, њ и ђ. Већи

¹ На унутрашњој страни задње дашчице налепљен је коверат у којем се налази шест фотографија овог рукописа – три су из времена пре рестаурисања, а три су после рестаурисања.

су и брзописно **а** са стубом који почиње у горњем међупростору (отприлике око његове половине) и спушта се мало под ред и у последњем реду **х** због нарочито надоле продуженог десног стуба. Над редом слова су ретка, најчешће из брзописа.

Правопис је ресавски, ненормализован. Постоје сва четири знака за *јер*: **ь, њ, високо јер** и *пајерак*. У иницијалној позицији за *ја-* пише **па-**, а за *-ја* среће се **-а, -па**. За почетно *је-* најчешће се користи **е-**, а **е-** је ређе. Иза вокала секвенцу *-је* означава **-е**, а понегде се среће **-е**, односно **-к**. Групе *ља, ња* писане су са **па, па**. Секвенце *ље, ње* долазе са **ле, не**, па и са **лк, нк**. Има речи са **з** уместо **с**. Акценти и спирити су стављани, а интерпункцијски знаци су: тачка, запета, тачка и запета, две и три тачке са цртом.

Језик је српскословенски. Замену *јера* са **а** има близу педесет речи (МОЛИТАВНИ 3а/5, БЛГОЧАСТИВАГО 4б/12, ЛАКАТЬ 10а/5, МАЧЬ 45а/1 итд.). Слова **ѣ** и **е** се мешају, али у једној именици на месту **ѣ** долази и, **сѣ** ДВѢМА СИКИРАМА 8а/9-10.² Према српскословенској норми групе **чр-**, **жд** и **цш** се чувају, а сачувано је и свако вокално **л**. И група **чѣт-** се такође чува, само једанпут је промењена према српском (ЦО 62б/9). У заменичком **вѣс-** нема метатезе, сем у једном примеру који је у складу са српским језиком (СВЕ А јд. ср. рода 63б/10). Нема ни замене **вѣ, вѣ-**, **вѣз-/вѣс-** са **оу, оу-, оуз-/оус-**. Слово **л** на крају речи и слога се чува.

У области морфологије заступљена су сва српскословенска правила. Облици Г и А јд. именица м. рода за биће су исти. У И јд. и Д мн. именице на ***ї** и на консонант имају **-емѣ**, а у Л мн. **-еѣ**. Облици Д јд. сложене придевске промене су на **-омоу**. У 1. л. мн. презента атематски глаголи имају **-ми** (ЕСМИ 48б/2). Глагол **имѣти** се јавља двојако (**не имамми** 85а/10 итд.), али и са **-мо** (ИМАМО 11а/2). Асигматског аориста нема.

У рукопису се налазе и старе дублетне форме у непродуктивним врстама настале још у старословенским споменицима под утицајем народних језика. Присутне су и старословенске иновације у продуктивним именичким врстама.

Поред одговарајућих српскословенских има и облика из народног језика. Књижевни деклинациони систем нарушен је народним цртама које имају општештокавски карактер: **-8** у Л јд. м. и ср. рода ***o/jo** промене (**ѡ** ВЕН'Ц8 62б/7, **по мор8** 67б/13); **-е** у Г јд. именице ж. рода ***a** основе (**Ѡ** ЖЕНЕ 62б/7); енклитички облик личне заменице 3. л. јд. м. рода у А (**га** 62б/2); Г јд. заменице ж. рода с наставком **-е** (**Ѡ** СВОЕ 53б/12); **-ои** у Д/Л јд. сложене

² Појава *и* од *јата* у овој именици долази готово у свим штокавским говорима, у говорима шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта, у екавским славонским говорима, у неким говорима косовско-ресавског дијалекта, у источнохерцеговачком дијалекту /Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје, Нови Сад 1956, 70, 87, 93, 100, 133/.

придевске промене ж. рода (грѣшнои 62а/8, по прѣвои 75а/4, бл҃гои 85б/12). И у области глагола има појава из народног језика писара: презент с наставком -шь у 2. л. јд. (творишь 61а/11), без -тъ у 3. л. јд. (каже 37а/17, 37б/3), са наставком -мо у 1. л. мн. (хощемо 14б/9–10, грѣ|д|(е)мо 44а/16), аорист с наставком -смо у 1. л. мн. (имас'мо 62а/11). Понегде је место двојине употребљена множина.

Сасвим су ретке локалне језичке црте. Присуство заменичке основе -ѣ- у Д мн. сложене придевске промене, χ|с|вѣм' 72б/12, не упућује нас на строго одређен говорни тип јер се она јавља у више говора, у косовско-ресавском, у источнохерцеговачком и у зетско-сјеничком.³ Из народног говора је и пример употребе облика Г мн. место Л, чти г̃а б̃а ѡ родовъ свои|χ| 60б/7, а једначења Г и Л мн. има на највећем делу подручја зетско-сјеничког дијалекта.⁴

Писмо *другог писара* такође је полууставно. Дуктус писара је уједначен, разлике у обликовању слова нема, већ само у висини. Слова нису строго смештена у ширину низа и често неким својим делом прелазе горњу ивицу низа мало залазећи у међупростор. Због тога се у општем изгледу писма стиче утисак разиграности. Рукопис је врло уредан, јасан и читак. Тањи и пунији потези у извођењу слова се виде. Стубови су вертикални прави, а често и угнути улево. На њима почетних, надвучених и подвучених црта нема. Украсну црту имају широко *є*, *о*, *с* и *ѡ*, *ѣ*, *ѡ* са птичицом, а са две црте долази *ѣ* и веће брзописно *а*, углавном на крају реда. Запажено је да само на два места језичац у *к* има упадљиво задебљање које подсећа на чекић (109б/2, 113а/2). У два типа је *т* (двоного и троного) и *ѡ* (са средњом цртом или без ње). Изузетно ретко мало *в* је и бубрежасто. Од већих слова потврђују се бубњевито *в*, *в* са размакнутим петљама, широко *є*, *о*, *с*, *ѡ*, високо *т*, *ѣ*, *ѣ*, издужено *з*, а на неколико места веће је и *а* (стуб почиње у горњем међупростору и продужава се у доњи), *ж* (стуб почиње око средине па и изнад средине горњег међупростора), *д* (десни стуб почиње у горњем међупростору савијутком), *м* (средина је спуштена под ред), *о* са птичицом (у првом реду на страни птичица је нарочито увећана). Већа од малих слова су и брзописно *а* и *ѣ*. По неколико пута и брзописни тип у врсти имају *а*, *в*, *г*, *ж*, *л*, *ѣ*. Над редом има и полууставних и брзописних облика.

Правопис је ресавски, ненормализован. Употребљено је *ѣ*, *ѣ*, високо *јер* и *пајерак*. Увек је за *ја*- написано *ѡ*-, а за *-ја* виђено је једино *-а*. Код писања *је*-преовлађује *к*- над *є*-, док је за *-је* обичније *-є* од *-к*, а *-є* је сасвим ретко. Секвенца *ља* има лигатуру, запажено је свега једно *ла* и једно *лѣ*. Спој *ња* доследно је са *ѡ*. За *ље*, *ње* стоји *лѣ*, *нѣ*. Слово *ѣ* долази на етимолошком

³ Исто, 101, 135, 162.

⁴ Исто, 162.

месту, али је и замењено са **з**. Постоје акценти и спирити. Интерпункцијски знаци су: тачка, запета, две тачке с цртом, три тачке.

Језик је српскословенски. Уместо *јера* нема **а**. Мешање **ѣ** и **е** је ретко. Гласовне особине српскословенског језика су скоро до краја поштоване. Чувају се вокално **л**, **л** на крају речи и слога, а и групе **чр-**, **ш** и **жд**. Група **чѣт-** је на једном месту промењена према српском језику (**ѡ** 125а/13). Неизмењени су **вѣ**, **вѣ-**, **вѣз-/вѣс-**. Нема метатезе у заменичком **вѣс-**. Уочено је да у једној лексеми недостаје епентетско **л** (**вѣ кораби** 109а/15). Прилог за место **кѣде** фонетски одговара народном језику: **гдѣ** 124б/4 (x2), 6, 8, **гдѣ** 124б/7 итд.

У морфолошком систему заступљена су следећа правила редакције: облици **Г** и **А** јд. именица м. рода за биће су исти, у **И** јд., **Д** и **Л** мн. именица на консонант и на ***ї** је **-е-** (**-емѣ**, **-ехѣ**), у сложеној придевској промени **Д** јд. је на **-омоу**. У тексту 1. л. мн. презента атематских глагола није нађено. Није потврђена двојина, а ни асигматски аорист.

И у тексту *друге руке* има старих иновација у продуктивним именичким врстама, као и старих дублетних форми у непродуктивним.

Књижевну норму нарушавају појединачни облици који су општешто-кавски: **-8** у **Л** јд. (**ѡ рабѣ** 111б/7); **Г** јд. заменице ж. рода са сажимањем у **-е** (**твоѣ** 120а/2, **своѣ** 127а/12); заменица *који* са основом на **о** (м. род **Н кои** 125б/8, **И коимѣ** 110а/11, ж. род **Н кога** 125б/7); **Д** и **Л** јд. ж. рода сложене придевске промене са **-ои** (**Д караюѡои** 125б/1, **Л вѣ едїнои** 107б/7); 2. л. јд. презента на **-шѣ** (**покшѣ** 112а/6, 112б/3) и 1. л. мн. презента с наставком **-мо** (**просвѣцаемо** 127б/10-11).

Заступљена је и заменичка основа **-ѣ-** код придева м. рода у **Г** и **Д** мн. (**хѣѣхѣ** 117а/3, **кѣ х|с|вѣѣмѣ** 104а/14), присутна у више народних говора (в. нап. 3).

Писмо *трећег писара* је такође полууставно. Рукопис је исписан, леп и читак. Пуни и танки потези се разликују. Стубови су вертикални, често угнути улево. На њима почетних, надвучених и подвучених црта нема, а са украсном је једно широко **е**. Слова су типолошки уједначена. Јавља се **ѡ** са средњом цртом или без ње, а на једном месту стоји једноног **т**, иначе је свугде троного. Већа слова су: широко **е**, **о**, **с**, **ѡ**, високо **т**, **ѣ**, **ѣ** и бубњевито **в**. Среће се у врсти брзописно **ѣ**, а и понеко **а**, које је на крају реда каткад и веће. На једном месту **в** је квадратно. Над редом слова су брзописна.

Правопис је ресавски, ненормализован. Постоји **ѣ** и високо **ѣ**, а сасвим ретко и **ѣ**. Писар користи и *пајерак*. За иницијално *ја-* је увек **ѡа-**. Иза вокала групу *-ја* означава **-а**, а у једној речи је **-ѡа**. Речи са почетним *је-* скоро доследно имају широко **е-**, осим једне са **к-**. Поствокалско *-је* најчешће је писано са **-е**, широко **-е** се јавља ређе, а једном долази и **-к**. Неколико речи са групама *ља*, *ња*, *ље*, *ње* имају лигатуре, сем једног *на*. У две-три речи **з** је на етимолошком месту. Акценти и спирити су стављани. Од интерпункцијских

знакова писар је користио тачку, а две тачке са таласастом цртом употребио је једанпут.

Језик је српскословенски. Нема речи са словом *а* место *јера*. Није ни *ѣ* замењивано са *ѐ*. Све гласовне особине редакцијског језика су чуване.

И морфолошки систем српског књижевног језика није нарушен, мада се не потврђују све особине. Из народног језика унесено је неколико примера: -ѐ у А мн. м. рода (сѣтвороу ... іеп|с|кпе іако попове а попове 135б/16–18), заменица *књиждо* са основом на *о* (коижд|д|о 132б/9) и облик 1. л. мн. презента (*вѣпадемо* 134а/б).

Резултати испитивања овог рукописа сведоче да су писари били Срби. Нису се строго придржавали српскословенске књижевне норме. У тексту има и општештокавских фонетских и морфолошких особина на основу којих се народни говор писара не може ближе локализовати. Ни примери заменичке основе -ѣ- у Д мн. сложене придевске промене у делу *првог писара*, а у Г и Д мн. у тексту *другог*, не показује њихову ужу говорну припадност. По једној именици која у Л мн. има облик Г говор *првог писара* можда спада у зетско-сјенички говорни тип.

Садржај

1а–15б/4: Чю|д|са стго Николи. ѡ Васили. ѡ с[] / Агрикове; како избави его / стї Николае из роуць срацин'ски|х|. На л. 1б текст се прекида речима: ...и то слышавь / Василіе радь бы|с|(ть). и поклонив' се ѡцѣ. На л. 2а текст почиње од речи: вѣ знаменіе стїе Сїѡнїи. и прилежеш / селоу. дѣтиць блголѣпнь. чисть / бѡу Ѡ рода... На л. 7б текст се прекида: ...и вѣвѣ|д|(ѣ) ме вѣ / горѣ. и гла ми вѣзри на гороу. и вѣ. На л. 8а текст почиње од речи: вѣ платомид'сцѣи весы. и помоли / в'се прїиде на мѣсто идѣже стоимше / дрѣво...

15б/5–43а: Слово ѡ бѣснѣ|м| мѣжи. стго Николи. На л. 27б текст се прекида речима: ...азь есмь / аггль Гнѣ. и посла ме к тебѣ Гѣ / дати ти Ѡ срѣпъ сїихъ единого. На л. 28а почиње речима: страноу. и приближих се поклони/ти се ѡлтароу. и вѣзрѣвѣ горе кѣ / врѣхѣ. видѣхъ раз'врѣсть врѣхѣ... На л. 31б је прекид: ...по двою же лѣтѣ / стї дѣхъ гави се емѣ глѣ. похѡ(). На л. 32а почиње речима: ар'хан'ггльсцей. и кѣ црквы стго / Димитрїа. и закла ѣ. воли. и на/ситише се вѣси...

43б–49а: Слѡв(ѡ) стго оца нашег|ѡ| Ныколы. / еп|с|па Мир'ска гра|д|(а). ѡ тре|х| моужехъ. На л. 47б текст се прекида: ...и бѣ и стї Николае. / оущедри на|с| іакоже сѣтвориль / еси трѣмь моужемь. иже вѣ. На л. 48а почиње речима: ре|ч|(ѐ). азь есмь Николае грѣшни рабь / вѣїи вѣ Ликїи Мир'сцей митрополїи. / и се рекъ Ѡтиде...

49б–53б: Чю|до| стго Николи како изба/ви из' дна мора члѣка

54а–59а/3: Чудо св. Николе. Недостаје почетак, текст почиње речима: жила на земли. іако вѣ мнѡсѣ / влѣне седеціи глааше. снѡу мои / единочеди...

59a/4–59б: Чю|до| сѣго Николи. На л. 59б текст се прекида: ...аще
хоше/ши цѣль биты. поиди въслѣ|д| / мене. и привѣ|д|(е) его до цркве

60a–64a: Чю|до| сѣго Николи како продасть / емоу некто вън'ць.

64б–67б: Слово сѣго ѿца нашего Івана / Злат|о|устаго похвал'но
прѣбл'жен'но/моу ѿцѣ нашему архіерею Х|с|вѣ / Николе. На л. 67б текст се
прекида: ...исцѣлае / болѣзни стр|с|ти нашей. нѣ мню / тако и на коемж|д|е
мѣсте и|ж|(е) съвѣ()

68a–93a: Служба св. Николи. Недостаје почетак, текст почиње речима: и
дѣхов'но въсемь достизающа. и|ж|(е) / чистѣ того любѣщимь. въсе|м| /
прѣ|д|стателга и застоуп'ника... На л. 73б текст се прекида: ...тако како иже въ
вы/шни|х| непостижимь сїи. ѿ дѣвы. На л. 74a текст почиње речима: Николае.
пристанище тыхое. / въ неже привѣгающе иже трѣвь/л'нени житїа вдръжими
спа|с|(а)/ют се... На л. 89б текст се прекида: ...свѣтомь просвѣщъ се непри-
стѣпн/ымь оѣе. дѣсѣдцимь въ печали ѿза/раеши. разарае въсѣ мрачнѣю тѣм|с|.
На л. 90a текст почиње од речи: ()вне:~ Прѣмоудрости силѣ, и слово съста/вное
оѣе. Бѣгомати ч|с|таа зачала еси. ѿ / свои|х| чисты|х| крѣви...

93б–105б: Мѣца маїа ,ѿ. прѣнесенїе мѡщи / сѣго, архіереа и /
чю|д|(о)твор'ца Х|с|ва Ни/колы, и сѣго пр|о|р(о)ка Исаие. и м|ч|нка /
Христофора. На л. 95б текст се прекида: ...слѡв|с| / проповѣдникъ велегласнѣ.
оумь не|с|ны|и|. На л. 96a текст почиње од речи: без'сѣмене Бѣе, того мѣи
спїсти се дѣа / нашимь:~ по полїелен. сѣ|д|(альнѣ). гл|с| ,ѿ....

106a–110б: М|с|ца то|г|(о) ,ѿ. памѣ|т| иже въ сѣи|х| оѣа / нашего Никола
чюдотворца. / архіеп|с|ка(!) Мир'ские Ликїе.

111a–120б: Ч|с|тны паракли|с| сѣго ѿца нашего / Никола. На л. 119б текст
се прекида: ...тебѣ бо за/стѣпника имамь. ѣмылчно / съ вѣрою въпїкмь мѣи се
Хѣ бѣ. На л. 120a текст почиње речима: лѣвїими. степень вѣры. иже / ч|с|тны
твое съ любовїю...

121a–136a: Слово сѣго Івана Злат|о|устаго ѡ зворѣ. На л. 125б текст
се прекида: ...не има/тъ мѣс|ти бжїе въ вѣкы. и не / оуслышитъ гл|с|ь ег|д|а Гѣ
възо(). На л. 126a текст почиње: домь. ненавїстїю и клет'вою. / и въсеми
злыми дѣлеси... На л. 131б текст се прекида: ...ви же не послоушасте и къ
цркви / лѣните се прииты. тако ѿ вра(), последње три речи су трипут
прецртане. На л. 132a текст почиње речима: вами да и|х| гледаете. и покаете
|с|(е) / ѿ грѣхъ ваши|х|...

136б–137б: Слово ѡ смрѣти Аврамо|ве|. На л. 137б, који је последњи у
књизи, текст се прекида: ...и ре|ч|(е) Гї Авраамъ хоше/тъ дати ми ѡв'че гасты.
что

Записи

Белешка другог писара је на л. 98а. Он је омашком испуштене четири речи из текста дописао попреко на десној маргини и због тога је на доњој маргини додао: **з|д|е ми ѿтиде оумъ въ расеѧнїе.**

Има у књизи и неколико записа других руку. На унутрашњој страни предње дашчице налепљен је сачувани део листа са записом, отприлике трећина, а неправиланог је облика па речима из записа недостају делови. Курзивним типом ћирилице, мрким мастилом пише: **Здѣ Пу[] Бж|с|тве/нний Слѣ[] []твенномѣ / Храмѣ [] и Сѣмѣ / Мартир[] [] послѣжение / По|д|писа Собствен|н|ою рѣкою Азѣ Грѣшный / ЕУТІМІЕ Протопопови|ч| / 1767 / ѡкто|в|ри 20.**

На л. 36б, доња маргина, новом руком, полууставом, црним мастилом: **п пиши попе чирило пи[].**

На л. 47а, горња маргина, новом руком, курзивном ћирилицом, мрким мастилом: **Како твое есть царство и [Сила] е [],** и наставља се попреко на десној маргини: **во вѣки вѣковъ Аминъ.**

На л. 48а, доња маргина, и на празној доњој половини л. 120б, нове руке, проба неколико полууставних слова, црним мастилом.

Историјат књиге

Рукопис је у инвентар Библиотеке Матице српске заведен 19. новембра 1953. године, са напоменом да је затечен у фонду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванка Веселинов, *Прилог историји збирке рукописних књига у Библиотеци Матице српске: послератни период (1948–1956)*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 40, 43.

97. PP III 51 (PP 343) – 283113

ЗБОРНИК ЈЕРОМОНАХА НИКОДИМА

1762. година

Хартија, мастило мрко, 105 л. са текстом и један празан волантан лист, који стоји на почетку књиге. Димензије листова су 214–215x166–168 мм, а текста 135–140x100 мм. Само мере л. 1 и 2 су за милиметар-два мање од осталих, а исписан текст на њима заузима површину 155x150 мм. Број редова на пуној страни најчешће је 24 и 25, изузев тридесетак страна на којима их је 23 и још неколико са по 20–22 и са 26 и 27 редова. Први писар, јеромонах Никодим, исписао је л. 1а–446, 47а–1056, а други непознат писар л. 45а–466.

Водени знаци овог рукописа су врло ретки, а поједини и непознати: 1) ловачки рог, испод знака је име IGLAV, испод је година 1762, а испод године иницијали Н Н, овакав водени знак није нађен у расположивој филигранолошкој грађи; 2) велики грб са двоглавим орлом и две круне једна изнад друге, идентично Београд, МСПЦ, Грујић 3-I-90 око 1790. године и врло сл. Београд, МСПЦ, Грујић 181 из 1752/56. године, Београд, МСПЦ 247 из 1765. године и Београд, МСПЦ, Грујић 53 из 1777. године и 1790. године; 3) грб са људском фигуром, у расположивој филигранолошкој грађи није нађен; 4) орао-фрагмент, у расположивој филигранолошкој грађи није нађен. Рукопис и остале водене знаке датирамо према поменутој утиснутој години испод првог воденог знака.

На почетку књиге 1. л. са текстом чини свешчицу са листом који је налепљен на предњу корицу, а 2. л. са текстом књиге је волантан. Следи 13 несигнираних свешчица од којих св. 1 садржи 6 л., у св. 2 их је 9 (текст се не прекида), св. 3–12 имају по 8 л., а св. 13 је са 7 л. (недостаје 7. л.). Последњи лист књиге образује свешчицу са листом налепљеним на задњој корици. Текст је повезан кустодама, осим десетак листова на којима кустода нема. У току ове обраде листови су у горњем десном углу нумерисани оловком, од л. 1 до 105. Рукопис није рестаурисан. Делимично је одвојен од корица, а неке свешчице су рашивене. Листови су оштећени због лошег мастила, пожутели, текст пробија и местимично се тешко чита. Већина их је испрљана од влаге, нарочито уз спољашње вертикалне ивице, постоји и неколико црвоточних рупица, али текст њима није захваћен. На л. 1а и 2а нема спољашње

вертикалне маргине, редови иду до краја, а због искрзане вертикалне ивице делови неких слова се не виде.

Корице су картонске, прилично запрљане и са црвоточним рупицама. Углови су обложени мрком кожом којој недостају мањи делови, а рупе од црва по њој су видљиве. Хартија која је била налепљена на полеђини предње корице је оштећена, недостаје јој горња трећина и делимично је у доњој половини одлепљена. Испод ове хартије на корици је налепљен још један рукописни лист. И на задњој корици са унутрашње стране испод налепљеног празног листа, сада је већим делом одлепљен, такође се налази налепљен рукописни лист. Ови рукописни листови богослужбене садржине припадају неком другом, истом рукопису. Текст је исписан попреко. Слова су полууставна, правопис је ресавски ненормализован, језик српскословенски. На хрпту сачуван је део мрке коже у горњем делу, која је зацепљена, излизана и са црвоточним рупицама.

Заставица нема, а ни иницијала. Наслови су мрки, слова су крупнија од малих у тексту (3–7 мм, једанпут и 9). Слово почетне речи из наслова је још веће од осталих, а већим словом каткад почињу и друге речи које нису прве у наслову. У насловима у два реда слова су по величини или иста или су у другом реду нешто ситнија. Други ред из наслова понегде је увучен према средини. Један наслов је исписан полууставом, танки и пуни потези су изразити (л. 4а). Остали су стављени писаном грађанском ћирилицом, слова су без везница, само неколико пута крајња два слова су повезана. Постоје и два поднаслова (л. 1а, 44а). Велика слова по типу су брзописна и писана, а само у једном примеру *м* потврђује се и полууставни облик са украсним тачкама. Упућивања на библијски текст су малим словима, истакнута су тиме што су смештена ван блока, унутар двеју граничних линија извучених оловком којима је леви маргинални простор уоквирен. И текст је оловком уоквирен правим линијама (изузев на л. 1 и 2), па и двама паралелним линијама – хоризонталне над текстом су тада размакнуте 4 мм чинећи мали оквир, а вертикалне са леве стране текста су ближе једна другој.

Писмо *првог писара* је мешовито: брзописни облици (српски и руски) претежу над писаним, а срећу се и полууставни у наслову (л. 4а). Рукопис је леп, али није уједначен. На л. 1а–2б слова су крупнија и марљивије изведена, перо је тање, а мастило светлије за разлику од осталог дела рукописа овог писара, где су слова ситна и на неким местима теже читљива због разливања мастила или његовог пробијања на полеђину листа. Разликују се пуне и танке линије. Већина употребљених слова улазе у састав грађанске ћирилице, а од графема карактеристичних за црквену ћирилицу долазе *ѕ*, *ѡ*, *ѣ* (један случај), лигатура *ѡ* и грчка слова *ѡ*, *ѡ* и *ѡ*. Трипут се потврђује и српско *ѡ*. Слова чешће нису међусобно повезана. Од малих слова по типу варирају: *в* (брзописно, као курзивно латиничко *v* подвучено на дну и писано), *д* (брзописно са дугим ножицама и писано), *е* (писано и грчког типа које је увек веће или велико), *и* (брзописно са искошеном пречком и као курзивно латиничко *n*), *м* (углавном писано и као латиничко курзивно *m* понегде у

кустодама), **т** (обично троного и ређе високо једнострано), **ш** (слично штампаном и као латиничко курзивно *т* подвучено на дну), **щ** (разлике су као код **ш**). Слово **б** је увек брзописно положено, карактеристично за српски брзопис, а **ж** је као гужвица из руског брзописа. Надредна слова нису честа, а срећу се углавном брзописна (нпр. квадратно **в**, **т** као седмица, **м** слично писаном, **р** брзописно положено).

Правопис је рускословенски, али са извесним одступањима од руске ортографске традиције. *Јерови* су задржани на крају речи, често се међусобно једва разликују. У предлозима *јер* није увек изгубљено, односно замењено са **о**, а често је место њега и *пајерак*. Почетну групу *ја-* увек означава традиционално **га-**, а у положају иза вокала за *-ја* стављано је **-ја**, у неколико страних речи уочено је и **-а**. За *је-* у иницијалној позицији **е-** је чешће од **е-** грчког типа које је увек веће. Иза вокала за *-је* стоји **-е**, неколико пута се јавља **-е** грчког типа. Секвенце *ља*, *ња*, *ље*, *ње* су писане доследно у складу с правилима рускословенске ортографије, тј. са **ля**, **ня**, **ле**, **не**. Слово **ї** се налази између два сугласника и шире него што прописују правила рускословенске норме. *Јота* је обележена са **й**, ретко са **и**. Ретко графема **й** има и вредност *ји*. Слово **з** (вредност *з*) јавља се у одређеној групи речи, не само на етимолошком месту. Писање **у** и **ѳ** је према рускословенском сасвим издиференцирано. Иницијално **у-** је према правилима написано са **у-**, па и после префикса. У средини и на крају речи се по норми налази **ѳ**. *Омега* је употребљена за предлог *о*, осим неколико пута где је **о**. У неколико случајева она је и на крају речи, што није по рускословенским правилима. Најчешће место **ы** пише **и**. *Јат* се налази на етимолошком месту, али нису баш ретке ни речи у којима је оно замењено са **е**. *Ижица* се јавља у страним речима (вредност *в*, *и* и *ј*). У страним речима долазе **з**, **џ**, **ѳ**. Слово **ћ** је двапут послужило за фонему *ћ*, а на једном месту за *ђ*. Надредни знаци постоје. Интерпункцијски су: тачка, две тачке, три тачке које чине троугао, тачка са запетом, запета, коса црта нагнута надесно, пред којом су тачка или две тачке, две црте на линији низа, подсећају на наводнике, долазе у неким насловима. Прелом речи на крају реда означавају водоравне кратке црте, једна или две паралелне, смештене скоро на линији реда. Ретко се нађу и на крају реда после пуно исписане речи.

Језик је рускословенски. Општештокавске фонетске и морфолошке црте се потврђују у малом броју, осим карактеристичне српске вокализације полугласника која је изражена (педесетак потврда). И примери који потичу из локалног говора писара су ретки. Према рускословенском изговору стари полугласници **ѣ** и **ѥ** вокализовани су у **е** и **о**, али, као што је поменуто, постоји и знатан број речи у којима је место *јерова* **а** по српском изговору (нпр. **осамъ** 36а/26, **седамъ** 37а/18, **есамъ** 59а/19–20, 59б/6, 90б/3, **жизанъ** 82а/13). Запажено је неколико лексема које поред одговарајућег рускословенског фонетског лика имају и српски (**мздѳ** 59б/15 – **мазди** 88а/3, **ради молитвѳ** 66а/9, 68а/19 – **молитавѳ ради** 63б/16, **ради молитавѳ** 65а/10–11, **единѳ** 82а/1 – **еданѳ** 81а/2). У свега два случаја примећен је српски рефлекс назала **ѣ** (**тридесетѳ** 81а/2, 3). Рефлекси вокалног **р** су такође рускословенски, **ре**, **ер**,

ро, али запажен је и пример са српским изговором: **бр'зоходцѸ** 103б/17 (има и: **берзоходцемь** 103а/7). Доследно је вокално **л** измењено према рускословенској норми (**ол, ло, ле**). Група **жд** се чува, а место **ње ж** према руском народном језику среће се у неколико речи. Група **шт** је сачувана, а и **чѣт-, чр-**. По рускословенској норми је и **л** на крају речи и слога. Предлог **вѣ** се налази само по рускословенској норми (**вѣ, в', во, в, вѣ**), а тако и иницијално **вѣ-, вѣз-/вѣс-** (**во-, воз-/вос-**). У заменичком **вѣс-** рускословенска норма се поштује. Уочен је свега један случај са метатезом према српском језику (**све** 40б/23). Писар је под утицајем народног говора на једном месту испустио **-х**, **патріарь** 5б/4–5.

У области морфологије кршење рускословенске норме је незнатно. У парадигми именица српски наставак **-у** је у једном **Л** јд. м. рода: **во вѣку** 92а/23. Српски је енклитички облик **Д** личне заменице 1. л. јд. (**ми** 50а/10) и 2. л. јд. (**ти** 103б/21). Облици придева м. и ср. рода са наставком **-омь** у **Л** јд. су унесени из предлошка или под утицајем народног говора писара, а фреквентнији су од примера на **-ѣмь**. И придеви ж. рода са **-ой** у **Д** су или преписани или потичу од писара, а примера на **-ей** (**е** место **ѣ**) има ређе. Као у рускословенском број 3 у **Г** има облик **ѡ трехь** 71а/2 и **трїехь ради** 93б/6, а у **Л** **в' трехь** 7б/7, 8а/9, 9б/8 и др. и **в' трїе|х|** 7б/7.

У конјугацији књижевну рускословенску норму нарушавају ретки облици аориста са српским наставком **-ше** у 3. л. мн. (**пребиваше** 18а/14, **невѣровашеся** 100а/20–21¹).

Због присуства српских црта у нешто већем броју, и општештокавских и народних, издвајају се текстови на л. 1а–2б, 104а, 105а (изразито у реду 1–10) и 105б. Из области фонетике општештокавске особине су: икавизам који постоји и у српском савременом књижевном језику (**на себи** 1а/5), изговор вокалног **р** са **р** (**држи** 105б/5), српски рефлекс вокалног **л** (**на сѹнцѸ** 105б/6, **на сѹнце** 105б/7), метатеза у заменичком **вѣс-** (**све** 105а/7, **сваки** 105б/14), замена предлога **вѣ** са **у** (**у маленой** 105а/3, **у водѸ** 105а/8, 9, **у калѸпь** 105а/9, **у топлѸ** 105б/4), а и префикса **вѣ-** (**унѸтра** 105а/5, **усѸти** 105а/6, **усипати** 105а/9, **успи** 105б/3, 7) и **вѣс-** (**не ускипи** 105б/14), измена **-л** на крају речи у **-о** (**ѡродіо се** 1а/3, **пріобщїо се** 1а/4, **нарекао се** 1а/4), рефлекс назала **ѣ** (нпр. **се** 1а/3), српска фонема **ћ** у две речи (**ће** 105б/10, **за грошићь** 105б/13), а **ђ** у прилогу **пређе**, значење **раније** (**пређе** 1а/16).²

¹ **веровати се**, покр. /Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад–Загреб 1967, књ. 1, 355/.

² **пређе** (ек. и ијек.) прилог *пре тога времена, некад, у прошлости* /Речник српскохрватскога књижевног језика, књ. 4, 917/.

Из народног говора је инфинитив **метѹти** 105а/5³ и 2. л. јд. императива **др'жъ** 105б/13–14.⁴ Дијалекатску форму има и прилог **толко** 104а/6, због редукованог **-и-**.⁵

У парадигми именица српски су: Г јд. ж. рода на **-е** (**воде** 105б/5, 7, 13), а и Л јд. на **-и** (**у води** 105б/3) и А мн. м. рода на **-е** (**калѹпе** 105а/7). Међу придевима из српског је Г јд. м. рода (**жѹтогъ** 105а/17, **черниловогъ** 105б/9), Л јд. ж. рода на **-ој** (**у маленој** 105а/3) и А мн. ж. рода на **-е** (**растоплене** 105б/13). Као у српском десетак пута је 3. л. јд. презента без **-т** (нпр. **говори** 1а/11, 12, **не почне** 1а/16, **се прави** 105а/1, **се прохлади** 105а/4, **се смѹси** 105а/7, **може** 105а/10). Заменица **који** са основом **ко-** у Н јд. м. рода једанпут гласи према српском (**кој** 1а/3).

Синтагма **остави у топлѹ** 105б/4 употребљена у значењу "**остави у топло**" је из говора писара. Стране речи такође: **8. лота комида** 105б/2–3, **на фѹрѹни** 105б/6.

Писар јеромонах Никодим је добро знао рускословенску норму и очито је да је сасвим ретке српске црте унео случајно, а знатан број примера са српском вокализацијом свесно. Српске фонетске и морфолошке особине су општештокавске, а фонетски и лексички дијалектизми откривају да народни говор јеромонаха Никодима припада шумадијско-војвођанском дијалекту.

Писмо *друге руке* је брзопис (српски и руски) уз присуство и неких писаних облика. Рукопис је исписан, а слова су мало крупнија него у тексту *првог писара*. Од малих слова типолошки варирају: **б** (брзописно положено, брзописно са вертикалним стубом који се на доњем крају савија у лучну петљу а пречка на врху се завршава привеском и **б** слично полууставном), **в** (брзописно квадратно, брзописно као курзивно латиничко *v* подвучено на дну и писано), **г** (брзописно и писано без пречке, слично руском савременом), **д** (брзописно с дужим ножицама и писано), **е** (писано и грчког типа, мало и веће), **и** (брзописно с косом пречком и брзописно као курзивно латиничко *n*), **т** (троного и високо једнострано), **ц** (брзописно и писано), **ы** (брзописно подвучено на дну и брзописно слично писаном), **ю** (брзописно са спојницом и словом **о** са десне стране и брзописно с навише усмереном благо лучном линијом која се на свом горњем делу савија и допире до линије реда обликујући издужену петљу). Слово **ж** увек као гужвица. Од слова која улазе у састав црквене ћирилице користи **ѕ, ѡ, ѿ, ѿ, ѿ** и грчка слова **з, ѷ, ѳ** и **ѵ**. Надредна слова су ретка и типолошки се слажу са онима у словном низу.

³ Упрошћавање секвенце **-ти->-т-** код глагола *метнути* среће се у језику старих српских писаца, а врло је распрострањено данас у шумадијско-војвођанским говорима /Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад 1983, 133/.

⁴ Губљење **-и(-)** у облицима императива понекад се јавља у језику српских писаца 18. и 19. века, а познато је у војвођанским говорима и у тршићком говору (чешће у множини него у једнини) /П. Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, 110–111/.

⁵ Различите редуције неакцентованих вокала имају сви или скоро сви говори шумадијско-војвођанског дијалекта /Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 72/.

Правопис *другог писара* је рускословенски, али има и малих одступања. На крају речи задржано је дебело и високо *јер*. *Пајерак* је редак. Иницијално *ја-* означава **ѣ**-, а после вокала за *-ја* стоји **-я**. На почетку речи групу *је-* означава **е**- грчког типа, најчешће мало прелази линију низа, сасвим је ретко у његовој висини. За *-је* долази **-е** грчког типа (углавном је по висини као остала мала слова, ретко је нешто веће јер прелази у горњи међупростор) и неколико пута курзивно **-е** (увек је последње у речи, негде и повезано са претходним **ї**). Групе *ља, ња, ље, ње* се налазе неколико пута и у складу су са рускословенским, **ля, ня, ле, не**. Употреба **ї** је проширена у односу на правила рускословенске ортографске норме. За *ј* пише **й**. По норми на почетку речи је **у-**, а у средини **-ѳ-**. *Јери* и *јат* се налазе на етимолошком месту. Надредни знаци су заступљени. Интерпункцијски су: тачка, две тачке, тачка са запетом, запета, коса црта нагнута надесно пред којом су две тачке или запета, а иза ње су две тачке. На крају низа, око његове половине, за прелом речи је стављана кратка водоравна црта.

Језик је рускословенски и све присутне гласовне особине припадају овој редакцији. И у области морфологије писар се придржава рускословенске норме, а само у неким категоријама, по једна или две потврде имају српски облик. Српски су Л јд. ср. рода на **-у** (**ѡ единствѣ** 46а/23) и ж. рода на **-ој** (**в' десной** 46а/25). Двапут је као у српском 3. л. мн. аориста на **-ше** (**бл҃гословляше ... и возношашесе** 46б/попреко на левој маргини).

У тексту *друге руке* присутне српске црте су општештокавске и дозвољавају само закључак да је и овај писар био Србин.

Садржај

1а–2б: Слово **ѡ** молитвѣ. / **Како подобаеть хр|с|тіанинѣ православномуѣ** молитися.

3а–б: Стране су празне.

4а–9б/10: **ѡ пресѣѣи Тройцѣ**

9б/11–13б/2: **ѡ истиномѣ бж҃ествѣ и = / о челоѳчествѣ Г|с|да нш҃его** **Јиса / Хр|с|та:**

13б/3–15а: **ѡ бж҃етвѣ(!) с҃таго д҃ха**..

15б–33а/12: **ѡ исхожденіи с҃таго д҃ха**..

33а/13–44а/21: **ѡ опреснокахъ и аганцѣ па=/схалномѣ и что образовало.**

44а/22–47а/22: **ѡ кр|с|тѣ**

47а/23–53а/7: **ѡ с҃томѣ постѣ,**

53а/8–58б/14: **ѡ с҃тыхъ Иконахъ тако / ѿ начала быша.**

58б/15–63б/17: **ѡ похвалѣ и о чести с҃тыхъ / бж҃іихъ угодниковъ и тако самъ / Г|с|дѣ нашъ своими пророки творити / имѣ повелѣ:**

63б/18–66б/12: **ѡ молитвѣ с҃тыхъ иже / с҃тии и нынѣ молятся о насъ:**

66б/13–69б/9: **ѡ ѿшедшихъ свѣта сего, иже / о нихъ памѣть творити, и милости-/ню даяти, прежняго и новаго закона / писаніе с҃тоє повелѣваеть, и показѣ-/еть:**

696/10–846/21: **Ω** премѣненіи дней и = / праздниковъ.

846/22–926/9: **Ω** второмъ пришествіи Хр|с|твѣ = / и **ω** мѹкахъ тако вѣчни сѹтъ.

926/10–956: **Ω** страшномъ сѹдѣ / сїя в'кратцѣ воспоминаются.

96a–103a/5: Библијско богословье у форми питања и одговора.

103a/6–1036/14: Епистолія Аугаря царя / посланная Ананіемъ берзоходцемъ ко / Г|с|дѹ нашемѹ Јисѹ Хр|с|тѹ.

1036/15–23: **Ω**писаніе Хр|с|тово ко Аугарю / царю во градъ едескій по Ананій / бр'зоходцѹ. Текст се на крају исте стране прекида речима: ...уготовкаеть ти се здра-/віе тѣлѹ твоємѹ, и спасеніе дѣи твоей, / еже восписал ми еси прїити к' тебѣ, вѣдо-/мо

104a: *Поуке и мудрости*. Внимаяй блѹдницамъ трѹдно вѣрѹеть да кто / в' чистотѣ живеть. / Похищаяй чѹждая неудобъ вѣрѹеть, да сѹтъ тако/ви, иже и своя раздают. / Грація. / Младость и глѹпос|т| мисля|т| толко **ω** настоящимъ. / Скѹпость мислитъ **ω** блѹдущемъ. / Политика примятѹеть **ω** прошедши|x|, и прїити могѹщихъ. / Истинная мѹдрость вѣчность разѹмѣеть и дѣовная / разсѹждаеть.

104b: Страна је празна.

105a–105a/12: **Како се прави цервени восакъ за печате.**

105a/13–19: **Шпанскїи фаинъ восакъ какъ и сїи дѣлаеться.**

1056–1056/8: **Добро мастило начинити.**

1056/9–15: **Иначе ѿ праха черниловогъ.**

Записи

На л. 956 испод текста *Зборника* главни писар, јеромонах Никодим, потписао се истим писмом и мастилом, као у препису: **Конецъ и Бѣ҃҃҃҃ слава. ~ / Нїкодимъ Јеромонахъ.**

При врху празног листа залепљеног на унутрашњој страни предње корице, нова рука, писаном грађанском ћирилицом, мрким мастилом: **781. [јан.] 23 На[]ѣ. [] за м|с|[ц]: нов.**

На предњој страни празног волантног листа на почетку књиге савременом писаном латиницом, нова рука, мрким мастилом: **~ Vlasništvo / Zdravka Šaulića / gimn-alitunjenta(?) / god: 1918. / u Kaštel-Štafilicu hrv Jrogi[].**

На л. 1056, испод текста књиге, новом руком, писаном ћирилицом, мрким мастилом: **Лекъ ѿ сердоболѣ / Липовъ цветъ осушити и пержанцѹ / ѿ хлѣба посолити и сти(!).**

Историјат књиге

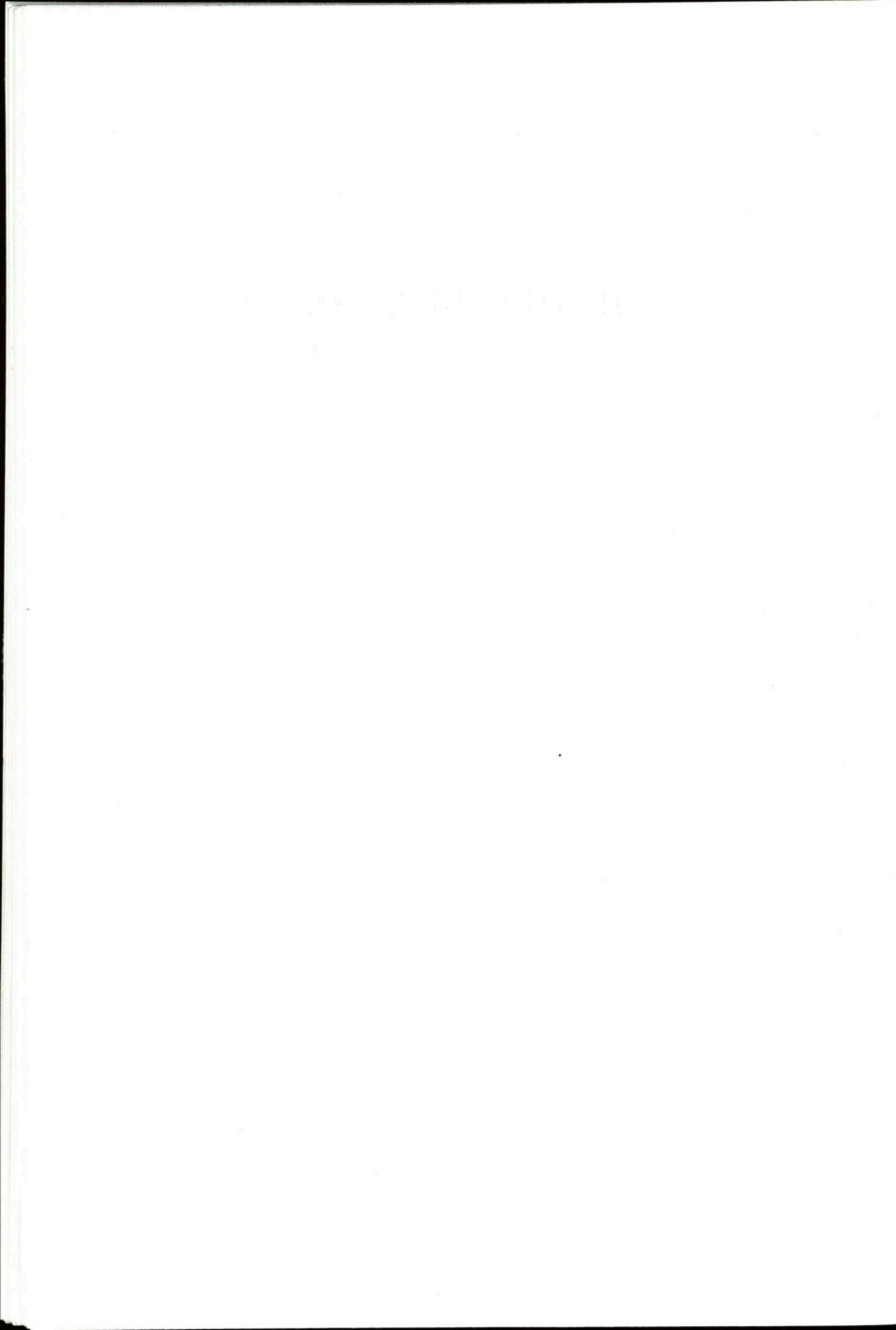
Рукопис је купљен од Георгија Угришића из Новог Сада, а у инвентар Библиотеке Матице српске је заведен 11. новембра 1966. године.

Лиературе о рукопису нема.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА КОЈЕ СУ КОРИШЋЕНЕ У ОПИСУ ВОДЕНИХ
ЗНАКОВА

- Ајнедер G. Eineder, *The ancient paper-mills of the former Austro-Hungarian Empire and their Watermarks*, Hilversum, 1960.
- Београд, МСПЦ Р. Станковић, *Рукописне књиге Музеја Српске православне цркве у Београду, Водени знаци и датирање*, Београд 2003.
- Београд, МСПЦ, Грујић Музеј Српске православне цркве, Грујићева збирка рукописа
- Дечани М. Гроздановић-Пајић, Р. Станковић, *Рукописне књиге манастира Високи Дечани*, књ. II, *Водени знаци и датирање*, Београд 1995.
- Мошин V. Mošin, *Anchor Watermarks*, Amsterdam, 1973.
- Мошин, Пајић-Гроздановић В. Мошин и М. Пајић-Гроздановић, *Водени знак "круна са звездом и полумесецом"*, Библиотекар, бр. 1, Београд 1963.
- Никољац Р. Станковић, *Датирање и водени знаци рукостиних књига манастира Никољца*, Археографски прилози, књ. 16, Београд 1994.
- Пећ М. Гроздановић-Пајић, Р. Станковић, *Датирање и водени знаци српских ћирилских рукописних књига Пећке патријаршије*, Археографски прилози, бр. 13, Београд 1991.
- Пљевља Р. Станковић, *Рукописне књиге манастира Св. тројице код Пљеваља, Водени знаци и датирање*, Београд 2003.
- Цетиње П. Момировић, Љ. Васиљев, *Ћириличке рукописне књиге Цетињског манастира, XIV-XVIII век*, Цетиње 1991.

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

Љупка Васиљев

ИЛУМИНАЦИЈА И ПОВЕЗ РУКОПИСНИХ ЗБОРНИКА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

У овом једанаестом тому из серије *Тирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске* описано је десет зборника, насталих у распону од средине XV (део књиге) до краја XVIII века. Два рукописа су из средине XVI в., један је из тридесетих година XVII в. са делом из средине XV, два су с краја XVII или почетка XVIII в., два зборника потичу из средине XVIII века, а три су из друге половине истог века.

Њихова орнаментика је углавном доста скромна. Заступљен је само мањи број заставица, али већи број иницијала.

Заставице су геометријског стила, претежно дате у цртежу са врло мало колористичких површина, док су иницијали, разноврсни по стилу, украшени геометријско-флоралним мотивима који често својим детаљима делују раскошно.

Специфичност и индивидуалност дуктуса и орнаментике омогућили су ми да атрибуирам три писара рачанској школи која у српској писмености заузима значајно место у XVII и првој половини XVIII века. То су: Киријак, Христофор и Максим.

Зборник (PP I 22) из око 1695/1705. године, не садржи податке о писару, месту и времену настанка.

Према општем изгледу књиге, писма, разноврсног иницијалног репертоара, орнаментике и обликовања текстуалног блока са већим маргиналним простором, може се претпоставити да је преписана у неком већем писарском центру.

Основни текст исписан је тањим пером и тамном густом сепијом, врло лепим средњим калиграфским полууставним писмом, са наглашеним танким и дебљим линијама и одређеним растојањем између редова, речи и слова. Наслови и важнија места у тексту исписани су цинобером. Свешчице су обележене на почетку и крају, на средини доње маргине листа. Писарев манир је да после словног знака у функцији броја свешчице скоро увек стави запету.

У рукопису су нацртане четири зеставице: две веће (л. 2 и 241) и две мање (л. 85 и 188), а од украса јавља се још и стилизовани крст (л. 1').

На л. 2 изнад смештена је заставица геометријског стила. Једночлани преплет, који формира заставицу, обликује две решеткасте површине и једну елипсасту. Крајеви преплета на четири угла завршавају се гранчицама са листовима и пупољцима. Са горње стране заставице је стилизовани цвет. Цртеж је изведен дебљим пером и бледом сепијом. Међупростори су обојени интензивним зеленим, циноберним и окер жутиим колоритом, а преплет је оживљен сивозеленкастом врежицом.

На почетку л. 241 изнад текста долази правоугаона заставица геометријског стила. Једночлани преплет обликује елипсе, чворове и срцолике површине, а дволинијски уски оквир затвара ову површину. Углови су украшени стилизованим цветовима, са горње стране изнад заставице је орнаментирани крст. Цртеж је прецизан, изведен танким пером, бледом сепијом. Преплет и оквир су необојени, међупростори, крст као и цветни мотиви обојени су црвено, зелено и тамномрком бојом. Испод заставице је девет редова исписано цинобером.

На л. 85 и 188 нацртане су заставице геометријског стила, правоугаоног облика. Компоноване су од низа повијених линија уоквирених уском траком. Цртежи су рађени танким пером и сепијом. Циноберни текстови су испод заставица.

По средини л. 1' је велики крст. Једночлани преплет формира петље, елипсасте и решеткасте површине. Сва четири краја крста украшена су цветним мотивима. Цртеж је изведен дебљим пером и сепијом, обојен је местимично зеленим, црвеним и окер жутиим колоритом, а преплет је оживљен танком сивозеленом врежицом. Циноберни криптограм **IC. XC. NI. KA.** уоквирује крст.

На л. 2 плетени иницијал слова **B** укомпонован је у блоковну површину текста. Заузима висину четири реда. Рађен је у истом стилу као и заставица са овог листа. Преплет је украшен сивоокер врежицом, међупростори су обојени црвеном бојом, а цртеж је изведен дебљим пером и бледом сепијом. У истом стилу је и иницијал на л. 6', али поред црвене боје, овде је и загаситоокер. Иницијал заузима висину пет редова текста и делимично је укомпонован у текстуалну површину. На л. 22 иницијал **A** цртан је танким пером и бледом сепијом. Једночлани преплет обликује словни знак, који је местимично обојен црвеном бојом. Укомпонован је у блоковну површину текста и заузима висину пет редова.

Три иницијала – један пример слова **B** и два **B** дати су у облику човечјег портрета. На л. 21 налази се **B** у чијој петљи је врло леп мушки портрет у полупрофилу, а праменови косе формирају стабло слова. Део одеће, прамен косе и оквир око чела украшени су црвеном бојом. Иницијал је укомпонован у текстуални блок и заузима висину пет редова.

На л. 25, у доњој петљи иницијала **B** нацртан је мушки лик у полупрофилу, са праменовима косе на челу и ретком брадом, стилизованим власима који чине стабло и горњу петљу. Цртеж је изведен бледом сепијом и дебљим пером. Поједине површине иницијала су у окержутом и црвеном колориту.

Укомпонован је у блок текста и заузима висину четири реда. И на л. 33 доња петља иницијала **В** представља мушки лик. Иницијал је дат само у цртежу, изведен је танким пером и бледом сепијом, а заузима висину пет редова текста са којим чини целину.

Рукопис, поред наведених, има и већи број циноберних иницијала геометријског стила, широких наглашених линија са благим прелазима од дебљих ка тањим линијама. Украшени су стилизованим гранама и гранчицама које излазе са обе стране вертикале слова (л. 9', 31, 35', 39').

На л. 18 је циноберни иницијал **Ч** геометријског стила, широких линија, делимично укомпонован у текстуални блок, а заузима висину пет редова. Изведен је врло прецизно, украшен бобицама и запетама, стилизован цветном гранчицом, благо повијеном која излази из доњег дела стабла.

На л. 27' је геометријски иницијал **П**. Нацртан је црвеном бојом, а украшен великом стилизованом граном са листовима и пупољцима. Грана излази из доњег дела стабла и заузима дужином шест редова текста. Делимично је обојена бледосивом бојом, а оживљена црним тачкицама. Скоро на идентичан начин изведен је и иницијал слова **Н** на л. 28'. На л. 225 иницијал **Ч** украшен је декоративном граном са цветовима и пупољцима. Гранчица је цртана танким пером и сепијом, а од украса има црвене бобице и цртице. Иницијал са граном улази у текстуални блок и заузима висину од шест редова. Скоро идентични су иницијали са л. 40', 234', 235, 225', 230'.

Повез је из времена настанка рукописа. Сачувана је само предња корица: даска косих рубова према унутрашњој страни, пресвучена тамномрком орнаментираном кожом. На средини правоугаоног простора стилизовани је крин, остали орнамент слабо је видљив. Хрбат је оштећен у горњем делу, капитална врпца је у жутоцрвеној боји. На корици има трагова металних копчи.

Зборник светоотачких текстова око 1695/1710 (PP I 29) састоји се из два дела. У првом делу рукописа има 13 свешчица (л. 1–104), а у другом пет (л. 105–144'). У другом делу структура хартије је другачија, жућкасте је боје, вержери су ситни, а растојање између пентизоа је уже. Водени знаци нису нађени, а с обзиром на то да је цео рукопис исписао један исти писар и овај део датирамо према воденим знацима у претходној целини.

Први део књиге исписан је ситним полууставом врло танким пером и црним мастилом, са наглашеним танким и дебљим линијама стабала слова, а без циноберних иницијалних слова и орнаменталних украса.

Други део исписује исти писар дебљим пером и тамном густом сепијом. Важнија места у тексту и почетна иницијална слова изведена су цинобером.

Према палеографској анализи писма и писаревог дуктуса, рукопис атрибуирамо рачанском писару даскалу Максиму, који је преписао и рукопис PP I 23 из исте збирке.¹

¹ Опширније о томе в. у овој књизи: Душица Грбић, *Још један рукопис даскала Максима*.

Првобитни повез није сачуван. Данашњи повез чине картонске корице пресвучене светлоцрвенкастом храпавом хартијом, а на угловима и на хрпту је светломрка кожа. Хрбат има ребра, а украшен је цветним орнаментима уоквиреним златним линијама. Наслов књиге исписан је златотиском приликом преповезивања. Рукопис је дао да се преповеже његов власник Александар Сандић, чије име је на хрпту такође утиснуто златотиском.

Одломци апокрифа око 1550/1560 (*PP I 30*) са 41 листом исписани су полууоставним писмом са брзописним елементима, тамногустом сепијом, дебљим пером, неуједначеним потезом, мало развучено. Важнија места у тексту и сва иницијална слова истакнута су цинобером. Писар рукописа од л. 27 мења перо и мастило – перо је тање, а мастило блеђе, тако да се добија утисак да је у наставку друга рука. Писмо је исто, само су слова крупнија, рукопис уреднији. Нема употребе циноберног мастила, изостају и заставице, иницијали, као и други украсни мотиви.

Рукопис је конзервиран, а повез рестауриран. Фрагментарно је очуван кожни повез који је укомпонован у нови. Већа оштећења кожног повеза и даске су на задњим корицама. Предња корица је орнаментирана, у централном правоугаоном простору су четири палмете у облику крста и розета. У угловима правоугаоника утиснуте су палмете. Уска дволинијска трака украшена са по две розете уоквирује правоугаони простор.

Зборник Марка Димитријевића из 1743. год. (*PP I 39*). Према запису на л. 86' рукопис је преписао ђакон Марко Димитријевић у Бечу 1743. год. Исписао га је лепим грађанским брзописним полууоставом, дебљим пером и бледом сепијом. Поједина слова имају наглашена стабла која су у више примера повијена улево. Нарочито је карактеристично слово **ж** које је испреплетено са наглашеном удесно повијеном линијом стабла. Потези су уједначени, са танким и дебљим линијама. Нема украсних иницијалних слова и других орнаменталних мотива.

Повез је из времена настанка рукописа. Танке даске пресвучене су тамномрком кожом. Предња корица је оштећена, половина даске је изгубљена, кожа је покидана и без орнаменталних украса.

Зборник (*PP I 40*) садржи ретке водене знаке, чије паралеле у литератури нису нађене. Има 77 л., а према палеографској анализи исписало га је осам писара, од 1770. године до краја тог века. Као почетна година исписивања књиге узета је 1770, када је њен први по реду писар Нестор Петровић, учитељ из Парабућа (данас Ратково), оставио запис (три реда) са податком да је књига његова. Њему припада и текст на л. 1'–2', 5'–6' (првих 11 редова), исписан лепим рукописом, бледом сепијом и тањим пером. Редови иду од хрпта скоро до ивице листа, без вертикалних маргина. Постоје само горња и доња маргина. Нема циноберних иницијалних слова ни украсних детаља.

Други писар исписује текст само на л. 3 (л. 3' празан).

Трећи писар на почетку л. 1 оставио је запис од девет редова без података значајних за његову идентификацију и утврђивање места и времена исписивања овог *Зборника*. Његова рука среће се и на л. 4–5 и 58–70 (л. 70' празан). Вертикалним линијама одваја текст од леве и десне маргине. Текст

исписује тањим перим и тамнијом сепијом. Поједина слова наглашава дебљим линијама као велико слово С, стабло код Д и Ж. На л. 58–70 пише бледом сепијом и тањим пером са наглашеним потезима и линијама код одређених слова: Д, С, Ј.

Четврти писар пише текст на л. 6' (последњих 8 редова) и даље до л. 20, а затим л. 41–45' и то блеђим мастилом које се повремено смењује од блеђег ка нешто тамнијем. И он уоквирује текст линијама, које нису увек прецизно извучене. На л. 20, на крају текста нацртао је орнамент – вишеструка танка испреплетена нит, која можда означава његов монограм. На л. 41–45' мења мастило и користи црно.

Петом писару припада текст на листовима 20'–24 и 24' (последњих 7 редова), 25–40', 46–48' (л. 49 празан), 49–51 (првих 9 редова). Писао је тањим пером и блеђим црним мастилом. На појединим странама остављене су маргине повлачењем вертикалних линија.

Шести писар појављује се само на л. 46. Текст је слабо читљив, исписан је врло бледим мастилом.

Седми писар је идентификован као Аврам Максимовић.² На листу залепљеном уз предњу корицу он је оставио запис са податком да је књига његово власништво. Осим тог записа он исписује и текст на следећим листовима: 51/10–53' и 72–74'. Рукопис Аврама Максимовића је ситан, врло леп, исписан танким пером и бледом сепијом. Као и остали писари, и он нема иницијале нити било какве друге орнаменталне украсе.

Осми писар се јавља на л. 71–71'. Пише тањим пером и сепијом. Украса нема.

Повез је из времена настанка рукописа. Картонске корице су пресвучене шареном хартијом, са кожом на хрпту и на угловима.

Зборник (PP I 63) је датиран према воденим знацима у трећу четвртину XVII века (око 1675/1685. год.). Оштећен је од влаге, а од мишева је изгрижен у горњем десном углу тако да му недостају и делови текста. Састављен је из два дела, а у његовом писању учествовала су два писара. Први део рукописа, од л. 1 до 31' писао је први писар, а други писар исписао је од л. 32 до 69 (л. 69' је празан), од л. 70 до 94 (л. 94' је празан) и од 95 до 104'.

Први писар пише средњим полууставом са брзописним елементима, дебљим пером и густом тамном сепијом. Наслови, важнија места у тексту и сва почетна иницијална слова су црвена. Иницијали су чисто геометријски, без орнаменталних украса. Смештени су на маргини уз саму ивицу текстуалног блока или су делимично у њега укомпоновани. Украсни детаљи у овом делу рукописа су: три црвене тачке и повијена линија или четири тачке са повијеном линијом, у комбинацији црне и црвене боје.

Другом писару дакле, припада текст од л. 32 до 69, од 70 до 94 и од 95 до 104'. Према палеографској анализи дуктуса и одређених карактеристика слова

² В. о томе у овој књизи: Душица Грбић, *Рукопис Аврама Максимовића у Зборнику PP I 40 Библиотеке Матице српске*.

полууставног и брзописног писма, овај део рукописа атрибуирам рачанском писару Христофору. Исписује ситним полууставом 21 ред на страни. Уједначених је потеза, перо је тање, а мастило црно. Наслови, важнија места у тексту, сва велика слова и иницијали изведени су цинобером. Иницијали су укомпоновани у блоковну површину текста са којим чине декоративну ликовну и визуелну целину. Геометријски су, наглашених вертикала са широким и тањим деловима стабала који тако обликовани повећавају његов ликовни израз. Скоро свака страница има по један иницијал таквог декоративног изгледа. Доњи део вертикале, а по негде и горњи украшени су разиграним, богатим гранчицама стилизованог облика са листовима и пупољцима (л. 32', 33', 35, 37, 37', 39'). Гранчице су циноберне, оживљене црним бобицама као на л. 34', 40', 44, 44', 52, 52', 54, 64, 65, 65', 66, 67.

Листове 70 до 104' исписује исти писар, Христофор Рачанин, ситним, врло лепим брзописним писмом, танким пером и бледом сепијом. Наслови, важнија места у тексту као и сва иницијална слова која су укомпонована у блоковну површину текста су цинобер. Потез му је уједначен, слова искошена увек удесно и смештена на замишљену хоризонталну линију.

На л. 95 наслов је исписан цинобером, геометријским иницијалним словима. На истом листу нацртан је циноберни иницијал **Б** геометријског стила, наглашених широких и танких линија, са украсним детаљима – стилизованом цветном граном са листовима и пупољцима која је завршни део веома танке линије петље. Грана делимично улази у блоковну површину текста и заједно са словом заузима висину седам редова. На л. 98' је геометријски иницијал **Р** без украсних детаља. Нацртан цинобером, има широку наглашену вертикалу и заузима четири реда текста. На л. 100 налази се циноберни геометријски иницијал **Т** широких површина са бобицом и запетама по средини вертикале. Укомпонован је у текстуални блок. Доњи део стабла украшен је стилизованом граном са цветом. Иницијал са граном заузима висину шест редова текста. У истом стилу је и иницијал **П** на л. 102.

Повез је највероватније из времена настанка рукописа. Рукопис је одвојен од хрпта и предњих корица, а спојен је само са доњом корицом. Корице су картонске пресвучене тамномрком орнаментираним кожом. Предња корица има по средини правоугаоног простора велики орнаментирани картуш уоквирен линијама које обликују ромбоид. У угловима су стилизовани орнаменти. Уски оквир украшен је цветном лозицом. Задња корица такође има правоугаони простор који је подељен на мање геометријске површине вертикалним, хоризонталним и дијагоналним линијама. На пресецима линија утиснуте су розете. Спољни оквир украшен је стилизованом лозицом са цветовима. Повез је изгрижен од мишева као и неки листови рукописа. Запрљан је и оштећен од влаге.

Зборник (PP I 77) из 1750. и 1751. год. преписао је новопазарски презвитер Стефан Марковић у Карловцима и Шапцу. Водени знаци потврђују време настанка рукописа наведено у записима на л. 49 и 192. Писмо је полууставно штампаног типа. Он и сам каже у запису на л. 192 да је

преписивао из руске штампане књиге која је изашла у Москви 1696. год. Првих 8 листова исписује блеђим мастилом и тањим пером, неуједначеним потезима, а од осмог листа (задњих 8 редова) дебљим пером и густом тамном сепијом – скоро црном.

Сва почетна иницијална слова висине два реда су укомпонована у блоковну површину текста. Цртана су црним мастилом и имају једноставне геометријске облике.

На л. 38, 38', 39', 40, 41' иницијална слова су украшена непрецизним танким вијугавим нитима и тачкицама. На л. 47', 48, 48', 49', 56, 64, 72, 92', 94 иницијална слова и важнија места у тексту су цинобер-црвена. Од л. 138 до 149' поједина слова, а понегде и више редова текста оштећена су од мастила у којем има доста гвожђа па је оно прогризло хартију, негде се разлило, а негде су се појавиле флеке и рупице.

На л. 151 текст је исписан на читавој страни циноберним мастилом, уоквирен црним линијама. На почетку листа је правоугаона уска заставица, обликована од танких црних линија угласто испреплетених, оживљена црвеним линијама. Флорални мотиви су непрецизно исцртани. Иницијали слова Б и Г на л. 151', 170', 171', 174', 177', 178', 179' имају квадратне површине и оквире, цртани су црним мастилом, а уоквирени тамноцрвеним колоритом. Рађени су по узору на иницијале штампаних књига, а укомпоновани су у текстуални блок и заузимају висину три реда. Слични су и иницијали на л. 164' и 166 изведени доста невешто, тањим пером, црним или црвеним и црним мастилом. Између циноберног текста на л. 170 нацртана је правоугаона заставица у облику плетенице од црвених и црних линија. Сличног типа су и заставице на листовима 177, 179 и 185.

Повез је из времена настанка рукописа. Дрвене корице су закошених рубова према унутрашњим странама, са ребрима на хрпту и сивожутом капиталном врпцом. У горњем делу хрбат је мало оштећен. Сачувана је метална копча и кожна пречага која затвара рукопис. Даске су пресвучене светломрком орнаментираном кожом. Обе корице идентично су обликоване. По средини је правоугаона површина уоквирена стилизованом барокном таласасто повијеном лозицом.

Зборник (PP II 51) је састављен из два дела. Први део рукописа према запису и воденим знацима настао је 1631. год. (л. 1 до 215, 240 до 240', 257 до 257'). Други део рукописа према воденим знацима настао је око средине XV века, 1440/1450. год. (л. 216 до 239', 241 до 256', 258 до 262').

Писмо првог дела рукописа је ситни калиграфски полуустав, са наглашеним дебљим и тањим линијама стабала слова, црним мастилом и дебљим пером. Маргине су широке. Ликовност црног текстуалног блока повећава присуство црвених и понегде зелених редова. Овај део рукописа према општем изгледу писма и дуктуса, као и начину обликовања странице и орнаменталних украса и иницијала веома је близак рукописима рачанског писара Киријака.

На почетку л. 1 нацртана је уска заставица правоугаоног облика, уоквирена двоструким линијама. По средини је стилизовани мотив – угласта осмица која се сукцесивно понавља укрштањем, а у полулучним удубљењима су бобице. Цртана је црним мастилом и дебљим пером. Фон заставице обојен је загаситозеленом и тамножутом бојом. Испод заставице је стилизовани наслов сачиљен од геометријских иницијалних слова.

Иницијални репертоар због разноврсности може се према стилским особинама издвојити у три посебне групе.

У прву групу иду иницијали геометријски једноставних, наглашених стабала, без украсних детаља. Укомпоновани су у текстуални блок или су нацртани уз саму ивицу текста и заузимају простор од два до три реда. Цртани су цинобером (л. 2, 5, 17, 41, 140...).

Друга група иницијала је обликована скоро на идентичан начин, као и прва. Украсни геометријски и флорални мотиви су саставни део словног знака као завршни или оквирни део стабла иницијала. Цртани су циноберним мастилом незнатно удаљени од текста, висине од три, четири и пет редова (л. 129, 131, 136', 138, 192, 196, 197).

Иницијали треће групе су знатно више заступљени у рукопису него претходне две. Геометријског су стила, стабла су им једнаке ширине читавом дужином, а изведени су на маргини уз саму ивицу текстуалног блока. Украшени су стилизованим геометријским и флоралним мотивима, који се налазе на крајевима стабала или су нацртани на маргиналном простору поред стабла слова. Изведени су цинобером а висине су од три до осам редова (л. 1, 37, 84', 92', 133, 161', 162, 177', 178, 201', 202', 214).

На л. 68 нацртан је циноберни геометријски иницијал слова **И** са наглашено издуженом вертикалом, украшен стилизованом граном са листовима и пупољцима који прате и премашују вертикалу слова и пружају се по маргини у оба смера знатно издужујући стабло слова. Иницијал је нацртан уз ивицу текста и заузима висину десет редова. Раскошни цветни мотиви су делимично обојени зеленом бојом. И наслов овога листа је изведен у две боје: цинобером и зеленим мастилом. Исти наслов је и на л. 84'.

Други део рукописа (л. 216 до 239', 241 до 256', 262') је из средине XV века. Његови поједини листови су волантни, оштећени по доњим маргинама и угловима. Наслови и важнија места у тексту исписана су цинобером.

Иницијали су чисто геометријски, наглашених широких површина, украшени задебљањима по вертикали, нацртани цинобером уз саму ивицу текстуалног блока или делимично укомпоновани у текст. Заузимају висину од три до пет редова (л. 216, 217, 219, 220').

Иницијали слова **В** су декоративнији. Нацртани су цинобером, делимично улазе у текст, заузимајући висину три реда (л. 220', 227).

Овај део рукописа највероватније је у време преповезивања припојен првом делу.

Повез има дрвене корице косих рубова према унутрашњим странама. Пресвучене су тамномрком орнаментираном кожом. Капитална врпца је сива.

Кожа је оштећена на предњој корици, а задња корица има једну металну копчу са кожном пречагом. Орнаментални украс предње корице слабо је препознатљив. У централном делу је картуш са представом гостољубља Аврамовог. У угловима су цветни барокни мотиви.

Задња корица има правоугаону површину која је подељена дијагоналама на четири геометријска поља, украшена барокним цветним мотивима. Повез је највероватније из XVIII века.

Зборник о св. Николи (PP II 66), према воденим знацима, настао је у петој-шестој деценији XVI века (око 1550/1560. год.). У писању рукописа учествују три писара. Први писар пише од л. 1 до 85', други од л. 86 до 131', а трећи од л. 132 до 137'.

Писмо првог писара је крупни, лепо исписани калиграфски полуустав са брзописним елементима. Писано је тањим пером и сепијом, са наглашеним размаком између редова, речи и слова. Наслови су писани црвеним мастилом и цинобером.

Иницијали чисто геометријског стила са наглашеним широким равним линијама делимично улазе у текстуални блок и заузимају висину четири реда. На л. 43' нацртан је циноберни иницијал, украшен бобицама и тананим нитима који излазе из полулучних проширења стабала.

Писмо другог писара је средњи полуустав исписан црним мастилом и тањим пером. Важнија места у тексту, сва почетна слова као и иницијали изведени су цинобером. Смештени су уз саму ивицу текстуалног блока. На л. 91, 99', 100 и 116 иницијали су нацртани варзилом и имају гранчице као украсне детаље.

Писмо трећег писара је такође средњи полуустав. Коришћено је дебље перо и тамна густа сепија. Редови, речи и слова су збијени. На л. 136' нацртан је иницијал **G** укомпонован у текст а изведен варзилом. Заузима висину од седам редова. Стабло иницијала украшено је бобицама и полулучним проширењима, а из доњег дела стабла пружа се таласасто повијена грана са циноберним листовима и пупољцима. Наслов на почетку листа има стилизована геометријска слова цртана црвеним мастилом и варзилом.

Повез је рестауриран, старе даске замењене су новим. Првобитна кожа је тамномрка, орнаментирана а укомпонована је у нове кожане површине.

Средњи део предње корице правоугаоног простора подељен је дијагоналама на четири троугла. Пет шестолисних цветова чине крст у центру поменутих површина. Цветни уски оквир затвара правоугаони простор. У угловима су утиснуте розете.

Задња корица има велику правоугаону површину, подељену дијагоналама и линијама на четири ромбоида и шест троуглова. На њиховим пресецима су розете, а у средишњем делу лепезасто је распоређено шест стилизованих палмета. Правоугаону површину уоквирује орнаментирана трака састављена од дуплих срцоликих мотива. Металне копче са по три плетенице затварају рукопис.

Зборник јеромонаха Никодима (PP III 51) је из 1762. године. Она је утиснута испод воденог знака ловачког рога на папиру рукописа.

Писмо је врло лепи средњи брзопис, карактеристичан за XVIII век, исписан тањим пером и бледом сепијом. Мастило има доста гвожђа па је на појединим листовима знатно тамније. Стабла слова су наглашено повијена, закошена или продужена.

Иницијална слова су укомпонована у текстуални блок и изведена густом тамном сепијом. Наслови су у истом стилу и колориту. Текст је уоквирен оловком. Горњу страну оквира чине две уске паралелне линије. Маргине су велике. Нема украсних детаља и орнамената.

Са унутрашњих страна корица залепљени су листови неког другог рукописа највероватније с краја XVI и почетка XVII века. Његово писмо је средњи полуустав, писан црним мастилом и дебљим пером. Мала иницијална слова и наслови су циноберни.

Повез има картонске корице у полукожи, доста је оштећен и запрљан. Кожа на хрпту и угловима је подерана.

Душица Грбић

ЈОШ ЈЕДАН РУКОПИС ДАСКАЛА МАКСИМА

Даскал Максим, преписивач и илуминатор рачанске школе, како се препоставља, деловао је у манастиру Рачи, а после Велике сеобе и у разним скрипторијумима северно од Саве и Дунава. О њему и његовом делу има још доста непознаница, с обзиром на то да, према досадашњим сазнањима, не постоје аутентични подаци који о томе сведоче.

За откривање рукописа даскала Максима кључна је рукописна *Стихологија* из прве деценије 18. века у збирци Радослава Грујића у Музеју Српске православне цркве у Београду (бр. 27),¹ јер само она садржи запис у којем се даскал Максим помиње као преписивач.

У наведеној белешци, која се налази на доњим маргинама л. 1а–7а, 8б–15а, казује се да је *Стихологија* исписана трудом, у старости и болести даскала Максима, јеромонаха у манастиру Ремети, храму Светог великомученика Димитрија Мироточивог. Запис је датиран 1723. годином, а према дуктусу потиче од другог лица, а не од самог даскала Максима.²

На основу резултата упоређивања са том посредно сигнираном *Стихологијом* идентификована су и нека друга његова дела.

Према досадашњим проучавањима, даскал Максим оставио је за собом дванаест рукописа у распону од последње четвртине 17. до краја прве четвртине 18. века. То су: *Требник*, последња четвртина 17. века (НБС,³ Рс 51), *Требник*, последња деценија 17. века (БМС, РР I 23) *Магарашевићев хроно-*

¹ Рукопис је датирала Мирослава Гроздановић-Пајић, а подаци су објављени у раду: Мирјана Бошков, *Хронографи и писарска традиција Рачана*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 36, св. 33, Нови Сад 1988, 388 (скраћено: М. Бошков, *Хронографи и писарска традиција*).

² Мара Харисијадис, *О рукописима даскала Максима*, Библиотекар, XXII, бр. 1, Београд 1970, 68 (скраћено: М. Харисијадис, *О рукописима даскала Максима*); М. Бошков, *Хронографи и писарска традиција*, 388.

³ НБС је скраћеница за Народну библиотеку Србије у Београду. Остале скраћенице за збирке које се јављају у овом раду су: БМС, Библиотека Матице српске; Шафарик, збирка Павла Јосифа Шафарика у Националној библиотеци у Прагу; МСПЦ, Музеј Српске православне цркве у Београду; МСПЦ, Грујић, збирка Радослава Грујића у МСПЦ; ПБ, библиотека Српске патријаршије у Београду.

граф, крај 90-их година 17. века (Шафарик, бр. III 28), *Служба архиепископу Арсенију*, укључена у *Минеј за месец октобар* (л. 223а–230б), крај 90-их година 17. века (МСПЦ, бр. 84), *Служба поводом преноса моштију св. Николе, 9. мај*, укључена у *Минеј за април–мај* (л. 139а–146б), крај 90-их година 17. века (МСПЦ, бр. 81), *Требник*, крај 17, почетак 18. века (ПБ, бр. 18), *Беседе и слова Дамаскина Студита*, почетак 18. века (ПБ, бр. 218), *Стихологија*, прва деценија 18. века (МСПЦ, Грујић, бр. 27), *Архијерејски чиновник*, трећи део, тј. л. 139а–170а, не пре 1705. године (НБС, Рс 640), предговор *Раковачког поменика*, 1713. година (ПБ, бр. 240), *Архијерејски чиновник*, друга деценија 18. века (ПБ, бр. 21) и *Псалтир с последовањем*, прва четвртина 18. века (МСПЦ, бр. 151).

Највише рукописа даскалу Максиму атрибуирала је Мара Харисијадис (трећи део *Архијерејског чиновника Рс 640*; предговор *Раковачког поменика 240*; *Псалтир с последовањем 151*; *Требник 18*; *Архијерејски чиновник 21*; *Минеј за месец октобар 84*; *Минеј за април–мај 81*; *Беседе и слова Дамаскина Студита 218*), а његов опус допуњен је и истраживањима Мирјане Бошков (*Магарашевићев хронограф III 28*), Љупке Васиљев (*Требник Рс 51*; *Требник РР I 23*) и Душице Грбић (*Требник РР I 23*).⁴

У вези са овим преписивачем постоје мишљења да је он можда идентичан с јеромонахом Максимом, који је у манастиру Раковцу, 1714. године, по заповести игумана Теофана исписао *Србљак*, најстарију познату рукописну књигу где су на једном месту сабрани главни култови у Срба.⁵ Сигурнији закључак о томе тешко је извести, јер је *Србљак* изгубљен око 1840. године, а о њему се зна само на основу описа Павла Јосифа Шафарика.⁶

Доказујући да је *Требник РР I 23* из последње деценије 17. века у збирци Библиотеке Матице српске преписао даскал Максим, детаљно сам палеографски анализирао ову књигу и упоредила је са неким другим рукописима тог преписивача, превасходно са *Стихологијом бр. 27*, са трећим делом *Архијерејског чиновника Рс 640* и *Требником Рс 51*, а резултате тих испитивања објавила сам у посебном прилогу.⁷

Радећи на опису рукописних зборника у Библиотеци Матице српске, већ по општем утиску писма претпоставила сам да и *Зборник светоотачких текстова* (надаље *Зборник*) из 1695/1710. године (РР I 29), потиче из пера

⁴ Опширније о томе в. у раду: Душица Грбић, *Неке палеографске одлике Требника РР I 23 које указују на писара даскала Максима*, Тирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. 8, Молитвеници. Требници, Нови Сад 2001, 130–131 (скраћено: Д. Грбић, *Неке палеографске одлике Требника*).

⁵ М. Харисијадис, *О рукописима даскала Максима*, 68; Лаза Чурчић, *Србљаци у 18. веку*, у *Исти: Српске књиге и српски писци 18. века*, Нови Сад 1988, 49–51.

⁶ Иларион Руварац, *Приложци агиолошки*, Српски Сион, год. VIII, бр. 36, Сремски Карловци 1898, 559 (бр. 35), 579–580 (бр. 36), 590 (бр. 37); Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)*, Смедерево 1965, 273.

⁷ *Исто*, 130–144.

даскала Максима.⁸ У циљу поткрепљења тезе спровела сам детаљнија палеографска, као и нека правописна, језичка и друга испитивања овог *Зборника*. Добијене резултате упоредила сам са стањем у *Требнику РР I 23* и у три већ поменуте књиге – *Стихологији бр. 27*, трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* и *Требнику Рс 51*. Осим на основу директног увида у оригинале или снимке рукописа, дуктус и манир писара *Зборника*, као и словне облике у овој књизи, сравнила сам и са палеографским описом *Требника РР I 23* публикованим у цитираном раду, где су дате и његове паралеле са још неким рукописима даскала Максима.⁹ Као извор грађе и ослонац у истраживању послужили су ми и објављени каталошки описи Максимових рукописа,¹⁰ а такође и радови о правописним и језичким одликама његове *Стихологије бр. 27*.¹¹

* * *

1. *Зборник светоотачких текстова* (РР I 29), са 144 л., без података о писару, месту и времену настанка, према воденим знацима хартије настао је између 1695. и 1710. године, што одговара до сада утврђеном временском оквиру стваралаштва даскала Максима.

По малом формату и броју редова на пуној страни (20) овај рукопис подудар се са *Стихологијом бр. 27*, *Требником РР I 23* и *Требником Рс 51*. У трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640*, који је већег формата, број редова је 23.

На више страна испод последњег реда, десно, долазе завршетак речи или ређе цела реч који нису стали у завршном реду, као и у остале четири праћене књиге. Ове речи или њихови делови претежно су спуштени са знаком за уметање. Знак чини вертикалан или мало удесно или улево искошен и благо улево улегнут стуб. Почиње слева мало савијен или му је врх надвучен. На свом доњем крају он се савија, наставља удесно прелазећи у дужу обично хоризонталну или ређе мало улево искошену и праву линију, која се на крају завршава кратким савијутком надоле. Сличан знак недоследно се потврђује и у *Стихологији бр. 27*, у *Требнику Рс 51* и трећем делу *Архијерејског чиновника 640* (знак нисам запазила само у *Требнику РР I 23*).

Кустоде изостају, а на горњим маргинама листова постоји "жива глава", што су карактеристике и остала четири рукописа.

⁸ Према воденим знацима хартије рукопис је датирала Љупка Васиљев /в. каталошки опис рукописа у овој књизи, бр. 89/.

⁹ Рад је цитиран у нап. 4.

¹⁰ *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, књ. 1, Београд 1986, бр. 52 (*Требник Рс 51*) и 157 (*Архијерејски чиновник Рс 640*); *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 8, *Молитвеници. Требници*, Нови Сад 2001, бр. 72 (*Требник РР I 23*).

¹¹ Вера Јерковић, *Партицити у Стихологији даскала Максима*, Рачански зборник, 7, Бајина Башта 2002, 11–29; Душица Грбић, *Ортографско-фонетске одлике Стихологије даскала Максима из прве деценије 18. века*, Рачански зборник, 7, Бајина Башта 2002, 81–97.

На бочним маргинама више страна (л. 15а, 17а, 20а итд.), у жељи да истакне почетак одељка, писар је исписао реч **Зрѣ**, а у једном случају уз њу је додао и прву реч из наслова на који упућује (л. 38а). У лексеми **Зрѣ**, изведеној брзописом, мастилом као што је и текст, слово **р** увек има јаче удесно искошен стуб, који пресеца бочну линију доњег лука **З** и продужава се надоле. На идентичан начин поједини наслови понегде су наглашени и у *Стихологији бр. 27*.

У књизи нема заставица, као ни у *Стихологији бр. 27*, *Требнику РР I 23* и *Требнику Рс 51*, за разлику од *Архијерејског чиновника Рс 640* где оне постоје (л. 139а и 160а).

Иницијали су двоструко-четвороструко већи од малих слова, писани су скоро увек црним, ређе црвеним мастилом и нису украшени, ако се изузме иницијал **а** (л. 136а) који има украсну црту. У осталим поређеним књигама (чешће или ређе) јављају се и иницијална слова неколико пута већа од малих и богатије украшена, какви се у овом *Зборнику* не потврђују. По облику и начину извођења иницијали се доста подудару са иницијалима у другим наведеним рукописима. Посебно пада у очи слично писање горње петље **в** и главице **р**. Ови елементи изведени су тако што се стуб **в** и **р** који се повлачи од линије реда на свом горњем крају лучно савија удесно надоле па улево нагоре чинећи округлу или елипсасту (по висини) петљу. Тај леви део њене бочне линије сече и мало премашује стуб, а завршава се кратким савијутком лево надоле. У функцији иницијала употребљавају се и велика, углавном црна, ретко црвена слова, по облику слична великим словима у осталим рукописима.

Наслов на л. 1а изведен је црним мастилом, тако што су речи на почетку наслова, тј. у 1. реду, велика, а потом мала. Остали наслови у књизи писани су углавном црним мастилом, ређе киноваром и малим словима, или је само почетно слово у првој речи веће или велико. У осталим истицаним књигама наслови су писани углавном киноваром иницијалним словима у везу, или делом (првих неколико речи) иницијалним, а делом малим словима. Слова у насловима, као и велика слова иза тачке, у *Зборнику* по облику се углавном слажу са онима у рукописима са којима је поређен.

2. Писмо *Зборника* је полуустав. Рукопис је леп и исписан као и у осталим анализираним књигама, али није калиграфски, као што су, на пример, рукописи Кипријана или Христофора Рачанина. Са упоређиваним рукописима *Зборник* се подудара и по томе што су редови прави, слова ситнија (висина око 2 мм), усправна и доста уједначена по величини. Разликовање пуних и танких линија такође постоји. Скоро увек изостају почетне, надвучене и подвучене црте. На десном краку **8** ређе су присутне две паралелне украсне црте, што у другим рукописима нисам приметила. Остала мала слова у врсти, као и већа слова немају украсну црту, а то је, са малим изузецима, особеност и осталих књига. У свих пет рукописа украсну црту редовно има надредно **з**.

Елементи неких слова у *Зборнику*, као што су доњи лук з, стубови р и њ у оџ, ножица ц, реп џ, краци (нарочито десни) х, већином допиру до половине доњег међупростора или мало испод тога. Слично стање је и у *Стихологији* бр. 27 и у трећем делу *Архијерејског чиновника* Рс 640, за разлику од *Требника* РР I 23 и *Требника* Рс 51, где је ово залажење већином јаче (близу горње ивице наредног низа или ређе нешто испод тога).

По висини стуба *јата* и високог *јера* *Зборник* се доста слаже са упоређиваним рукописима. Стуб *јата* редовно залази у горњи међупростор нешто преко његове половине, а негде допире и близу линије претходног низа. Сличне висине је и стуб високог *јера* које је, иначе, ретко као и у остале четири књиге.

а) Мала слова су типолошки устаљена. Варирају само **ѐ** (полууставног и грчког типа), **т** (једноног и ређе троног), **8** (лигатурно и **о** са птичицом) и **w** (са средњом линијом и без ње). Ови типови постоје и у осталим осталим рукописима, са изузетком трећег дела *Архијерејског чиновника*, где нисам запазила слово **о** са птичицом.

Поређење облика и начина извођења малих полууставних слова из *Зборника* са објављеним палеографским описом *Требника* РР I 23 и његовим паралелама са остале три цитиране књиге, показало је да се и *Зборник* у великој мери подударара са тим рукописима.

У овом раду неће се дати детаљан палеографски опис слова из *Зборника*, с обзиром на то да се она у великој мери морфолошки слажу са описаним словима из *Требника* РР I 23. Указаће се превасходно на њихове најважније особености које се потврђују и у другим наведеним рукописима, а од значаја су за препознавање руке даскала Максима.

Нарочита подударност запажена је у обликовању одређених делова слова, као што су *врхови*, *петље*, *пречке*, *спојнице*, *угибни углови* и сл., што ће се и у овом опису посебно истаћи. Код појединих графема, груписаних по тим елементима, приказале се и неки други карактеристичнији делови по којима се *Зборник* слаже са осталим упоређиваним рукописима или ређе одступа од њих.

У *Зборнику*, као и у истицаним рукописима, слова **а**, **д**, **л**, **м** и **р** образују *врх* обично тако што им лева линија полази од врха десне или нешто испод тога.

Код слова **а** петља је двопотезна (горња и доња страна писане су посебно). Крајеви горње и доње стране петље ређе се спајају, а чешће завршетак горње стране додирује доњу мало удесно од њеног краја. Пуно пута горња страна петље се пре везивања за доњу кратко ломи (вертикално или мало искошено удесно). Ове варијације петље присутне су и у осталим рукописима, с тим што им је фреквенција различита. Тако, на пример, у *Требнику* РР I 23 у односу на *Зборник*, има више примера где се крајеви горње и доње стране спајају, а мање оних са преломом горње стране.

У лигатури **га** слово **а** је као када стоји самостално. Спојница је најчешће хоризонтална или ређе благо усмерена наниже. Полази обично мало испод

врха стуба (ређе од самог врха), а за бочну страну петље везује се нешто испод њеног почетка.

У *Зборнику*, као и у осталим рукописима, слово **д** образује врх слично као и претходна слова, само што његов леви стуб углавном полази испод почетка десног, а ређе од самог почетка. Ножице су у свим рукописима приближно исте дужине или је десна мало дужа од леве и усмерене су једна према другој (крајеви им се понегде и додирују). Подударност између књига постоји и у томе што лева ножица полази од краја поднице, док је десна јаче умакнута.

Врх слова **о** и **ѡ** негде је обликован као код слова **а**, **л**, **м** и **р**, а негде десна линија тих графема полази мало испод почетка леве, што се потврђује и у осталим испитиваним рукописима.

Слово **о**, писано између ивица низа, среће се уско (издужено) и широко, али по величини не као широко **о**. Код ширег типа горњи део је ужи од доњег. Оба типа су двопотезна (бочне стране писане су посебно). Упадљиву карактеристику овог слова у свим рукописима чини то што десна бочна страна полази најчешће испод врха леве (негде мало и одмакнуто па је ту празнина) и завршава се нешто изнад њеног доњег краја (и овде је понегде белина).

У диграму **оѡ** и лигатури **ю** употребљава се обично уже **о**.

Пречка **ю** удесно је искошена.

Петље слова **б**, **в** (доња), **ѣ**, **ѥ**, **ѧ** мале су и слично варирају по облику у свим рукописима. У *Зборнику* танке праве поднице углавном су мало улево надоле искошене (ређе хоризонталне), јер стубови, за који се оне везују, скоро никад не допиру до линије реда, већ се завршавају нешто изнад тога. У осталим рукописима подница наведених слова варира као и у овом рукопису, с тим што је она, на пример, у *Требнику РР I 23*, доста пута и хоризонтална или бар мање искошена него у *Зборнику*.

Код слова **в** у *Зборнику*, као и у осталим рукописима, пречка већином више или мање премашује стуб са леве стране, а њен десни крај у ширину редовно прелази завршетак поднице. На крају пречке налази се троугласти удесно искошен (ређе вертикалан) привезак.

Слово **ѧ** углавном има хоризонталну и праву пречку. Леви привезак, троугластог или правоугаоног облика, полази од краја пречке или мало удесно од тога, а десни троугласти или четвртасти привезак смештен је обично на сам крај. Слична ситуација је и у осталим рукописима. Само у три случаја запазила сам **ѧ** са таласастом пречком без привезака, која се ретко потврђује и осталим анализираним књигама.

И пречке **г**, **т**, **з** у *Зборнику* подударују се са онима у осталим рукописима.

Тако је пречка с привеском слова **г** иста као код **в**. Сличну пречку има и **т**, а привесци су као код **ѧ**. Код **з** она је хоризонтална и већином права или благо лучна (надоле). Њен почетак углавном није наспрам завршетка стуба на линији реда, већ је удесно увучен. Стуб је искошен и прав. Доњи део слова

образује искошена удесно лучна линија, чији је завршетак редовно нешто удесно од почетка. Надоле она допире приближно до половине међупростора по чему се *Зборник*, како је већ речено, подудара са *Стихологијом бр. 27* и трећим делом *Архијерејског чиновника Рс 640*, а одступа од *Требника РР I 23* и *Требника Рс 51* где је ово залажење јаче (преко половине међупростора, а негде и до горње ивице наредног низа).

Спојница слова **п** и треног **т** у свим рукописима обично више или мање премашује ивицу левог стуба, док десног не прелази или то чини врло мало, а случајеви где нема тог преласка су ређи.

Међусобна подударност између *Зборника* и осталих рукописа огледа се и у исписивању *подница* **ц**, **ш** и **џ**. Код **ц** она чешће премашује леви стуб него десни, а у доста случајева десни и не прелази. *Подница* **ш** и **џ** у неким примерима прелази оба крајња стуба, у неким само један од њих, а има и примера где тог преласка нема.

По залажењу *ножице* **ц** и *репа* **џ** око половине међупростора, ређе ниже од тога, *Зборник* се приближно слаже са *Стихологијом бр. 27* и трећим делом *Архијерејског чиновника Рс 640*, а одступа од *Требника РР I 23* и *Требника Рс 51*, где се ови елементи јаче продужавају допирући најчешће близу горње ивице наредног низа.

Положај *пречки* **и** и **н** такође већином одговара стању у осталим рукописима. Код **и** она обично полази нешто испод половине левог стуба и допире мало испод врха десног, док код **н** почиње мало испод врха левог стуба или око његове горње трећине, а за десни стуб везује се око његове половине или мало изнад тога.

Сличност је присутна и у изгледу слова **ї**. Стуб је вертикалан и прав или благо улево угнут, а над њим су две пуније јаче размакнуте црте. Оне су паралелне или искошене тако што су им доњи крајеви мало усмерени један према другом.

По месту *угибног угла* или *угла пресека* слова **в**, **ж**, **к** и **х** у *Зборнику* слажу се са онима у другим испитаним рукописима. Код слова **в** угиб је нешто изнад половине висине стуба или око половине, код **ж** угиби су високо, углавном нешто испод врха стуба или ређе под самим врхом, код **к** угиб се јавља у висини половине стуба или нешто ниже, а код **х** он је најчешће испод горње ивице низа или нешто испод тога положаја (понегде и на самој горњој ивици).

Иначе, и карактеристике других елемената наведених слова одговарају стању у цитираним рукописима. Тако, на пример, горња петља **в** је троугласта, а доња лучна, слово **ж** по начину извођења најчешће је четворопотезно, више пута тропотезно, а ређе петопотезно, бочна страна **к** редовно је одвојена од стуба, леви крак **х**, обично дужи од десног, писан је из једног потеза, а десни је чешће двоветезан него једноветезан.

Слова **ε** и **с** су плитка. Њихова бочна благо улево лучна линија и доњи савијутак писани су изједна, а на врху је дописана хоризонтална или мало навише усмерена права или навише испупчена црта.

Прав и хоризонталан или мало нагоре усмерен навише језичац **ε** најчешће полази од средине бочне линије, а његов завршетак је у правцу врха те линије и доњег савијутка.

Поред полууставног **ε** понегде се среће и **ε** грчког типа, по фреквенцији, колико сам могла да приметим, ређе него у другим сравњиваним рукописима.

У лигатури **κ** слово **ε** је као када стоји самостално. Спојница је благо искошена или ређе хоризонтална. Она полази нешто испод половине стуба, или око његове половине, а допире до половине бочне линије **ε** или мало изнад тога, што је случај и у осталим рукописима.

Нема битнијих разлика ни у извођењу преосталих употребљених графема: **ѕ**, **ѕ**, **ф**, **ω**, **ч**, **џ**, **ψ** и **ν**.

Код слова **ѕ** у свим рукописима посебно је упадљиво то што оно није симетрично (у горњем делу је нешто шире него у доњем). Почетак горњег лука није у вертикали с почетком доњег лука, већ је улево од тога. Завршетак доњег лука, који је увек таласаст и са крајем усмереним надоле, већином није наспрам испупченог доњег дела горњег лука, већ је улево од тога.

Код **ѕ** крак слева писан је увек посебно, док су крак сдесна и подница чешће изведени изједна него посебно. Пресек кракова је око половине висине словног низа или нешто испод тога. Петља је троугласта.

Више пута среће се и **о** са птичицом, које није ретко ни у *Требнику РР I 23* и *Требнику Рс 51*. У *Стихологији бр. 27* потврђује се неколико пута, док га у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* нисам нашла. По изгледу је као у осталим рукописима: слово **о** је троугласто (у доњем делу шире него у горњем). Краци птичице се спајају на врху **о** или нешто изнад тога. Срећу се и примери где десни крак допире до врха **о**, а леви га додирује нешто изнад његовог завршетка.

Вертикалан стуб **ф** у *Зборнику*, као и у осталим књигама, у свом горњем делу је шири него у доњем. У неким случајевима он је надвучен цртом, која чешће више прелази његову леву ивицу него десну. Савијуци на крајевима стуба изостају, као и у *Стихологији бр. 27* и у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640*. У *Требнику РР I 23* у једном случају врх стуба **ф** савијен је удесно, а ова појава ређе је присутна и у *Требнику Рс 51*. Тело је двопотезно, а чине га две лучне линије са обе стране стуба.

Слово **ω** јавља се већином са средњом линијом у висини бочних страна и без ње, где је угиб плитак (мало изнад линије реда). У односу на исте типове у осталим рукописима нема разлика.

У лигатури **Ѡ** наредно **т** увек је троного, као и у осталим цитираним рукописима, са одступањем *Требника РР I 23* где се потврђује и облик као седмица.

Чашица **ч** је лучна линија, на почетку шира него при крају, а за вертикалан и улево угнут стуб везује се око његове горње трећине. Овакво **ч** потврђује се и у осталим рукописима.

Слово **џ** у *Зборнику* морфолошки се слаже са обликом те графеме у осталим рукописима. Поређење није било могуће само са *Требником РР I 23* где нисам нашла **џ**. Образују га два удесно испупчена лука. Крај доњег лука се савија и продужава удесно таласасто. Круницу негде чине два супротно искошена крака приближно исте дужине, чији се доњи крајеви спајају на врху слова. У неким случајевима десни дужи крак допире до почетка горњег лука или мало удесно од тога, а леви се везује за његов врх или га додирује нешто испод врха.

Код **џ** део стуба који не залази у међупросторе је вертикалан и прав, понегде надвучен. Посебним потезом изведен је његов продужетак (допире до половине међупростора). Благо угнути краци (леви удесно, десни улево) спајају се са стубом на линији реда. Сличан облик среће се и у осталим рукописима, с тим што сам у *Требнику РР I 23* запазила и **џ** где је стуб подвучен хоризонталном цртом.

Стубови **џ** углавном нису јако размакнути (мање него краци **џ**), што је карактеристично и за остале рукописе. Над словом су негде две удесно искошене црте.

Брзописних слова у *Зборнику* нема, ако се изузму брзописно **з** у виду тројке, које је увек веће, и ретко високо **џ** са таласастом пречком. Ти облици потврђују се и у осталим рукописима, где се уз нека варирања налази и мало брзописно **а**, које у *Зборнику* изостаје.

б) Већа слова, као што су широко **е**, **о** (шире у доњем делу него у горњем), **с** и **џ**, високо **т** писано увек као седмица, ретко употребљено високо **џ**, **џ**, које је увек високо, брзописно **з** као тројка и издужено **к** слажу се по облику и начину извођења са онима у *Требнику РР I 23* и у другим упоређиваним књигама.

У *Зборнику* не долази широко **о** са једном или са две тачке у средини, по чему се он подударе са *Стихологијом бр. 27*, а разликује од осталих рукописа.

У погледу инвентара крупнијих слова, која су по облику као мала, као и слова са продуженим елементима у међупросторе, нема потпуног слагања између рукописа, али у њиховом извођењу нисам запазила ни изразитија одступања.

Крупнија слова у *Зборнику* представљају веће **б**, **г**, **о** са птичицом, **ц** и **ч**, од којих, на пример, **г**, **о** са птичицом, **ц** и **ч** по облику потпуно одговарају онима у *Требнику РР I 23*. Идентично веће **о** са птичицом нашла сам и у *Стихологији бр. 27*, а слично **г**, **ц** и у *Архијерејском чиновнику Рс 640*.

Од слова са продужецима у *Зборнику* се потврђују слова **х** и **џ**, која се срећу и у другим цитираним књигама.

в) Између *Зборника* и књига упоређиваних са њим велика подударност постоји и у коришћењу надредних слова, која су доста честа (нарочито **д**, **м** и **с**). Употребљени облици међусобно се слажу, а потврде ради овде ће се истаћи само неки најкарактеристичнији.

Надредно брзописно **а** са стубом искошеним улево, чији је почетак извијен и са елипсастом петљом усмереном надоле јавља се у свим рукописима.

Варирање стубова код **д** у анализираним рукописима је идентично, али фреквенција употребљених облика није свуда иста. У *Зборнику* случајеви **д** где се леви стуб везује мало испод почетка десног обично савијеног улево, много су чешћи од облика где се прави стубови састају у врху. Ређи су и примери са лучним стубовима који се састају у врху, где је леви стуб лучан (понегде и преломљен), а десни прав и према њему искошен. Подница је у свим рукописима дуга хоризонтална и права, а јавља се најчешће с привесцима, а ређе без њих.

Слово **з** у свим рукописима чине два удесно испупчена лука, од којих горњи лук почиње танком удесно искошеном цртом (на њој је обавезно украсна црта), на почетку савијеном унутра.

Слово **і** у *Зборнику*, као и у осталим рукописима, има удесно искошен стуб, надвучен и подвучен дужим међусобно паралелним цртама, које су хоризонталне или мало усмерене надоле или нагоре.

Слово **м** такође се подудара по облику и начину извођења. Карактеристично је по томе што га најчешће обликује петокрака цик-цак линија, пошто је заједно са стубом **м** писана и почетна вертикална или улево искошена црта, висине као стуб или нешто краћа од њега. У неким случајевима десни стуб **м** савија се и продужава удесно, да би се на крају тај продужетак кратко савио надоле. Потврђује се и четворокрако **м** где је леви стуб јаче извијен улево и са почетним савијутком унутра.

Слово **т** образује хоризонтална и права пречка на којој су три краћа привеска, од којих десни обично полази од краја пречке, а почетак левог је померен удесно од њеног почетка. Облик као седмица, који се јавља у *Требнику РР I 23* и *Требнику Рс 51*, у *Зборнику* као ни у трећем делу *Архијерејског чиновника Рс 640* не долази.

г) Лигатуре нису честе, а то је особеност и других истицаних књига. Од њих најчешћи спојеви су **т + и**, следи **т + р**, **т + в** итд., што приближно одговара стању и у осталим рукописима. У лигатурама **т + и** и **т + р** у свим рукописима редовно се потврђује високо **т** као седмица. У споју **т + в** у *Зборнику* слово **т** је веће једноног, као и у *Архијерејском чиновнику Рс 640*, за разлику од осталих помињаних књига где сам у тој позицији видеља само високо **т** као седмица. По изгледу, начину извођења и употреби нарочито се подудара лигатура **г + удвојено о**, писана брзописом, која се јавља над редом у последњем слогу речи.

д) Облици *титле* идентични су у свим рукописима. Она је лучног, затим таласастог или цик-цак облика, као и у виду хоризонталне пречке са привесцима (цртицама). Привесци су супротно усмерени (леви наниже, десни навише) и већином не полазе од крајева пречке (нарочито леви), већ су повучени унутра. Фреквентност наведених облика није у свим рукописима иста. Тако, на пример, у *Зборнику* је најређе присутан трећи тип (пречка с привесцима), који се у *Требнику РР I 23* најчешће користи.

3. Правопис *Зборника* је ресавски, ненормализован. Испитујући његове најважније правописне карактеристике за каталошкии опис и делимично их поредећи са стањем у осталим истицаним рукописима, углавном са *Требником РР I 23* и *Стихологијом бр. 27*, на основу напред цитираних извора, установила сам извесне блискости између тих књига. Нарочита подударност тиче се употребе *јерова*, начина варирања у обележавању група *-ја, је-, -је, ља, ња, ље, ње* и коришћења интерпункцијских и акценатских знакова.

Иако се слична ортографска решења срећу и у неким другим рукописима послересавског раздобља, у овој анализи, где су примарни палеографски докази, и те правописне чињенице могу ићи у прилог тези о истом писару.

а) Најмаркантнију заједничку ортографску одлику *Зборника* и књига употребљених са њим чини употреба *јерова*. На крају речи готово увек долази танко *јер*. Дебело *јер* јавља се превасходно у предлозима, префиксима и заменичком **вѣс-**. У осталим случајевима у јакој позицији, као и у означавању вокалног *л* и *р*, доста чешће је присутно танко *јер* од дебелог. Високо *јер* се ретко користи. У *Зборнику*, као и у *Требнику РР I 23* и *Стихологији бр. 27*, нашла сам два случаја с овим знаком, наспрам *Архијерејског чиновника Рс 640*, где сам регистровала шест таквих потврда. Сви примери су предлози, и то најчешће **вѣ**, затим **сѣ** и **кѣ**. Поред *јерова* у свим књигама среће се и *пајерак*. Знак за *јер* доста пута и изостаје, и то нарочито у слабој позицији ван краја речи.

б) У *Зборнику*, као и у *Требнику РР I 23* и *Стихологији бр. 27*, група *ја-* на почетку речи редовно је означена лигатуром **ѣ-**, а иза вокала у складу с ресавском праксом чешће је присутно **-а** од рашког **-ѣ**.

в) Слагање између наведених књига постоји и у писању иницијалног *је-*, за које већином долази широко **ѣ-**, а ређе **ѣ-** или **ѣ-**. Група *-је* у поствокалној позицији у *Зборнику* и *Стихологији бр. 27* углавном се потврђује са **-ѣ**, а само понегде је **-ѣ** или **-ѣ**, за разлику од *Требника РР I 23* где је виђено само **-ѣ**.

г) Групе *ља, ња* у *Зборнику* писане су скоро увек лигатуром (**лѣ, нѣ**), док су потврде **ла, на** ретке. У *Требнику РР I 23* такође има ретких примера са **на** за *ња*, док случајеви са **ла** нису примећени, а у *Стихологији бр. 27* у тој позицији редовно је стављена лигатура. Групе *ље, ње* у *Зборнику* претежно су обележаване са **лѣ, нѣ**, у неким случајевима уместо лигатуре је **ѣ** (**лѣ, нѣ**), а једанпут и **ѣ** (**нѣ**). Изостајање лигатуре, односно писање **лѣ, нѣ** и **лѣ** (**нѣ** не долази) ретко се јавља и у *Стихологији бр. 27*, док у *Требнику РР I 23* нису нађена одступања од ресавских начела.

д) Интерпункцијски знаци (тачка, запета, две тачке обично са таласастом цртом, а ређе без ње, и понегде три тачке) у *Зборнику* исти су као и у осталим књигама.

ђ) Подударају се и акценатски знаци, а нарочита сличност огледа се у месту и начину стављања *кендеме* ("). Овај знак веома често долази над крајњим словом *-ы*, а писан је већином тако што је прва цртица над десним стубом *ы*, а друга је са његове спољашње стране.

4. Језик *Зборника* је српскословенски, уз присуство и неких народних општештокавских црта на фонетском и морфолошком плану (в. каталошки опис у овој књизи, бр. 89). Према подацима цитираних каталошких описа (в. нап. 10), између ове књиге и осталих рукописа не постоје важнија одступања. Нема ни поузданијих доказа за локализовање говора писара, јер су такве црте малобројне, а уз то често нису својствене само једном дијалекту.

5. *Закључак*. Рукописни *Зборник светоотачких текстова* (РР I 29) из збирке Библиотеке Матице српске не садржи аутентичне податаке о преписивачу, месту и времену настанка, а према воденим знацима хартије датиран је распоном од 1695. до 1710. године.

Палеографска анализа *Зборника*, исписаног полууставним писмом, и његово сравњивање са познатим рукописима даскала Максима, преписивача из круга Рачана, сведоче о великој подударности у погледу дуктуса, величине, морфолошких облика и начина извођења слова (малих, већих, надредних и лигатура), те се на основу добијених резултата може закључити да је даскал Максим преписао и овај *Зборник*.

У прилог том закључку иду и неке друге сличности, које се тичу изгледа и обликовања књиге – формата, броја редова на страни, распореда и украшавања текста, затим појединих правописних црта, нарочито употребе *јерова*, као и неких језичких карактеристика.

Према наведеним истраживањима, откривен је још један рукопис даскала Максима, преписивача и илуминатора, који је деловао у периоду од последње четвртине 17. века до краја прве четвртине 18. и оставио за собом тринаест рукописа, укључујући и овај *Зборник*.

Душица Грбић

РУКОПИС АВРАМА МАКСИМОВИЋА У ЗБОРНИКУ РР I 40 БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1. *Зборник* разног састава Библиотеке Матице српске (сигн. РР I 40, инв. бр. 170053), малог формата, са 77 листова, од којих су празни л. 1а, 3б, 49а, 54а–57б, 70б, 75а–77б,¹ и са различитим бројем редова на страни (21–28), исписан је углавном курзивним писмом, уз присуство и неких брзописних и полууставних слова, мастилом црним и мрким, неуједначених нијанси.

Судећи по остављеним празним листовима између текстова, књига није писана у континуитету.

Према палеографским истраживањима, које сам спровела у циљу описа *Зборника* за каталог, у исписивању ове књиге учествовало је *осам* руку.² У односу на досадашња сазнања овакви резултати представљају новину, јер се у постојећој литератури помиње само један писар, Нестор Петровић, ђакон из Парабућа, места у Бачкој које се од 1948. назива Ратково.³

Експлицитних сведочанстава о преписивачима *Зборника*, месту и времену његовог настанка у самој књизи нема, а за посредно откривање ових података посебно су значајне белешке власника рукописа – ђакона Нестора Петровића у Парабућу и Аврама Максимовића, "учитеља камералног села Парабућа", по којима је рукопис у литератури и називан.⁴

У запису ђакона Нестора Петровића, остављеном курзивним писмом а светломрким мастилом око средине л. 1а, казује се да је књига његова и да је

¹ Листови се у овом раду наводе према новијој нумерацији, исписаној оловком. У књизи постоји и оригинална нумерација листова, рађена мастилом, која тече од броја 2 до 89.

² Каталогски опис *Зборника* в. у овој књизи под бр. 92.

³ Уп.: Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 59–60 (бр. 19); Иванка Веселинов, *Српске ћирилске рукописне књиге XVIII века у Библиотеци Матице српске, I Датирани*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1979, IV, Нови Сад 1981, 54–55 (бр. 13).

⁴ Димитрије Кириловић описао је *Зборник* под насловом *Зборник Аврама Максимовића* /в. Д. Кириловић, *Исто*/; Иванка Веселинов променила је назив у *Зборник Нестора Петровића* /в. И. Веселинов, *Исто*/.

он ту записао своје име 13. фебруара 1770. године: **Сїя Книга мнѣ дїакона / Нестора Петровича. Феврѹара / 13-о 770-о, писахъ имя сїе.**

Испод тога другом руком, истим писмом, а избледелим црним мастилом додато је место: [У] **Парабуѣ[я]**.

Према архивској грађи, Нестор Петровић је 1762. дошао за сеоског пароха места Парабуѣ у тадашњој Бачкој жупанији. О имовном стању овог и још три попа у Парабуѣ – Марка Јовановића, Андрије Грујића и Лазара Васиљевића, сведочи листа непокретности, сачињена 1770. године, када је остављен и цитирани запис, што само потврђује наводе из записа да је Нестор Петровић тада заиста био у Парабуѣ.⁵

На полеђини наведеног листа истим мастилом и такође курзивним писмом, а рускословенским правописом и језиком, исписан је наслов књиге, који је истовремено и коригован тако што су преправљана поједина слова, делови речи или реч: **Книга** (слово **а** на крају речи стављено је као исправка преко претходно написаног слова **у**), **Совокѹпленных** (уместо **-ых** претходно је стајало **-ую**) **разны|х| / вещеи; О всякомъ управле/нїи жизни нашея, написати** (последња реч је преправљена, претходно је било написано **напечатати**) / **усѹдихся.**

На основу упоређивања дуктуса и облика слова види се да је писар наслова исто лице које је оставило и запис. Исписивање *Зборника* започео је, дакле, Нестор Петровић, ђакон у Парабуѣ, највероватније 13. фебруара 1770, када се у књизи и потписао.

По речи *напечатати*, која је у наслову првобитно стављена, вероватно омашком, а затим преправљена у реч *написати*, претпостављам да је у преписивању текста коришћен штампани предложак, могуће руског порекла, с обзиром на то да су се руске штампане књиге код Срба у 18. веку широко користиле, преписивале и прештамповале.

Испод наслова Нестор Петровић је истим мастилом непрецизно извео заставицу – узан правоугаоник испуњен цик-цак линијама, а у продужетку те стране и на л. 2а, б исписао је *Молитве пред ручком* и *Молитве пред вечером*.⁶ После ових садржаја његов рукопис се привремено прекида.

На л. 3а налази се *Песма господина Бирашића* непознатог писара, а полеђина тог листа је празна.

Од л. 4а до 6б/11 теку *Учења преподобног Амона*, чији је већи део (л. 4а–5а) исписао нови, неидентификовани писар, *трећи* по реду (мастило је такође мрко, али нешто тамније), који се јавља и на л. 58а–70а, где су *Савети родитељима о васпитању деце*.

⁵ Парабуѣке црквене матичне књиге воде се од 1745, када је сеоски парох био Марко Јовановић. За парохе долазе и Андрија Грујић, 1753, Нестор Петровић, 1762, и Лазар Васиљевић, 1770. године, када је листа и сачињена /в. Бела Ижак, Олга Андраши, Милосав Шћепановић, *250 година српске школе у Раткову 1745–1995*, Ратково 1995, 51–52/.

⁶ Наслови се овде наводе у преводу, а њихове оригиналне називе в. у каталожном опису *Зборника* (бр. 92).

Исписивање *Амонових учења* (л. 5б–6б/10) довршио је *први* писар Нестор Петровић, чија рука се после тога више не појављује.

У наставку књиге, осим поновљене *треће* руке, среће се још *пет* нових писара.

Текст *Учење светих отаца о томе како молитвено тиховати* (л. 6б/11–20а) оставио је *четврти* писар, који је исписао и *Чинове* на л. 41а–45б.

Пети писар исписао је *Питања и одговоре епископа Григорија Чудотворца, Науку хришћанску*, тј. кратке поуке, означене арапским бројевима 1–95, као и неке друге по обиму краће саставе (л. 20б–24а, допуна текста на празном л. 24б, л. 25а–40б и 46б–51а).

Песму ученику на л. 46а, оставила је *шеста*, непозната рука.

Седми писар потврђује се први пут између рукописа *пете* руке, на страници 48б, која је као и страница 49а, била празна. На почетку те странице исписао је питање *Ко има три матере на Земљи?* и одговор *Јован Богослов*, и (текст се прекида), а нешто ниже и неке мудрости. Његова рука јавља се затим на л. 51а/10–53б, где су *Рецепт за чување од греха*, затим хришћанске поуке, дате под насловом на латинском језику *Descriptum in Monasterio Beocini* (*Писано у манастиру Беочину*), и *Чин како треба осветити ново звоно*. Он је оставио још два преписа на крају књиге: *Слово св. Јована Крститеља о злим женама* (л. 72а–72б/9) и *песму Захарије Орфелина Плач Србије* (л. 72б/10–74б).

Између наведених састава, поред неких празних страна и напред поменутог рукописа *треће* руке (л. 58а–70а/4), долази и текст *осмог* по реду писара са насловом *Када служи владика како треба да служе свештеници и ђакони* (л. 71а, б).

Како се из изложеног види, исписивање *Зборника* завршио је *седми* писар, чији рукопис не тече у континуитету, већ са паузама између појединих текстуалних целина.

Према дуктусу, облицима и величини слова, установила сам да тај писар јесте Аврам Максимовић, тј. исто лице које је на залепљеном листу уз предњу корицу оставило и запис, курзивним писмом и тамномрким мастилом, са податком да је књига његова: **Сія книга мнѣ Авраама / Мазімовича Учителя Камеръ: (= камералног) / Села Парабуђя.**

На основу цитиране белешке Аврам Максимовић помиње се у литератури само као власник *Зборника*, али не и као његов писар.

Пишући о препису Орфелинове песме *Плач Србије у Зборнику*, Димитрије Кириловић истиче Нестора Петровића као власника и преписивача целе књиге, износећи дилему да ли је Нестор Петровић те године када се потписао (1770) оставио и све преписе у њој, укључујући и ову песму, или је то чинио и касније. Такође наводи да је после двадесетак година власник *Зборника* био је Аврам Максимовић, учитељ из Парабуђа, препознавши у његовој личности каснијег сомборског проту и творца прве српске књиге о пчеларству.⁷

⁷ Димитрије Кириловић, *Популарност Орфелинове песме "Плач Србије"*, *Летопис Матице српске*, књ. 368, св. 6, Нови Сад 1951, 474–475.

Према расположивим изворима, Аврам Максимовић, о којем је реч, рођен је у Сомбору 1772. године, где је завршио најпре главну школу, а потом 1787/1788. и тромесечни течај за учитеље Аврама Мразовића. Пошто се зајаконио 1790, службовао је у Старом Сивцу као ђакон и учитељ. Године 1794. постављен је за пароха у Леђену (данас Риђица, код Сомбора), а 1803. постао је сомборски парох. Знао је латински, руски, немачки и мађарски језик. Имао је узорну економију и творац је прве српске књиге о пчеларству, коју је превео са немачког језика. Она је објављена у Будиму, 1810. године, у две варијанте: *Новый пчеларь или Начинъ, како пчеле држати треба* и *Пчеларь или Наставленіе о пчеловодству*. Од 1829. до смрти 1845. био је вероучитељ у Учитељској школи у Сомбору.⁸

О томе да је Аврам Максимовић био и парабућки учитељ, како сведочи запис, у коришћеној литератури нисам нашла податке. Међутим, тезу да су Аврам Максимовић, писар записа и поменутих текстова у *Зборнику*, и Аврам Максимовић, сомборски парох, исто лице потврдили су ми и резултати палеографских упоређивања наведених делова *Зборника* са две рукописне књиге из збирке Библиотеке Матице српске, за које се на основу потписа поуздано зна да их је преписао Аврам Максимовић, парох у Сомбору. То су: *Повседневна разна назначенија*, Сомбор, 1804–1843 (сигн. РР IV 98) и *Правила живота младоме свештенику*, Сомбор, 1845 (сигн. РР III 50).

Када је тачно Аврам Максимовић службовао у Парабућу, не могу да кажем, пошто његов запис у *Зборнику* није датиран. Али, имајући у виду изнете биографске податке, претпоставка Димитрија Кириловића да се он као парабућки учитељ потписао у *Зборнику* двадесетак година после 1770. изгледа ми логична, што значи да се у Парабућу могао налазити почетком последње деценије 18. века или коју годину касније, али свакако пре него што је постао сомборски парох 1803. године. У то време он је оставио и текстове које му приписујем у овом *Зборнику*.

Анализирани Матичин *Зборник*, осим што сведочи о свом власнику Авраму Максимовићу као учитељу у селу Парабућ, пружа и драгоцену грађу за разна изучавања његових преписа (палеографска, ортографска, језичка, текстолошка, религиозна, филозофска, педагошка, књижевно-историјска и сл.), а такође за и боље упознавање саме личности овог знаменитог Сомборца, који је својим радом крајем 18. и у првој половини 19. века оставио видан траг у српском религиозном, привредном и културном животу.

Аврам Максимовић исписао је у *Зборнику* веома интересантне религиозне и високоморалне поуке и мудрости, у духу свог деловања као свештеника и катихете.

Посебну пажњу привукао ми је напред цитирани наслов на латинском језику *Писано у манастиру Беочину* (л. 51а/13–52б). У вези са њим наметнуло

⁸ Уп.: Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, Загреб 1926, 653; *Две стотине година образовања учитеља у Сомбору, 1778–1978*, Сомбор 1978, 469–470, 599; Стеван Васиљевић, *Знаменити Сомборци*, Нови Сад 1989, 28.

ми се питање од важности не само за утврђивање места настанка текста, већ и за праћење кретања Аврама Максимовића и *Зборника* са њим, а то је: да ли је Аврам Максимовић наслов тако преузео са предлошка преписујући га у Парабућу, или је тај текст исписао заиста у Беочину, у време када је можда тамо боравио?

О личности и интересовањима Аврама Максимовића казује и његово занимање за политичко-патриотску песму *Плач Србије* Захарије Орфелина, објављену под псеудонимом *С. С. С.*, у Венецији, 1761. године, коју је преписао на крају *Зборника*. Препис је донео без псеудонима, што значи да га писац песме није интересовао, без обзира на то да ли је разрешење псеудонима знао или не, већ само њен садржај. Преписујући ову песму, изоставио је и строфе 17, 20, 21, 24, 25 и 26, строфу 18. обележио је као 17, а 19. као 18.

2. Текстови Аврама Максимовића у испитиваном *Зборнику* изведени су различитим мастилима: тамномрким (запис, и л. 51а/10–53б), светлије мрким (л. 72а–74б) и црним, мало избледелим (л. 48б).

Писмо је претежно писана грађанска ћирилица уз присуство и неких брзописних облика.

Рукопис је исписан. Слова су ситна (висине око 1 мм), по величини доста уједначена и претежно међусобно повезана. Разликовање пуних и танких линија постоји. Украсна црта се не среће.

Елементи слова, као што су, на пример, стуб **б**, **д**, **р**, високог **т**, *јера*, *јата*, **ф**, **ћ**, краци **ѝ**, десни крак **у** и неких других графема углавном јаче залазе у међупросторе, при чему прелазе њихове половине, а понегде допиру и близу претходног, односно наредног словног низа, док су ножица **ц** и реп **ш** већином краћи, па се најчешће завршавају изнад половине доњег међупростора.

Осим малих слова, често се користе и велика, и то не само иза тачке, већ и ван те позиције на почетку речи, без посебних правила. По изгледу она су писана, слична савременим облицима.

Наслови су писани словима и мастилом као што је и текст.

Лигатура, осим оних које чине графеме, нема.

Скраћено писање речи постоји, обично контракцијом.

Од *надредних* слова запазила сам само **д**.

Титла је најчешће удесно лучна линија, чији је горњи савијутак дубљи од доњег или понегде доњи савијутак и изостаје. Са њене спољашње стране, мало удесно већином је стављена тачка, која у неким лексемама може да представља и наредно **с**. Потврђује се и у виду вертикалне таласасте несиметричне линије, тј. као развучено обрнуто латиничко слово **s** (горњи лук већи од доњег), често са тачком као код претходног облика, а негде је она навише лучна линија са тачком нешто испод врха. По тачки *титла* представља карактеристичан знак за препознавање рукописа Аврама Максимовића и његово повезивање и издвајање од рукописа осталих писара анализираних *Зборника*.

Од интерпункцијских знакова користе се тачка, тачка са запетом, две тачке, узвичник и упитник.

Приликом растављања речи долазе две паралелне црте како на крају текућег тако и на почетку следећег реда, што је у *Зборнику* такође посебно упадљиво и значајно за идентификацију рукописа Аврама Максимовића.

Акценатски знаци су стављани.

Све наведене карактеристике одликују и рукописну књигу Аврама Максимовића *РР IV 98*, са којом сам *Зборник* и детаљније палеографски савњивала имајући у виду да му је она временски ближа (1804. година) од друге поменуте књиге *РР III 50* (1845. година).

Упоређујући облике малих слова из рукописа Аврама Максимовића у *Зборнику* са облицима у рукопису *РР IV 98*, установила сам да између њих постоји велика подударност по изгледу и начину извођења. Извесне разлике тичу се претежно фреквентности јављања појединих типова или варијаната.

Рукопис Аврама Максимовића у *Зборнику* пада у време када је у српској писмености завладала писана грађанска ћирилица и када су *Прописи* Захарија Орфелина (Сремски Карловци 1776)⁹ са прегледом словних облика тог писма, представљали актуелни приручник за учење писања у школама.

Прописи садрже 37 слова, укључујући и графеме *з, џ, ѿ, в* које су означене као грчке. За свако слово постоје по два или више облика, али у суштини број правих типова и варијаната је много мањи, јер се наведени облици често незнатно разликују. Важније морфолошке дублете чине облици различитог порекла: једни из брзописа, а други из новог руског писаног типа ћирилице.¹⁰

Пре *Прописа* користила се Орфелинова *Калиграфија* (Сремски Карловци 1759),¹¹ позната као први и једини приручник за учење српског брзописа. Поред два прегледа штампаних слова – црквене и грађанске ћирилице, у *Калиграфији* су дата и два "скорописа" (брзописа), један српски, а други "граждански" или "канцеларијски", односно руски.

Карактеристичну одлику српског брзописа према овом приручнику чини присуство брзописног положеног *б* (Русима је овај облик непознат),¹² и изостајање графеме *я*, која је дата у табlici руског брзописа.¹³

Пошто рукопис Аврама Максимовића у *Зборнику* садржи словне облике који улазе у састав различитих типова писама – писане грађанске ћирилице и брзописа (српског и руског), поред идентификовања писара, интересовао ме је и однос употребљених графема и њихових облика према стању у наведеним

⁹ Пун наслов књиге је: *Новѣйшія славенскія прописы ради пользы и употребленія славено-сербскаго юношества.*

¹⁰ Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 196–197.

¹¹ *Новая и основателная славено-сербская каліграфія въ ползу и употребленіе славено-сербскіа оучащды аса юности.*

¹² *Исто*, 197.

¹³ *Исто*, 195–197.

Орфелиновим приручницима, односно у којој мери су поштовани *Прописи*, као тадашња норма за писање код Срба.

У расветљавању тог проблема у овом раду основни нацрт словних облика у рукопису из *Зборника* упоредила сам са прегледима датим у *Прописима* и *Калиграфији*. Слично испитивање, али са детаљнијим описом стања у наведеним приручницима, спровела сам и на примеру једног рукописног *Молитвеника* из 1787. године, исписаног мешовитим писмом (претежно писана ћирилица, уз присуство и неких брзописних и полууставних облика), што ће омогућити и шире поређење.¹⁴

Исписујући текстове у *Зборнику* Аврам Максимовић употребио је следеће графеме: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, њ, ф, х, ћ, ц, ч, ш, щ, њ, њ, њ, њ, ю, па, ја, ѿ, ѿ, з, џ.

3. У наставку рада следи кратак морфолошки опис малих слова из рукописа Аврама Максимовића у *Зборнику*, где ће се навести и неке сличности и разлике у односу на рукописну књигу *РР IV 98*, са којом се, како је то већ истакнуто, анализирани рукопис палеографски веома слаже, а даће се и паралеле са стањем у *Прописима* и *Калиграфији*, као према нормама за писање код Срба у другој половини 18. века.

Слово **а** је по облику слично савременом писаном **а**. У неким случајевима оно је на врху мало отворено, јер горњи крај линије која чини петљу не додирује стуб. Обе ове варијанте налазе се и у рукопису *РР IV 98*, као и у *Прописима*, за разлику од *Калиграфије* где се јавља само прва варијанта (без отвора на врху).

Слово **б** потврђује се у два типа. Писано **б** долази у свим анализираним текстовима Аврама Максимовића у *Зборнику*, укључујући и запис. У његовом извођењу лева страна петље својим врхом најчешће не додирује стуб, па је ту празнина. Слично стање је и у *РР IV 98*. Такво **б** одговара другом по реду **б** у *Прописима*, где се среће и варијанта без отвора на врху, као и варијанта у виду броја 6, коју овај писар не употребљава.

Други тип је брзописно положено **б**, које се не јавља у свим поменутих садржајима: нема га у запису, затим на л. 48б где су исписане неке мудрости, као ни у тексту *Чин како треба осветити ново звоно*. У рукопису *РР IV 98* оно је веома ретко. У обликовању тог слова често на врху петље постоји отвор, јер њена лева бочна страна не допире до врха десне стране.

Иначе, положено брзописно **б** карактерише само српски брзопис, а не и руски. У складу са тим Захарија Орфелин дао га је у *Калиграфији* у прегледу српског брзописа, за разлику од руског где га је изоставио. У *Прописима* такво **б** није дато, што је и разумљиво када се има на уму доминантан утицај руске графиције у овом приручнику.

¹⁴ Душица Грбић, *Карактеристике малих слова у рукописном Молитвенику из 1787. године и њихов однос према Калиграфији и Прописима Захарије Орфелина*, Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. 8, Молитвеници. Требници, Нови Сад 2001, 145–159 (скраћено: Д. Грбић, *Карактеристике малих слова*).

Слово **в** је скоро увек курзивно латиничко и подвучено на дну, какво се јавља у руском брзопису.¹⁵ Наведено је и у *Калиграфији* и у *Прописима*, где постоје и други облици. Такво **в** присутно је и у *РР IV 98*.

Писано **в**, слично савременом, среће се ретко, за разлику од *РР IV 98*, где се оно чешће потврђује.

Слово **г** је као руско курзивно **г** (*г*), као и у *РР IV 98*. По обликовању писаног **г** Аврам Максимовић се разликује од осталих писара *Зборника*, који над ово слово обично стављају пречку. Овакво **г** садрже и *Прописи*, а у *Калиграфији* дато је само у прегледу руског брзописа.

Слово **д** је по типу писано, и то скоро увек без петље у доњем делу. На свом доњем крају стуб се недоследно удесно оштро ломи у кратку црту, или прелази у дужу везну, која, стањујући се, допире до почетка наредног слова.

Само у једном случају запажено је **д** са петљом у доњем делу. Линија на левој страни петље пењући се навише, сече и премашује свој део са десне стране, а потом се поново савија надоле па нагоре образујући још једну малу петљу (л. 51а/13).

У *РР IV 98* потврђују се писано **д** без петље, као што је овде први описани облик, али је доста често и писано **д** са петљом у доњем делу, при чему нисам запазила случај идентичан другом блику који је овде наведен, тј. нема још једну петљу са десне стране.

У *Прописима* долазе сва три облика, али и још неке писане варијанте, а у *Калиграфији* писани облик има петљу јаче усмерену улево.

Слово **е** је углавном као писано **е** у савременој азбуци. Јавља се и мало е грчког типа, као и веће и велико **е**, слично савременом писаном великом **е**. Потврђени облици срећу се и у *РР IV 98*, као и у *Прописима*, а у *Калиграфији* налази се само брзописно **е**, блиско грчком типу.

Слово **ж** има два типа. Чешћи тип је писано **ж**, слично савременом, које остали писари *Зборника* не користе, те оно представља важно обележје рукописа Аврама Максимовића у овој књизи.

Други облик је брзописно **ж** у виду гужвице. Завршна линија тог слова са његове леве стране, која је улево је улегнута, надоле се спушта око половине међупростора и на крају кратко савија нагоре.

Оба ова **ж** садржи и рукопис *РР IV 98*. У *Прописима* постоји само писано **ж**, а у *Калиграфији* само **ж** као гужвица.

Иначе, **ж** као гужвица карактерише руски брзопис 18. века, одакле улази и у српски брзопис. Под утицајем руске писане грађанске ћирилице оно престаје да се користи, а замењује га писано **ж**.

Слово **з** има два типа. Један је као латиничко **z**.

Други тип подсећа на слово **з**. Починје улево лучном цртом, која се на свом доњем крају савија надоле и прелази у удесно искошен и прав стуб, од чијег завршетка је надоле изведена удесно лучна линија.

Оба ова типа долазе и у *РР IV 98*.

¹⁵ Уп.: Лев Владимирович Черепнин, *Русская палеография*, Москва 1956, 365.

У *Прописима* нема графеме **s**, а у *Калиграфији* она постоји, а писана је као први тип у анализираном рукопису.

Слово **з** подсећа на број 3. Увек је крупније од малих слова, при чему редовно мало залази у горњи међупростор, док линију реда по правилу не прелази или то чини незнатно. У неким случајевима крај доњег лука савија се улево па наставља удесно образујући петљу чија се линија продужава и везује за наредно слово. Идентично **з** јавља се и у *PP IV 98*. Исти тип тог слова са неким варијацијама потврђује се и у *Калиграфији* и у *Прописима*, где долазе и неки други облици.

Слово **и** је увек писано, слично савременом, као и у *PP IV 98*. Такво **и** потврђује се и у *Прописима*, у чијем прегледу је дат још један тип. У *Калиграфији* нема писаног **и**, долази само брзописно.

Вредност **ј** означена је обично словом **и** над којим је квачица, тј. лучна (најчешће удесно, а ређе надоле) цртица, идентична као и у *PP IV 98*. У *PP IV 98* запазила сам и писано **ј** које у *Зборнику* не долази.

У испитиваном рукопису потврђује се само графема **і**, док се **ї** не користи. У рукопису *PP IV 98* углавном је присутно само **і**, или понегде и **ї**. У *Прописима* је наведено само **і**, а у *Калиграфији* постоје обе варијанте.

Употреба **і** а не **ї** значајна је заједничка одлика записа Аврама Максимовића и приписаних му текстова у *Зборнику* и један је од важнијих показатеља да се ради о истој руци, пошто остали писари *Зборника*, са изузетком у два случаја, ту графему не користе (пишу само **ї**).

Код слова **к** бочна страна је увек одвојена од стуба. Стуб је удесно искошен и прав или благо удесно улегнут. Бочну страну чини права или мало улево угнута црта обично паралелна са стубом. Она се на свом крају (на линији реда или нешто изнад ње) удесно савија и прелази у танку линију, која се везује за почетак наредног слова. У *PP IV 98* јавља се идентичан облик, а у неким текстовима при крају овог рукописа присутно је и **к**, где лучна бочна страна додирује стуб.

Слично **к** као у *Зборнику* потврђује се и у *Калиграфији* и у *Прописима*, где се јављају и други облици тог слова.

Слово **л** је блиско савременом писаном **л** као и у *PP IV 98*. Оно се типолошки слаже са **л** у *Калиграфији* и са првим наведеним типом у *Прописима*, где постоје и друге варијанте које овај писар не користи.

Слово **м** увек је писано латиничко (*m*), као и у *PP IV 98*. По овој особености рукопис Аврама Максимовића упадљивије одступа од рукописа осталих писара *Зборника* који пишу **м** слично писаном ћириличком, што је од посебног значаја за повезивање текстова Аврама Максимовића и раздвајање његове руке од руку осталих писара књиге. У *Калиграфији* и *Прописима* латиничко писано **м** није дато. У *Прописима* тај облик постоји, али за слово **т**.

Латиничко писано *m* јавља се и у напред поменутом *Молитвенику* из 1787. године, као алтернативни облик са писаним ћириличким **м**.¹⁶

¹⁶ Уп.: Д. Грбић, *Карактеристике малих слова*, 151.

Слово **н** је блиско савременом писаном облику и слаже се са **н** у *PP IV 98*. Сличан облик јавља се и у *Прописима*, за разлику од *Калиграфије* где писаног **н** нема.

Слово **о** је издужено, понегде на врху мало отворено, као и у *PP IV 98*. По изгледу одговара и облицима датим у *Прописима* и *Калиграфији*, али се више слаже са онима у *Прописима*.

Као и у *PP IV 98*, слово **п** је слично савременом писаном **п**. У његовом извођењу унутрашња линија *и* негде не допире до десног стуба, па је ту празнина. Пречка обично додирује врхове стубова или је негде мало изнад *и*, а својом дужином скоро увек јаче прелази њихове спољашње ивице. Слично **п** среће се и у *Прописима*, где постоје и друге варијанте, док је у *Калиграфији* дато само брзописно **п**.

Слово **р** јавља се слично брзописном типу, а постоји и његов писани тип. Стуб брзописног **р** најчешће је удесно искошен и улегнут, а крај му је савијен улево. Понегде је такође удесно искошен, али прав и без савијутка на крају. Бочну страну главице у доста случајева чини лучна линија, која полазећи од врха стуба или нешто испод тога својим завршетком додирује стуб. У неким примерима та линија не допире до стуба, већ се нешто пре њега завршава (ту је празнина), а у неким се савија унутра и продужена удесно обликује петљицу.

Писано **р** почиње удесно искошеном и правом линијом која се спушта под ред и на крају доста пута оштро удесно ломи. Пењући се навише, прелази у скоро паралелну линију са претходном спајајући се негде са њеним врхом, а негде не (ту је празнина). Бочна страна слова варира: у неким примерима чини је удесно лучна линија која се на свом доњем крају савија унутра и образује петљу, негде је у виду таласа (на почетку испупчена удесно а при дну улево), а потврђује се и као кратка улево угнута линија повучена наниже од врха стуба или мало испод њега.

Наведени типови и варијанте **р** срећу се и у *PP IV 98*. У *Калиграфији* је дато брзописно **р** са лучном главицом чији се доњи крај везује за стуб. У *Прописима* постоје облици писаног **р** слични овде описаном облику са лучном бочном страном.

Слово **с**, идентично са **с** у *PP IV 98*, обликује лучна линија, обично плића у горњем него у доњем делу. Сличне варијанте јављају се и у *Калиграфији* и *Прописима*.

Слово **т** има три облика као и у *PP IV 98*. Најчешће као савремено писано **т**. Пречка је као код **п**.

Овакво **т** наведено је и у *Прописима*, а у *Калиграфији* тај облик не долази. Чини га вертикалан или мало удесно искошен и улегнут (удесно) стуб који је на почетку јаче лучно савијен улево, док му је доњи крај мало савијен удесно. У неким случајевима крај горњег савијутка додирује ивицу стуба.

Слично **т** дато је и у *Калиграфији*, док се у *Прописима* такав облик не потврђује (постоји високо **т** као седмица).

Употребљава се и треного **т**, које садрже и *Калиграфија* и *Прописи*.

На почетку речи писар у оба рукописа користи слово **у**, које чине два крака. Десни дужи крак најчешће је искошен и прав или је понегде благо таласаст (почиње угнут улево а затим удесно завршавајући се савијен улево). Леви, краћи крак обично је мало улево лучан и без савијутка на почетку. Сличан облик потврђује се и у *Калиграфији* и *Прописима*. Осим таквог **у** *Прописи* садрже и варијанте писаног **у**, блиског савременом.

Слово **ѳ** писано је ван почетка речи као и у *РР IV 98*. Обично јаче међусобно размакнути краци, приближно исте дужине или је један дужи од другог, секу се на горњој ивици низа или ниже од тога. Петља је у виду издуженог слова **о**. Са неким варијантским разликама ова графема налази се и у *Калиграфији*, за разлику од *Прописа* где **ѳ** не постоји.

Стуб слова **ф** извијен је на почетку мало улево, а при дну савијен удесно (доњи лук је дубљи од горњег). Среће се и прав без савијутака на крајевима. Тело слова образују лучне линије са обе стране. У доста случајева њихови крајеви (оба или само један) не допиру до стуба па је између празнина. Потврђују се и примери где је лева бочна страна лучна, а десна је у виду таласа (на почетку је угнута удесно, а при дну улево). У *РР IV 98* стуб варира као и у *Зборнику*, али је најчешће прав. Тело слова је такође слично, само што се десна лучна линија на доњем крају обично савија унутра и иде навише образујући петљу. У *Калиграфији* постоје варијанте са стубом савијеним на крајевима и лучним линијама са обе његове стране, али у свима њима бочне стране својим крајевима додирују стуб (између нема празнине). У *Прописима* постоје облици **ф** који се доста слажу са онима из *Зборника*, а осим њих налазе се и друге писане варијанте тог слова.

Слово **х** изведено је између ивица низа, а чине га два супротно искошена и благо таласаста крака, чији су крајеви савијени напоље (горњи надоле а доњи нагоре). По облику одговара **х** у *РР IV 98*. Слично **х** налази се и у *Калиграфији* и *Прописима*, где постоје и други његови облици.

У овом рукопису, као и у *РР IV 98*, потврђује се и слово **ћ**. У цитираним приручницима те графеме нема, која се иначе јавља у прегледу брзописа у српскословенском рукописном *Буквару* из 1717. године.¹⁷ Стуб слова је искошен удесно. На почетку јаче је савијен улево, а затим прав. Од његовог краја са десне стране истим или новим потезом полази навише лучна или таласаста (испупчена навише па наниже) линија. Дужа хоризонтална и права пречка пресеца стуб приближно око његове половине или нешто изнад тога, при чему својим левим крајем додирује и лучну црту на почетку стуба, а негде, продужавајући се улево, пресеца и њу.

¹⁷ *Буквар* се налази у збирци САНУ (бр. 141). У науци је познат као *Буквар Кипријана Рачанина*, а Љупка Васиљев га приписује Гаврилу Стефановићу Венцловићу /в. Љупка Васиљев, *Буквар из 1717. године – дело Гаврила Стефановића Венцловића*, Археографски прилози, 19, Београд 1997, 217–224; Иста, *Непознати рукописи најпознатијих писара, Кипријана и Христифора*, Рачански зборник, 2, Бајина Башта 1997, 48/.

Слово **ц** има исте варијанте као и у *PP IV 98*. Јавља се брзописни облик где су стубови обично мало удесно искошени и прави или благо улегнути (улево или удесно). Хоризонтална и права подница прелази оба стуба, обично више десни, или само десни. Ломећи се на крају, она образује ножицу која је удесно искошена и права или мало удесно лучна. Овакво **ц** подсећа на штампано **ц** и блиско је варијантама првог типа тог слова у *Калиграфији*, док у *Прописима* такав облик не постоји.

Потврђује се и **ц** по облику на прелазу између брзописног и писаног типа. Стубови и подница су као код претходног **ц**, а ножица се на свом доњем крају савија улево па навише и чини петљу. Такво **ц**, са извесним варијантским разликама, налази се и у *Калиграфији* и у *Прописима*.

Среће се и писано **ц** чији је горњи део као латиничко курзивно *n*, док је реп слова као код претходног облика. У *Калиграфији* и *Прописима* такво **ц** не долази.

Употребљава се писано **ц** чији је горњи део као латиничко курзивно *n*. Подница и ножица су као код првог облика, с том разликом што се ножица на свом завршетку оштро удесно ломи. Облик се не потврђује ни у *Калиграфији* ни у *Прописима*.

Слово **ч** је писано, слично савременом, исто као и у *PP IV 98*. Сличан облик постоји и у *Калиграфији* и *Прописима*.

Слово **ш** варира по изгледу. Најчешће је као писано **ш**, слично савременом. Потврђује се и као курзивно латиничко *m*, подвучено цртом, која обично прелази ивице спољашњих стубова.

У неким случајевима јавља се брзописно **ш**, блиско штампаном типу, где су стубови и подница као код првог описаног типа **ц**, а подница знатније прелази десни стуб.

У *PP IV 98* запазила сам само писане облике овог слова. У *Калиграфији* долази облик сличан описаном брзописном, а у *Прописима* су два типа: један је близак штампаном, а други је као савремено писано **ш**.

Слово **ш** у свом горњем делу варира као и **ш**. Ножица се јавља као код **ц** где она не чини петљицу. У односу на *PP IV 98* нема битнијих разлика, а у поређењу с *Калиграфијом* и *Прописима* стање је као код **ш**.

Слово *јер* је углавном увек више од малих слова, тј. залази у горњи међупростор (негде само мало, а негде прелази и половину међупростора). Најчешће је с пречком на почетку. Она је обично улево искошена и права или благо надоле лучна. Леви крај пречке већином је спојен везном линијом са наредним словом. На свом доњем крају стуб се савија у лучну петљу, чији горњи крај понегде не долази до стуба (ту је мања празнина).

Постоји још један облик високог *јера*, који се разликује од претходног по томе што се уместо пречке на почетку јавља дубља улево окренута лучна линија. Понегде се горњи крај те линије савија удесно. Тако и образује округласту петљу. Петља се затвара на врху стуба, а након пресека линија се наставља усмерена косо, право надоле мало удесно од њега.

Употребљавају се и брзописно танко и дебело *јер* у висини словног низа. Петља је обично лучна. Понегде је бочна страна петље лучна, а доњу страну

чини хоризонтална права подница чији завршетак удесно премашује бочну линију.

Слично варирање облика *јера* присутно је и у *PP IV 98*. У *Прописима* су дате варијанте високог *јера* блиске првом описаном облику, а постоје и варијанте танког и дебелог *јера* као и у овом рукопису. У *Калиграфији* постоји само брзописно танко *јер*, док високог *јера* нема.

Слово **ы** има два облика: писани, близак савременом руском **ы**, и брзописни тип. Код писаног **ы** крај левог стуба савија се образујући лучну петљу, чији горњи крај у доста случајева не додирује стуб (између је празнина). Истим потезом удесно је повучена кратка везна црта, која спаја петљу са десним стубом.

Код брзописног **ы** *јер* је као описано танко *јер*, а десни стуб је мало удесно искошен и прав. Слово је на дну подвучено цртом која прелази оба стуба и то више десни, или само десни.

У *PP IV 98* запазила сам само први описани облик, који се јавља и у *Калиграфији*, за разлику од *Прописа* где су дата оба типа.

Слово *јат* је увек високо. Стуб је као код *јера* без пречке. Јавља се без почетне црте или са њом. Она га спаја са претходним словом. Хоризонтална или мало навише или наниже усмерена и права или благо навише испупчена пречка, без привезака, пресеца стуб мало испод његовог врха или нешто ниже (ређе на самом врху). У доста случајева горњи крај петље прелази стуб са леве стране и спаја се с почетком пречке или је додирује нешто удесно од тога, а срећу се и примери где тај продужетак допире близу пречке, али је не додирује.

Потврђени облици *јата* срећу се и у *PP IV 98*. У *Калиграфији* и *Прописима* постоје варијанте које се приближно слажу са описаним.

Слово **ю** има два типа: писани и брзописни. Писани тип сличан је савременом руском **ю**.

Код брзописног **ю** стуб је искошен удесно и прав, а на почетку мало савијен улево. Око његове средине или нешто више, а негде и од самог врха полази навише усмерена и благо лучна линија, која се на свом горњем крају савија надолу завршавајући се кратким савијутком унутра. У неким случајевима при том савијању са десне стране образује се уска петља налик на издужено **о**.

Слично варирање у обликовању **ю** јавља се и у *PP IV 98*. У *Калиграфији* постоје варијанте **ю** које приближно одговарају првом описаном облику, док се други облик не потврђује. У *Прописима* су дата оба типа, с тим што се брзописни тип среће само без петље.

Мала лигатура **ја** не долази често, више пута је присутна само велика, и то скоро увек на почетку речи. Стуб и пречка су као код првог типа **ю**, а слово **а** је писано. Идентичан облик потврђује се и у *PP IV 98*. У *Калиграфији* ова графема налази се само у српском брзопису, док је руски не садржи. У *Прописима* лигатуре **ја** међу малим словима нема (постоји само велико **ја**), а то је и разумљиво с обзиром на значајнији руски утицај у овом приручнику.

Вредност *ja* ван почетка речи писар означава углавном руским курзивним **я**, које је обликовано као и у *PP IV 98*. У *Калиграфији* **я** долази у руском брзопису (у српском га нема), а то слово садрже и *Прописи*.

Доста пута среће се **я** које по изгледу подсећа на савремено мало писано **ћ**. Горњи део слова, који навише залази приближно као високо **т**, *јат* итд., личи на писано латиничко *l*. Од његовог доњег краја удесно је повучена једанпут таласаста или цик-цак линија. Такав облик у *PP IV 98* нисам нашла, а нема га ни у *Калиграфији*. У *Прописима* је наведен тип већег **я** сличан описаном облику по горњем делу слова. Доњи део слова чини мало писано **а** (оно је при врху мало отворено).

Није ретко ни веће писано **я**, стилизовано тако што се стуб слова знатније продужава наниже да би се на крају савио напоље, а у неким примерима он се савија још једанпут и унутра, али не ствара петљу.

Потврде за овакво **я** у *PP IV 98* и у истицаним приручницима не долазе.

У рукопису су присутне и графеме ω и $\bar{\omega}$, као и у *PP IV 98*. У *Калиграфији* постоје само варијанте $\bar{\omega}$, а у *Прописима* ових графема нема. Код оба слова *омега* је брзописног типа. Састоји се од два неједнака лука (леви је ужи од десног) писана изједна или посебно. Њихове унутрашње линије спајају се нешто испод половине висине слова или ниже од тога. Надредно **т** у лигатури је у виду седмице.

Слово **з** долази само у запису, у презимену Аврама Максимовића. Чине га два удесно окренута лука. Крај доњег лука савија се образујући петљу, чији завршетак прелази са десне стране слова. На врху слова је птичица у виду латиничког *v*. Слично **з** потврђује се и у *PP IV 98*. Ова графема приближно се слаже и са облицима датим у *Калиграфији* и *Прописима*.

У једном случају запазила сам и слово ψ (л. 72а/13). Стуб, који је мало удесно искошен и прав, продужава се испод линије реда и завршава се нешто изнад половине међупростора. Супротно искошени и прави краци додирују га мало испод његове половине. У *PP IV 98* такође сам нашла само један пример тог слова, који се разликује од описаног по томе што се краци спајају на самом крају стуба. У *Калиграфији* постоји сличан облик као у рукопису, а у *Прописима* ова графема писана је другачије: доњи крај стуба савијен је улево, а лучне бочне линије (лева улево, десна удесно), са почецима савијеним напоље, својим завршетком га додирују око његове средине.

4. У рукописном *Зборнику* Библиотеке Матице српске (сигн. *PP I 40*), исписаном у временским размацима у интервалу од 1770. године до последње деценије тога века, а најкасније до 1803. године, јавља се *осам* писара. Од њих идентификовани су Нестор Петровић, ђакон у Парабућу, и Аврам Максимовић (1772–1845), парабућки учитељ, иначе познати сомборски парох, угледни економ и творац прве српске књиге о пчеларству. Они су оставили записе о власништву књиге, али не и о томе да су је преписивали. У досадашњој литератури као писар *Зборника* помиње се само Нестор Петровић.

На основу међусобног упоређивања дуктуса и облика слова у запису Аврама Максимовића и текстовима на л. 48б, 51а/10–53б, 72а–74б, установила

сам да се ради о истом писару, Авраму Максимовићу. Ову препоставку потврдили су и резултати савјивања анализираног рукописа са две потписане рукописне књиге Аврама Максимовића из збирке Библиотеке Матице српске – *Повседневна разна назначенија*, Сомбор, 1804–1843, сигн. *PP IV 98*, и *Правила живота младоме свештенику*, Сомбор, 1845, сигн. *PP III 50*, при чему су поређења са првом од њих била детаљнија.

Писмо рукописа Аврама Максимовића у *Зборнику* јесте претежно писана грађанска ћирилица уз присуство и неких брзописних облика (традиционално српских и новијих руских).

Готово сва слова срећу се у писаном облику, а нека имају и брзописни тип, као што су: **б** (положено, карактеристично за српски брзопис), **в** (као курзивно латиничко *n* подвучено на дну које се јавља у руском брзопису), **ж** (као гужвица које одликује руски брзопис 18. века одакле је ушло и у српски брзопис), **е** (грчког типа), **р**, **т** (високо једнострано чији је почетак стуба савијен улево и чини дубљи лук и троного), **ц**, **ш**, **щ**, *јер*, **ы** и **ю**.

Само брзописом изводе се **ѕ**, **ѡ**, **ѡ̄**, **ѡ̆** и **ѡ̇**.

Маркантније црте рукописа Аврама Максимовића по којима се он значајније разликује од рукописа осталих писара у *Зборнику*, осим изгледа самог дуктуса, чине и: писање руског писаног **г** (*г*), употреба слова **і**, а не и **ї**, коришћење курзивног латиничког *m* за **м**, употреба писаног **ж**, **п** и **т**, као у савременом српском правопису, специфично извођење *титле* стављањем тачке уз њу, као и особен манир у начину растављања речи писањем две паралелне црте не само на крају текућег реда већ и на почетку наредног.

Јављање само **і**, руског облика писаног **г**, као и коришћење писаног **ж**, **п** и **т** слаже се са решењима у Орфелиновим *Прописима* и сведочи о томе да анализирани текстови, приписани Авраму Максимовићу, потичу из времена после излажења овог приручника 1776, што одговара и тези на основу биографских података писара да они датирају из последње деценије 18. века.

У рукопису ђакона Нестора Петровића, који је започео исписивање *Зборника* 1770. године, дакле пре објављивања *Прописа*, наведених облика нема, а судећи по њиховом изостајању и у рукописима осталих неидентификованих писара, може се претпоставити да и ти састави потичу из времена пре 1776, односно између 1770. и 1776, или нешто касније када нова Орфелинова правила још нису имала ширу примену.

Међусобно поређење малих слова у рукопису Аврама Максимовића у *Зборнику* и у рукописној књизи *PP IV 98* показало је њихову велику подударност у погледу потврђених словних облика и варијаната. Извесна неслагања тичу се јављања/нејављања неких графема или словних облика, као и различите фреквенције појединих типова или варијаната слова.

Од облика који долазе у *Зборнику* а у *PP IV 98* их нема запазила сам само **ш**, **щ** са стубовима и подницом сличним као код штампаних графема, слово **ы** подвучено на дну, као и варијанте **я** са продужецима навише или наниже.

Зборник се од *PP IV 98* разликује и по одсуству слова **ї**, које је иначе ретко и у *PP IV 98*, као и по томе што је бочна страна **к** увек одвојена од стуба, док се у *PP IV 98* налази и облик где она додирује стуб.

Извесна одступања између ова два рукописа тичу се и учесталости јављања појединих облика. Тако, на пример, положено брзописно **б** чешће је у *Зборнику* него у *PP IV 98*, док је стање са писаним **в** или варијантом писаног **д** које у доњем делу има петљу обрнуто. Ове разлике у корист чешћег јављања новијих, писаних, типова слова у *PP IV 98*, могу се објаснити тиме што је тај рукопис настао касније (1804–1843), када се писана грађанска ћирилица већ широко употребљавала.

У време када је Аврам Максимовић оставио преписе у *Зборнику* као приручник за учење писања у школама и свакодневnoj употреби, користили су се *Прописи* Захарије Орфелина из 1776. године, начињени под доминантним утицајем руске грађанске ћирилице.

Већина потврђених слова и њихових облика у анализираном рукопису налази се и у *Прописима*, где је, иначе, број варијаната већи него у рукопису. Међутим, постоје и неке графеме или облици који се у рукопису употребљавају, а у *Прописима* их нема. Тако *Прописи* не садрже **ѕ**, **ѿ**, **ѿ**, **ѿ**, лигатуру **ѿ**, тј. слова која одликују црквену ћирилицу, као ни графему **ћ**, дату у прегледу брзописа рачанског рукописног *Буквара* из 1717. године.

У односу на рукопис Аврама Максимовића од карактеристичнијих облика у *Прописима* изостају углавном неки брзописни типови, као што су положено **б**, брзописно **ж** у виду гужвице, једнострано високо **т** чији је почетак стуба савијен улево и чини дубљи лук, што је и разумљиво када се има на уму намена овог приручника, тј. учење писане грађанске ћирилице.

Разлику чини и извођење **м** у виду латиничког писаног *т* предвиђеног у *Прописима* само за слово **т**.

У прегледу српског брзописа Орфелинове *Калиграфије* из 1759. године нема **ћ**, **ѿ** (постоји само **ѿ**), као ни слова **я**, датог у том приручнику у табели руског брзописа.

Иначе, у *Калиграфији* постоје брзописни облици које сам истакла да се потврђују у рукопису, а изостају у *Прописима*.

И поред низа сличности, разлике између испитиваног писма рукописа Аврама Максимовића и *Калиграфије* су веће, него између рукописа и *Прописа*. Максимовић употребљава скоро све писане облике графема, од којих већина у *Калиграфији* не долази (нпр. писано **б**, **в**, **г**, **д**, **е**, **ж**, **п**, **т** итд.).

Према резултатима истраживања спроведених у овом раду, Аврам Максимовић је у *Зборнику PP I 40* у великој мери поштовао важећу норму за писање предвиђену Орфелиновим *Прописима*, али је чинио и нека одступања од ње користећи и графеме и словне облике који су према тадашњим начелима изишли из употребе, а заступљени су у раније објављеном приручнику, у *Калиграфији*.

Катица Шкорић

ФОНЕТСКЕ И МОРФОЛОШКЕ ОДЛИКЕ ЛЕТОПИСА У РУКОПИСНОМ ЗБОРНИКУ ИЗ 1750/51. ГОДИНЕ

Рукописни *Зборник* који се налази у Библиотеци Матице српске са сигнатуром РР I 77 исписао је протопрезвитер новопазарски Стефан Марковић. Рукопис је у целости каталошки описан у овој књизи (в. бр. 94). Овде ће се изнети детаљни резултати испитивања језика (фонетских и морфолошких особина) којим је написан *Летопис*, последња садржинска целина у књизи (л. 197а–210а/4), која је иначе састављена из још неколико текстуалних целина. Према записима које је писар оставио (л. 11б, 48б/14–49а, 192а) део књиге је настао у Карловцима 1750 (л. 1а–49а), део у Шапцу 1751. године (л. 49б–192а), а за делове који после ових следе (л. 193а–194б, 197а–210а/4), *Песме о рођењу Христовом* и *Летопис*, података о времену и месту преписивања нема. Међутим може се претпоставити да је и то време блиско годинама из записа писара.

Пре изношења карактеристика језика којим је *Летопис* написан сасвим кратко ћу се осврнути на садржину, карактер и значај овог састава, што је, без сумње, утицало и на избор и особине његовог језичког израза.

Летопис Стефана Марковића има општи део, почиње од најстарије историје, па после белешке о седам светих сабора следи у сажетом виду генеалогичка династија Немањића, од оснивача српске државе Стефана Немање до 1462. године. Каткад под истом годином има више бележака. У сажетим казивањима помињу се краљеви (године рођења, владавине, па и смрти), њихови синови, кћери, женидбе и родбински односи, подаци из црквеног живота (подизање храмова, постављења епископа, у којим местима и при којим црквама), стварање болнице, па ратови и међусобни династички сукоби, склапање мира, поделе земље. Наводе из историје српске државе обогаћују, додуше сасвим ретко, и неисторијске белешке о неким значајним темама и збивањима (о вери, о глади која је наступила, о куги), о природним појавама и догађајима (помрачење сунца, појава звезде репатице, велика зима). Кратке летописне белешке почињу стереотипним понављањем "*ва лето*", "*в лето*". Године се дају словима црквене ћирилице у бројној вредности, а понегде је додат и датум (месец и број дана у месецу).

Летопис, дакле, садржи низ података о личностима, о географским називима, црквама, датумима и разним збивањима. Њихову тачност нисам проверавала и у процену вредности *Летописа*, и општу и његових појединих делова, с обзиром на истинитост и веродостојну хронологију читавог низа података нисам улазила.

Стефан Марковић је у *Летопису*, а тако је и у осталим деловима књиге, направио пуно врло различитих грешака у писању које се могу објаснити журбом. Оне су понегде отежавале пуно разумевање текста, утврђивање облика и врсте употребљене речи. Ту су непотпуне, незавршене речи, па скраћивања на различите и неустаљене начине и разноврсне словне погрешке (погрешна, испуштена или пермутирана слова). Има и грешака у именима личности и места.¹

Језик споменика је занимљив. У њему очигледну превагу има рускословенски, док се српске и српскословенске црте срећу спорадично. Анализа фонетских и морфолошких одлика утврдиће да ли је њихов број довољно висок, те да се језик *Летописа* може окарактерисати као варијанта славеносрпског.

Фонетске црте

1. а) Српски односно српскословенски рефлекс некадашњег полугласника у јаком положају, а и полугласника вокализованих у слабом положају, без обзира на њихову позицију у речи, корен/основа/наставак, у највећем броју речи потврђује слово **а**: **до лава** 1976/7, **сметаць** 198а/11, **Ѡ грчаскогѡ** 1986/11–12, **при герчаско|м|** 1986/12–13, **петаръ** 199а/1, **вѣнаць** 199а/5, **фран'часкаго** 1996/1, **хиландаръ** 1996/18, **дмитаръ** 203а/11, **тасть** 203а/14, **прилѣпаць** 2036/4, **крѡшеваць** 2056/10, **подъ скадаръ** 206а/1–2, **тѡракъ** 2076/21, **тѡрака** 208а/2–3 итд.

И у примерима именице **дѡци** јавља се **а** место *јера*, (**Ѡ**) **даци** 199а/12, 1996/1, **дащерь** 203а/15, **дащерь** 2036/15, 206а/18, 19, **дащери** 2036/9, 206а/16, **даци** 2046/8. Српски односно српскословенски изговор види се и у именици **павалъ** 199а/2, а у написаном **паѡлъ** 2006/1, ако није у питању писарев пропуст, задржан је рускословенски фонетски тип.

Српскословенску особину показује **а** у именици **сошаствиѣ** 201а/11, у којој је присутна и рускословенска вокализација у префиксу. Комбиновање двојаког изговора у истој речи једна је од црта славеносрпског језика.

¹ Примери којима се илуструју језичке особине овог састава доносе се према уобичајеној пракси описивања језика ћирилских рукописа. *Титла* је стављана на место на којем се налази у тексту, било да је у питању скраћеница или пуна реч над којом је стављена без оправдања, а кад је писар у скраћено написаној речи није ставио није додавана.

Показна заменица мушког рода **сь** је врло често коришћена и у њој је увек *јер* замењено са **а**: **саже** 199б/6, 201а/11, 203а/10, 12, **са** 200а/3, 202б/3, 203а/6 итд.

Примери у којима се потврђују рускословенски рефлекси и једино се тако срећу у тексту су ретки. Примери са *е<ь*: **до рожедства** (треба **-жде-**) 197а/18, **Ѡтече|с|тво|м|** (Ѡ словна грешка) 203б/3.

Рускословенско односно старословенско *о<ь* има пример **тогда** 198б/лева маргина, попреко, а и следеће именице које су чиниле саставни део и српскословенске лексике: **црковъ** 199а/1, 201а/10, **црковъ** 201б/14, 16–17, 202б/1, 203а/9 итд., **любовъ** 208б/5.

Постоје и примери у којима се исти корен, основа или наставак јављају са потврдама различитих рефлекса, и српским/српскословенским **а** и рускословенским **ѐ** и **ѡ**. Неке лексеме се у обе фонетске форме срећу по једанпут, друге и по неколико пута, међутим са рускословенским рефлексима су у незнатно већем броју. На пример: **ѡ саборехъ** 197б/8, **саборъ** 197б/9 / **соборъ** 197б/14, 198а/7, 198б/6, **соборъ** 197б/18, 198а/3, 15; **бл҃гчастїѐ** 198б/14–15, **бл҃гочастїѐ** 199а/4 / **бл҃гочестиваго** 197б/5, **бл҃гоче|с|тивагѡ** 199а/8, на **слочестивагѡ** 197б/10, на **слоче|с|тиваго** 198а/4–5, **чест҃ны** 199б/16, **че|с|тны** 200а/4; **конецъ** 202а/14 / **конѣць** 204б/3, **множаство** 208а/2 / **множество** 205б/12, 207б/20, **мнажество(!)** 209а/4.

Марковић је неколико пута са **ь**, **ѣ** и *пајерком* обележио етимолошко *а* – у корену: **въ зѣхльмїи** 199а/15 (има и: **въ захльм'ској** 200а/9–10), **бл'женнї** 204б/3; у наставку: Г јд. **констинтїнъ** 198а/13, **Ѡ грчаскогѡ газыкъ** 198б/11–12, **посла доvolmente златъ** 207б/17–18. Именица **сынъ** у једном А јд. се завршава на **-ь**: **родї снѣ вратка** 203а/11 (в. примере А јд. м. рода у *Морфологији*).

б) Марковић је тридесетак пута предлог **въ** заменио предлогом **у** из српског језика (**оу**, **ѡ**, **ѣ**): **оу вѣдимли** 200а/16, **оу стѣденицї** 200б/3, **ѡ нѣм'це** 206а/20, **ѣ белиградѡ** 209а/8, **ѣ бельградѡ** 209а/13 итд. Нешто ређе, на двадесетак места ставио је српскословенско **ва**: **ва цриградѡ** 198а/16, **ва лето** 198а/18, **ва храмѡ** 200а/13, **ва солонѡ** 201б/15 итд. У скоро двапут већем броју од српске и српскословенске варијанте заједно долазе према руској књижевној норми **в**, **во**, **въ**, **вь** и **в'**, при чему је присуство **в** знатно најупадљивије: **в лѣто** 198б/5, 9, 16; **во храмѡ** 200а/10, **во лѣто** 202б/8; **въ нїкен** 197б/10, **въ лѣто** 197б/11; **вь лето** 198а/2, **вь градѡ** 202б/2; **в' жен|ѡ|** 204а/1, **в' лѣто** 204а/15 итд. Ипак не треба заборавити чињеницу да је и српскословенски правопис захтевао писање *јерова* (**ѣ**, **ь**, **'**) те је и ове случајеве било могуће двојако читати.

Предлог **сь** долази у разним варијантама: **с' тѣрцима** 205б/1, **с тѣркома** 207б/1, **сь кралемъ** 207б/12–13, **сь братомъ** 209б/5 итд. Поуздано рускословенски облик *со* има само један пример: **со прочимї** 198б/2.

в) Префикс **въ-** у следећим примерима долази по рускословенском: **вовѣденіе** 199б/17, **вокралисѧ** 199б/19 и **воцрисѧ** 202б/5. Једна реч се јавља у дублетној форми, има облик према рускословенском, **внѧкъ** 198а/13, а и према српскословенском, **преванѧкъ** 199а/9. Префикс **въ-** је измењен у **ва-** као у српскословенском и у примеру **вадана** 203а/17. Десетак пута изговор префикса **въ-** писање не показује, на пример: **въкралисѧ** 201а/3, 7, 201б/3, **въста** 201а/22, **въцрїнисѧ** 202а/21–22, **в'рѧчи** 206а/9, **въкѧпѣ** 209б/4.

Речи са префиксом **уз-/ус-** нису присутне. Са рускословенским **воз-** и **вос-** долази десетак речи: **возелѣ** 199а/4, **вознесѣніе** 200а/4, **возврати се** 203а/2, **не восхоте** 207б/7 итд. У једном примеру префикс је према српскословенском језику: **Ѡ васкрсенїѧ** 197б/3.

У једном глаголу, на два места, према српском језику употребљен је префикс **са-**: **сазида** 201а/19, 201б/6–7. Исти глагол, али у облику који је својствен рускословенском, долази чешће: **созида** 199б/16, 200а/3, 201а/10, 202а/7, 203а/9. Са префиксом **со-** има још и других лексема: **сотвор'ше** 198б/14, **согради** 200б/2, 4, **сошаствије** 201а/11, **сотвори** 201б/17–18, **созижда** 202б/1, 203б/5, 204б/10, **сотворише** 207а/19 и др.

Префикс **са-** употребљен у примеру **Ѡ сародства** 199а/13–14 не одговара српском народном језику, иако је необичан у складу је са српскословенским језиком.

2. У *Летопису* у најфреквентнијој именици **лѣто** слово **ѣ** се у преко сто примера налази на етимолошком месту: **лѣтъ** 197а/2, 6, **лѣтъ** 197а/12, **ва лѣто** 198б/1 итд. Осим ове именице међу свим осталим речима, без обзира на положај *јата* у њима, постоје примери са правилно написаним *јатом* и примери са **ѣ** место **ѣ**. И једних и других има преко тридесет пута, дакле у тексту се налазе у приближно истом односу. На пример: **лѣтописѣ** 197а/1, **сѣѣта** 197а/15, **въ цриградѣ** 197б/14–15, **вѣли** 199а/18, **вѣрѧ** 200б/16; **сїѣречѣ** 197а/1–2, **ва халкидоне** 198а/4, **оѣ велиградѧ** 200б/12, **првовенчанї** 201а/2, **на рѣце** 201а/20 итд. Примери у којима је написано **ѣ** уместо етимолошког *јата* показују екавски изговор, како рускословенског, тако и српскословенског, па и српског језика. Осим тога, такође преко тридесет пута, екавску вредност *јата* у *Летопису* потврђује и писање *јата* у положајима где се налази етимолошко **ѣ** и **ѣ**: **вѣлики** 200а/3, **девѣтаго** 200б/8, **лѣжитѣ** 202а/10, **дѣспота** 202б/15, **мѣждѧ** 208б/5 итд.

Један икавизам који гласи као у српском књижевном језику је фонетског порекла, налази се у одричном облику помоћног глагола *јесам*: **нїе** 208а/4. У дијалекатском облику са икавском вредношћу *јата* долази именица *Прилеп*: **прилипа** 203б/3. У изведеници исте именице написано *јат* је на месту: **прилѣпаць** 203б/4.

Такође само у једном примеру замена *jata* је двосложна, *ије* < ђ: *оџмрїе* 205б/21. Исти глагол, и то четири пута, присутан је и у екавском лику: *оџмре* 205б/22, 206б/9, 209а/13 и 209б/8. Вредност *jata* у још једном примеру овог глагола писање формално не показује, *оџмрѣ* 208б/15, али сходно читању *ѣ* као *е* у *Летопису* и ту је изговор екавски.

3. У испитиваном тексту се примери са *л* на крају речи и слога налазе у малом броју. Запажени облици Н јд. радног глаголског придева м. рода долазе и са *-л* > *-о*, као у савременом српском књижевном језику, а и са непромењеним *-л* као у рускословенском и у српскословенском: *могаш* 208а/4–5, *добив* 208б/8, *смет* 208б/11; *прїалѣ* и *возелѣ* 199а/4, *цр|с|тволѣ(!)* 199а/6. У свим речима са *л* на крају слога оно је сачувано, што је у складу са рускословенским и српскословенским језиком: *вел'мї* 199а/2, *оџ бѣлградѣ* 205а/5, 209б/14, *понеделникѣ* 206б/11, *по|д| бѣлградѣ* 206б/14, *џ бѣлградѣ* 209а/13, 19.

4. Марковић је у свом тексту презиме *Вуковић* употребио седам пута са српским рефлексом старог вокалног *л*: *вѣковїча* 205а/12, *вѣковича* 205а/17–18, 205б/3–4, *вѣковичѣ* 205а/21, *вѣковиѣ* 206а/10 итд. Има још и пет других лексема које су с обзиром на измену *л* вокалног у српском облику: *вѣкѣ* 203б/16, *вѣкѣ* 205а/4, 5–6, 205б/1, *вѣковица* 206а/3. Постоји у *Летопису* и петнаестак речи које због присуства вокалног *л* припадају српскословенском језичком слоју и показују познавање српске редакцијске књижевне норме: *вѣлканѣ* 199б/9, *блгарѣ* 202а/18, *вѣлкан|д|* 203а/3, *слнѣце* 204а/10–11, *блгар|с|кѣ* 204а/14 и др. Из изложеног се види да је у корену *вѣлк-* изговор био различит, и српски и српскословенски.

5. Означавање вокалног *р* са *р* и *рѣ* јасно илуструје српски изговор: *Ѡ васкрсенїѣ* 197б/3, *црковѣ* 199а/1, 201а/10, *врѣхѣ* (предлог) 199а/18, *прѣтрпѣ* 202а/2, *по|д| сребрњнцо|м|* 209а/1 итд. још петнаестак пута.

У коренима неких речи уместо старог вокалног *р* налази се и *р* и *ер*: *четвртї* 200б/19 / *четвертаго* 200а/16; *оџтврди* 201б/18 / *теврдо(!)* 200б/15; *Ѡбѣдржимн* 206а/22, *дрѣжи* 207б/5–6 / *держати* 200б/14–15, 208а/14, *самодерржѣ* 203а/18–19, *оџдерж|д|* 208б/1; *ново брѣдо* 206б/16, 207а/4 / *по|д| берѣдо* 205б/7, *ново берѣдо* 209а/3. Написано *ер* у примеру *при герчаско|м|* 198б/13 је погрешка, јер изговор са *ер* место *ре* не одговара рускословенском. Исти придев долази и са *р*, *Ѡ грчаскогѣ* 198б/11–12.

И корен *прв-* се јавља и са графијом *р* (трипут) и са написаним *ер* (тринаестак пута): *првовенчн|и|* 200б/16, *првовенчанї* 201а/2, *првомѣченика* 201б/11–12 / *перваго* 197а/9, *первы* 197б/9, *первовѣнчаннї* 199б/8, *первомѣченика* 201б/7–8, *первовѣнчаномѣ* 203а/4–5 и др.

У корену *срб-*, а налази се у петнаестак речи, увек пише *ер* по рускословенском: *серблѣ|м|* 198б/17, *серб|с|кои* 199а/5, *сербскїи* 202а/12, *серб|с|ко* 203а/1, *серблѣ* 208б/19 итд.

рефлексом *ћ*, оу помоћ 208б/12, док примера по угледу на рускословенски и српкословенски језик има више: тисџце 197а/3, (на) помоцџь 207б/9, 207б/16, стрегџци 207б/18–19, на помоцџь 207б/21, хоцешь 208а/8, хоцџь 208а/10 и др. Група жд је као у оба књижевна језика непромењена: ѿ рождства 197а/5, до рожедства (погрешно -жед-, треба -жде-) 197а/18, го|с|пожда 204б/7, г|с|пожда 206а/3, мѣждџь 208а/15, 208б/5, съ го|с|пождомь 209б/4.

Са фонетизмом српског језика у којима је глас *ћ* су следеће именице: краљевић 204б/18, сталаћь 205б/10 и сестричићџь 206а/9–10. Рефлекс *ћ* имају облици именице *Ђурђе*: *ћ*џраћь 205а/6–7, 205б/14, 206а/14, 16, 207а/1, 208а/5, 209а/14, *ћ*џрџа 205а/12, *ћ*џрџьџь 206а/10, *ћ*џрџьџь 207а/3, *ћ*џрџьџе 207а/12, *ћ*џрџьџа 209а/7, *ћ*џрџьџь 210а/4.

Поред горњих примера посебно се у тексту истичу властите именице у којима писар место српског *ћ* (*ћ*) чешће користи графему *ч*: зџгаревџча 203б/19, радича бранковича 204а/5–6, бра|н|ковичь 205а/4, вџковџча 205а/12, вџковича 205а/17–18, 205б/3–4, вџковичь 205а/21, радоевичь 208б/22, ковачевича 208б/22, 209а/1, свилоевичь 209а/6, свилоевича 209б/13–14. Све су то презимена и она се у руском место на *ћ* завршавају на *ч*. У презимену *Вуковић* на два места долази и *ћ*: вџковићџь 206а/10 и вџковићь 207а/8. И у именици *књажевича* 205б/3 завршетак је по руском.

Према народном говору, а тако је и у српском савременом књижевном језику, јотовање је извршено у сложеницама са глаголом *ити*: инфинитив *доћи* (= *доћи*) 208б/12 и 3. л. јд. презента: *доће* (= *доће*) 205б/14, *поће* (= *поће*) 207б/12. Од глагола *поћи* има и два примера у презенту у којима је јотовање изостало: 3. л. јд. *поиде* 208б/9 и 3. л. мн. *поидџь* 207б/14. Непромењена група *јд* у композити од *иде* одговара рускословенском, али и старијем српском периоду.⁵

12. Праћење заменичког корена *вџс-* је показало да је само на једном месту према свом говору писар извршио метатезу: *не свџь* 208б/10. У осталим примерима задржано је рускословенско стање: *вџего* 197а/15, *по вџсоџь* 204а/11, *по вџсоџь* 206б/4, 209а/10 и *вџсю* 207а/4.

⁵ Овакав изговор у српском језику је можда од најстаријих времена његовог посебног живота, а тек од 14. века се могу констатовати промене у процесу прогресивног јотовања, *дојти* > *доћи*, које су наступиле само у централним штокавским говорима и преносиле се неједнако у правцима периферијских штокавских говора (в. Јован Вуковић, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I dio, *Uvod i fonetika*, Београд 1974, 176). У новоштокавским дијалектима источнога и јужнога типа у 14. веку је *јд* прелазило у *ћ*, а у осталим нашим говорима, у средњештокавском, понегде у западном дијалекту новоштокавског, овај процес није извршен до данас (в. А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, 104).

Морфолошка испитивања су открила да осим облика који показују примену норме руске редакцијске писмености постоје и одступања, а у питању су форме из језика писара, и у систему деклинација и у конјугацији. Примери који су у складу са рускословенском нормом већином се слажу и са српкословенском јер у области морфологије старословенског језика није било знатних редакцијских иновација. Стога ће се у раду истицати припадање српској редакцији само ако одступају једна од друге. За одређене морфолошке црте које су карактеристичне за откривање особина Марковићевог језика даће се сви случајеви кад долазе сасвим ретко, а кад је њихова фреквенција висока, биће илустровани са неколико примера и навешће се њихов приближан број нађен у тексту.

Морфолошком анализом обухваћене су све врсте употребљених променљивих речи. Парадигма није потпуна.

1. *Именице*. а) Облици Г јд. м. рода на -а су многобројни: до потопа 197а/2, до исхода 197а/5–6, до кон|с|тина(!) 197б/6 итд. Три именице имају исти наставак, али писан *јером*: во дни цѣа констѣнтѣнѣ внѣкѣ ираклѣѣва 198а/12–14, ѿ грчаскогѣ ѣзыкѣ 198б/11–12. И именице ср. рода су с наставком -а: цр|с|твѣѣ 199а/5, близѣ косова 201б/9, и|з| колѣна 203а/16–17 итд. Облик овог падежа као у српском језику имају и следећи примери: ѿ плѣмена 199а/7–8, ѿ плѣмен|а| 199а/12.

Именице *Петар* и *Павле* у синтагми *сѣѣхѣ апѣслѣ петарѣ и паѣлѣ* 200б/1 не конгруирају, требало би да су у облику Г, а не Н. Нису по норми у истој синтагми ни употребљен придев ни именица *апостол*, стоје у Г мн. уместо у Г дв.

Примера Г јд. ж. рода нема пуно. У три случаја наставак одговара српском језику: ис топице 204а/17, воиске 207б/12, преко дрине 209б/21. Десетак пута долазе рускословенски облици: врѣхѣ глави 199а/18–19, бдѣѣ 199б/17, жени 203б/14 и др.

Запажени Д јд. ж. рода има српски наставак, странѣ 203б/11–12, а и именица м. рода исте *а основе, савви 203а/6.

Доследно А јд. именица м. рода за биће гласи као Г, на пример: на ѿца 201а/22, лазара 205б/3, жѣпана 204а/3 итд. Близу десет пута и именица *син* у А има облик Г: вратко родѣ сѣа 203а/13, родѣ гѣ: сѣа 205а/6, 206а/16 и др. У једном А јд. ова се именица завршава као у Н: дмитарѣ родѣ сѣѣ 203а/11. Једнакост А и Н је можда наслеђена или је у питању грешка у писању, а може и да се претпостави да финално -ѣ у овој именици има вредност -а с обзиром на то да у тексту постоје још три именице са крајњим *јером* за -а, додуше у њима стоји -ѣ (в. примере именица Г јд. м. рода са -ѣ место -а).

Српски народни облик у И јд. има једна именица м. рода: с црѡмь 207б/3.⁶ Иако ретки, остали примери *jo основа су по рускословенској норми, а и по савременом српском књижевном језику: пре|д| шѣемь 202а/14–15, ножемь 204б/2, съ кралемь 207б/12–13.

Неколико именица ж. рода у И јд. долази с наставком српског језика: подь планино|м| 201а/21–22, сабломь 205б/13, с дрѣжиномь 208а/18–19, по|д| сребрѣницо|м| 209а/1, съ го|с|пождомь елено|м|ь деспотицо|м| 209б/4–5. Рускословенски наставак има једна именица: слѣпотою 206а/21–22.

Именице м. и ср. рода употребљене у Л јд. најчешће одговарају српском језику. Наставак -у према српском језику среће се тридесетак пута: въ цриградѣ 198а/8, во храмѣ 200а/10, 200б/6, ва храмѣ 200а/13, 16–17, оу белиградѣ 200б/12, на косовѣ 204а/19; при дѣвдосію 197б/16–17, у поморію 200а/12–13, оу браничевѣ 200б/9–10, на полю 204а/19, на дренополю 205а/14 итд. Рускословенски наставак је у десетак примера м. и у два ср. рода: въ цриградѣ 197б/14–15, въ ефесе 197б/18, у стонѣ 200а/11–12 и др.; въ зѣхльми 199а/15, оу вѣдимли 200а/16.

Примери именица ж. рода у Л јд. имају два облика. Наставак -и према српском језику незнатно претеже: при дѣвдори 198б/12–14, оу грачаніци 200б/7, оу топлици 200б/8, оу моравици 200б/10–11, на марици рѣци 202б/16 итд. За свега неколико примера заостају облици који одговарају рускословенском: при їиріне 198б/8, на рѣце дринѣ 201а/20, на р|е|це ресаве 204б/11–12, на в'р'вице 205б/9, на искре реце 205б/17 итд.

б) Један Н мн. м. рода, иначе уместо Н дв., има облик по српском језику: снов|и| 206а/20.

Само се на једном месту облик Г мн. именице м. рода поклапа са српским језиком: тѣрака 208а/2–3. Остали примери Г мн., без обзира на род именице, а има их преко двадесет, употребљени су с наставцима рускословенског језика: сновѣ 197а/6, оцѣ 197б/9, рѣдителѣ 199а/17; лѣтъ 197а/2, лѣтъ 197а/12, златѣ 207б/18; ѿ книгѣ 198б/спољашња маргина, попреко итд.

У Д мн. налази се петнаестак именица м. рода и две ж. рода и њихов наставак је рускословенски: тѣрко|м| 207а/12, талианомь 207б/14, сѣрѣблемь 208а/20 итд.; иконамѣ 198б/15, странама 201б/6.

Облик А мн. као у српском језику има двадесетак именица м. рода: тѣрке 204а/9, градове 204а/13–14, влахе 205б/20, на тѣрке 207б/13, оун'гре 208б/8 и др. Једини пример по рускословенском је во дни 198а/12.

⁶ Употреба наставка тврдих основа у И јд. уместо наставка меких основа обична је у више српских народних говора, у говорима шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта (в. Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад 1956, 75, 88).

Према рускословенском је и једини А мн. ср. рода: **словеса** 1986/10. Забележене су у А мн. две именице ж. рода. Једна се јавља са српским наставком, **болнице** 2016/17, а друга је из рускословенског, **скорби** 202а/1–2.

У И мн. налазе се свега две именице, једна је у м. роду, друга у ж. роду. Именица м. рода долази трипут, у једном случају је наставак као у српском, **с' тѣрцима** 2056/1, а у друга два је рускословенски, **с тѣркома** 2076/1, **мѣжда тѣркома** 208а/15. Једини пример ж. рода одговара рускословенском: **со странами** 1986/2–3.

Наставак из народног говора у Л мн. има пример на **ровина|м|(а)** 2046/17. Од облика Л мн. ту су и две потврде у м. и једна у ср. роду, који се слажу са рускословенским: **ѡ саборехъ** 1976/8, **ѡ адрѣхъ** 201а/20; **ѡ црства|х|** 197а/1.

2. *Заменице.* У деklinацији свих употребљених заменица, иако непотпуној, рускословенски облици су чешћи, мада ни с наставцима као у српском језику нису ретки. Изнеће се стога само неке појединости.

Једини запажен пример присвојне заменице 3. л. има рускословенски облик: **еговь** 202а/20.

Књишка показна заменица **сь** у Н јд. м. рода, иначе често присутна, одговара српскословенском: **саже** 1996/6, 201а/11, 203а/10 итд., **са** 200а/3, 201а/19, 2016/19 итд. Из рускословенског је само пример **си** 2016/5.

Односна заменица у синтагми **дащерь иже бы|с|ть монахѣ** 203а/15–16 је у м., уместо у ж. роду.

Упитну заменицу *који* Марковић је употребио са основом *ко-* према свом језику: **кои** 208а/4. И упитна заменица *зашто* има српски облик: **защо** 208а/19–20, 21, 22, 2086/10–11.

Одречна заменица *ништа* је према рускословенском: **ничто** 2096/17, **ничтоже** 2066/14–15.

Придевска заменица *какав* у Н јд. м. рода гласи као у српском: **какавь** 208а/8, 12.

Различите врсте заменица, у сва три рода или само у неком од њих, употребљене и у косим падежима једнине и множине, јављају се и са српским и са рускословенским наставцима, а има и облика који су у складу само са једним од та два језика. Изложићу примере употребљених заменица по падежима, без обзира на њихову врсту и род.

Присутни примери Г јд. м. рода су из рускословенског језика: **всего** 197а/15, **нашего** 1976/2, **сегоже** 1996/1–2, **ѡ негоже** 1996/4, **ѡ своего** 202а/2–3. И једини пример ср. рода такође: **тогожде** 201а/17.

Облици посесивне заменице 3. л. су доследно рускословенски: **при матери егѡ** 1986/8–9, **врѣхъ глави егѡ** 199а/18–19, **дѣщѣ егѡ** 1996/5, **синѣ егѡ** 1996/7 итд.

Трипут употребљен Г јд. ж. рода је из српског језика: **(преко) свое** 2076/11, 12, 2086/12.

Наглашени облик личне заменице 3. л. јд. м. рода у Д одговара рускословенском, **ѣмѣжѣ** 199а/17–18, **ѣмѣ** 206а/8, а јавља се и ненаглашени из српског језика: **мѣ** 207а/14, 207б/8, 10, 208б/2, 11. И Д личне заменице 1. л. мн. је из писаревог језика: **нами** 208а/9.⁷

Са српским наставком је Д јд. ж. рода: **по в'сой** 204а/11, **по в'сон** 206б/4, 209а/10.

У А јд. из српског језика је ненаглашени облик личне заменице 3. л. јд.: **га** 202а/19, 204б/2, 207а/15, 208б/3. Од исте земенице по рускословенској норми су: **егw** 202а/21, 205а/11, 209а/8.

Српски је и А јд. присвојне заменице **свој**, **свога** 207а/21. Још на два места употребљена ова заменица је као у рускословенском: **на своего** 201а/22–201б/1, **своего** 205б/5–6. Погрешно написан је пример **на свого(!)** 208б/13.

Одређена заменица **сав** у А јд. ж. рода има српски облик, **не свѣ** 208б/10, а и рускословенски: **в'сю** 207а/4.

У једином И јд. м. рода наставак је рускословенски: **мѣждѣ собою** 208б/5.

Од заменица, без обзира на врсту, множински облици су ограничени на неколико примера који су одговарајући за обе редакције, српску и руску.

3. *Придеви*. Облици Н/А јд. м. рода су у одређеном виду. Преко двадесет пута је употребљен сажети наставак што одговара српскословенском и српском језику: **велики** 199а/7, **нареченї** 199б/11, **сѣы** 200б/14, **именовани** 201б/20, **великї** и **ч|с|тны** 202а/7–8 итд., док се **-ый/-ий** среће неколико пута: **сѣый** 199а/1, **первовѣнчаний** 199б/8, **че|с|тный** 200а/4, **сербскїй** 202а/12.

Придев **бео** у именици Београд је у скоро истом броју примера и у одређеном и неодређеном виду: **оу бельградѣ** 205а/5, 209б/14, **по|д| бельградѣ** 206б/14, **у бельградѣ** 209а/13, 19; **бѣлиград|д|ь** 207а/14, **белиградѣ** 208б/2, **у белиградѣ** 209а/8, **по|д| белиградомѣ** 209а/12.

Потврде Н јд. ж. рода гласе: **гладна** 202б/7, **злаа** 205а/22.

Примери Г јд. у одређеном виду нису ретки, у м. роду их је преко двадесет, а у ср. роду само неколико. Српски наставак у м. роду имају два примера, **хр|с|тїанскога** 205б/12–13, **хрстїанскога** 209а/4–5, а у осталима је рускословенско **-аго**: м. род **бл҃гочестиваго** 197б/5, **великаго** 197б/12, **фран'часкаго** 199б/1; ср. род **Ѡ бл҃гоче|с|тивагw** 199а/7–8, **Ѡ рашскаго** 199а/12–13, **сѣагw** 203а/9 итд. Само у једном случају м. рода је руски наставак **-огw**: **Ѡ грчаскогw** 198б/11–12.

Неколико придева ср. рода у Г јд. је по именичкој промени: **до хрстѣова** 197а/18, **Ѡ хр|с|това** 197б/3–4, **и|з| неманинѣ** 203а/16–17.

⁷ У Д и И мн. завршно **-ми** место **-ма** имају говори шумедијско-војвођанског дијалекта (в. П. Ивић, *Дијалектологија*, 72).

У Г јд. ж. рода је употребљен наставак који одговара рускословенском и српкословенском: **пр|с|тїе** 199б/17, **с̄тыѡ** 200а/11, 201б/17, **пр|с|тїѡ** 200б/4, 6, 13.

И присутни Д јд. м. рода слажу се са обе редакције: **первоѡнчаномѡ** 203а/4–5, **великомѡ** 203а/18, **блг|с|комѡ(!)** 203б/18; **безплоднѡ** 206а/9.

У Д јд. ж. рода је наставак **-ои(ой)**, а он одговара и српском, али и рускословенском у којем су га придеви по заменичкој промени могли имати: **серб|с|кои** 199а/5, 203б/11, **зѣтској** 203б/11, **босан|с|кој** и **оугар|с|кој** 203б/12. Овај наставак није део српкословенске норме.

У једном А јд. м. рода који је изједначен са Г је наставак српског језика, **немачкога** 209а/19, а у још неколико присутних је рускословенски **-агѡ/-аго**: **на слочестивагѡ** 197б/10, **на слочестиваго** 198а/1, 8–9, **на слоче|с|тиваго** 198а/4–5, **на слочестїваго** 198а/16–17. На једном месту је руско **-ого**: **блг|с|кого** 202а/17.

Придеви ср. рода у А јд. су у неодређеном виду: **серб|с|ко** 203а/1, **ново** 207а/4, 209а/3, **серб'бско** 209б/1–2.

Постојећи А јд. ж. рода завршавају се различито, **-у/-ују** долазе у отприлике подједнаком односу: **с̄тѡю** 200б/16, 201б/13, 16, 204б/11, **блгар|с|кѡю** 204а/14; **славнѡ** 204б/12, **сербскѡ** 207а/4, **оу сер'бскѡ** 208а/1–2, **тѡрскѡ** и **оугар|с|кѡ** 208а/6, **бѣлѡ** 209б/11 и др.

У И јд. м. рода иновација нема: **с̄ты|м|** 198б/10 и **сѡ лазаревїмѡ** 209б/5. Једини И јд. ж. рода је са српским наставком, **с маломѡ** 208а/18.

Наставак свих примера Л јд. м. рода је **-омѡ/-омѡ**, што с једне стране одговара српском језику, али с друге и придевима по заменичкој промени у рускословенском: **при великомѡ** 197б/16, 198а/9–10, **при маломѡ** 198а/2, **при брадатом|м|ѡ** 198а/17–18, **при герчаском|м|** 198б/12–13 и **ѡ диѡклитїанскомѡ** 200а/11–12.

Запажени Л јд. ж. рода је српски: **вѡ захлѡм'ској** 200а/9–10.

Примери Н мн. м. рода имају српски и српкословенски наставак: **бѣли** 199а/18, **беспло|д|нї** 204б/9 и **деспотови** 206а/21.

Десетак пута Г мн. м. рода је одређеног вида: **с̄тыхѡ** 197б/9, 198а/3, **с̄тыхѡ** 197б/14, 198а/15, **с̄ты|х|** 197б/18 и др., а неодређеног вида је у примеру **ислѡвѡ** 197а/6.

Једини Г мн. ж. рода гласи: **ѡ памѣтнїх** 198б/лева маргина, попреко.

У Д мн. је један пример у м. роду, **кѡ прежднїмѡ** 203а/1–2, други у ж. роду, **многымѡ** 201б/5–6.

Облици Г и Д мн. одговарају српском, српкословенском и рускословенском.

У А мн. је десетак придева м. рода и у њима се налази српски наставак: **дрѡге** 204а/13, 204б/14, 205б/11 итд., **сербске** 207а/18, **босан'ске** 210а/1.

Уочен је И мн. једино у ж. роду. Потврђује се и у рускословенском, а и у српскословенском: *со прочимъ западними* 1986/2–3.

4. *Бројеви*. Основних и редних бројева у тексту има веома много и углавном су исписани ћирилским словима у бројној вредности, а именице са бројем конгруирају. Ћирилска слова у вредности и основних и редних бројева доследно су са титлом. Писар је стављао тачку, две тачке или запету испред или иза слова, или и испред и иза, врло их различито комбинујући, а понегде знака и нема. Праћени су бројеви написани речима.

Написан речју је основни број *два*: *роди два сѣа* 201a/13.

Десет основних сложених бројева у Н исписано је комбиновано, долазе цифре ћирилским словима у бројној вредности са речју написаном бројном именицом *тисућа*. У њима је именица *тысоуци* доследно са -у- < -ж- као у српскословенском, а у рускословенском је било -а-.⁸ Наставци именице *тисућа* нису увек по књижевној норми, рускословенској, а ни српскословенској.

Уз број 2 именица *тысоуци* има у наставку аналошко -е као у српском језику, према слагању са 3 и 4: *ѡ: тисѡце и ѡѡ* 197a/3.

Облици уз 3 и 4 су рускословенски: *ѡ тисѡци и ѡѡ* 197a/4–5; *ѡ тисѡци и ѡѡ* 197a/10, *ѡ тисѡци и ѡѡ* 197a/11–12.⁹ У рукопису се уз број 3 и 4 јављају и примери са -ѡ и -е: *ѡ тисѡѡ и ѡѡ* 197a/7–8; *ѡ тисѡце и ѡѡ* 197a/13. Они су правилни по српскословенској норми, а одговарају и српском језику.

Уз број 5 и 10 облик Г мн. без наставка (*тисѡѡѡ*, *тисѡѡѡ*) је по норми рускословенског и српскословенског језика: *ѡ тисѡѡѡ ѡ* (још два слова за број се не виде) 197a/18; *ѡ тисѡѡѡ* 2076/12. И пример уз 5, *ѡ тисѡци и ѡѡ* 197a/17, са аналошким наставком -ѡ (према *ѡ) среће се у обе редакције. Наставак -е у бројној именици *тисућа* уз број 5 налази се грешком: *ѡ тисѡце и ѡѡ* 197a/15–16.

Неки облици редних бројева јављају се само у м. роду. У Н јд. долазе следећи бројеви: *перѡѡ* 1976/9, 1996/12, 200a/6, *перѡѡ* 2006/17, 2016/21, *ѡторѡѡ* 2006/18, *третѡѡ* 2006/19, *четвртѡѡ* 2006/19. Једина два Г јд. су по рускословенској норми: *до перѡѡѡ* 197a/9, *до перѡѡѡѡ* 1976/4.

У десет потврда А јд., који је изједначен са Г, наставак одговара рускословенском: *перѡѡѡ* 200a/9, *ѡторѡѡѡ* 200a/11, *третѡѡѡ* 200a/14, *четвртѡѡѡ* 200a/16, *пѡѡѡѡ* 200a/17–18, *шестѡѡѡ* 2006/2–3, *седѡѡѡѡ* 2006/5, *ѡсѡѡѡѡ* 2006/7, *деѡѡѡѡѡ* 2006/8 и *деѡѡѡѡѡѡ* 2006/9. На једном месту уз А именице која означава биће долази број 12, *ѡписѡѡѡѡ ... два на десетѡѡ* 2006/12, у којем бројна именица *десет* са -ѡ место -е не одговара ни једној књижевној норми. Са наставком српског језика постоји један пример: *ѡдинаѡѡѡѡѡ* 2006/10.

⁸ У оба редакцијска језика у Н јд. преовладавао је завршетак -а. У српскословенском *тысѡѡѡѡ*, а у новоцрквенословенском *тысѡѡѡѡѡ* (в. Петар Ћорђић, *Старословенски језик*, Нови Сад 1975, 129–130).

⁹ Б. Ћирковић, *Граматика црквенословенског језика за ученике богословије*, Београд 1989, 53.

Пример Л мн. је рускословенски: **ѡ седмихъ** 1976/8.

У тексту је у А употребљена и бројна именица *тројица* : **сѣвю троицѣ** 2046/11.

5. *Глаголи*. Од личних глаголских облика у тексту су нађени примери презента, аориста, инфинитива и перфекта, а по једанпут или двапут и облици имперфекта, плусквамперфекта и сва четири партиципа.

а) Облици *презента* у највећем броју одговарају српском језику што показује да је језик "упрошћен", док примера из рускословенског језика има неколико. У тексту се налазе сва три лица једнине, а у множини само 3. л.

Два присутна примера употребљена у 1. л. јд. су по рускословенском језику: **хоѣѣ** 208а/10, **ѡстављю** 208а/14.

У 2. л. јд. се јавља само пример с наставком *-и* из српског језика: **хоѣѣшъ** 208а/8.

Тридесетак пута 3. л. јд. је према српском: **плѣни** 204а/14, **доѣ** (= *дође*) 2056/14, **врати** 207а/17, **разрѣши** 207а/22, **моли** 2076/5, **дрѣжи** 2076/5–6, **поѣ** (= *пође*) 2076/12 итд. Примери **приде** 2076/8 и **поиде** 2086/9 су из српског језика без *-тъ*, али у њима јотовање групе *јд* није извршено. Рускословенски наставак имају само следећи примери: **постављѣтъ** 200а/8–9 и **ѣтъ** 2016/8.

Облици 3. л. мн. који одговарају српском језику су: **ѣсѣ** 2036/7, **чѣваю** 2076/15, **не изгинѣ** 208а/22 и **видѣ** 208а/22. Постоји и пример **поидѣ** 2076/14. У једном случају рускословенски наставак је сачуван: **моѣи лѣжѣтъ** 2016/9–10.

б) *Аорист* је врло чест у *Летопису*, има стотинак потврда у 3. л. јд. и мн., с тим што је 3. л. јд. знатно присутније. Облик *аориста* имају свршени глаголи, а и један несвршени: **писа** 2076/7, 14.

Образовање у 3. л. јд. у највећем броју примера одговара српском, а и рускословенском и српкословенском, на пример: **ѡстѣпи** 1986/1, **назва се** 1986/16, **ѡбрѣѣ** 199а/1, **роди** 1996/6, **прѣстави |се|** 2026/18, **рѣѣ** 208а/12 итд.

Помоћни глагол увек у 3. л. јд. има наставак који је заједнички и српској и руској редакцији, а употребљен је преко тридесет пута: **ѡѣтъ** 1976/9, 13, **ѡѣтъ** 198а/11, 15, **ѡ|с|тъ** 199а/14, 1996/7 итд. Са наставком редакцијских језика долазе још два глагола: **даѣтъ** 2016/1 и **приѣтъ** 202а/14. Први од њих, и основни и изведени, има и облик према српском: **даде** 2016/18, 207а/14, **издаде** 205а/10, **дадѣсѣ** 206а/12, **прѣдаде се** 207а/13, **не даде** 2076/10, 208а/20.¹⁰

У српском лику примери 3. л. мн. су присутнији, на пример: **написашѣсѣ** 1986/10, **обладашѣ** 2016/6, **ѡѣшѣ** 206а/22, **разѡѣшѣ** 207а/16, **ѡстѣпишѣ** 2076/18 и још десетак пута. Наставци рускословенског долазе у следећим потврдама: **ѡѣшѣ** 2046/9, **плѣнишѣ** 2066/21, **поидошѣ** 207а/15, **ѡзвратишѣсѣ** 2076/19 и **видѣшѣ** 208а/2. У примеру **ѡтворишѣ** 207а/19 особине рускословенског и српског језика су комбиноване, префикс одговара рускословенском, а наставак српском језику.

¹⁰ Атематски глагол *дати* у 3. л. јд. аориста има у рускословенском и српкословенском завршетак *-ѣтъ* (в. П. Ћорђић, *Старословенски језик*, 155; Б. Ћирковић, *Граматика црквенословенског језика за ученике богословије*, 104).

в) Више од десет употребљених *инфинитива* је са завршетком *-ти*: *поклаљнатисљ* 198б/15, *држати* 200б/14–15, *воевати* 207а/16, *бити се* 207б/1, *оускорити* 208а/5 итд. Исти наставак долази и у примерима *преити* 207б/10, *пріти* 207б/16, док се у примеру *дољти* (= *доћи*) 208б/12 јавља *ћ<јт* према српском језику.

г) Примери *перфекта* су ретки, употребљено је само 3. л. јд. Двапут је у његовом образовању и радни глаголски придев и облик помоћног глагола у складу са српским језиком: *ніѣ могаљ* 208а/4–5 и *ѣ добиљ* 208б/7–8. У још три постојећа случаја радни глаголски придев одговара рускословенском језику, а помоћни глагол је изостао: *пріљлљ и возелљ* 199а/4, *цр|с|твљлљ(!)* 199а/6.

д) *Имперфекат* постоји само од помоћног глагола *быти* у 3. л. мн., а у основи имперфекта је извршено сажимање: *бљхљ* 199а/18.

ђ) У тексту су два *плусквамперфекта* у 3. л. мн. Помоћни глагол је са сажетом основом и са српским наставком аориста: *бешѣ ѡстало* 208а/21 и *бешѣ смѣљ* 208б/11. Радни глаголски придев у наведеном другом примеру је из српског језика, са извршеном променом *-л>-о*.

е) *Партиципи* су углавном ретки, нарочито партицип презента и претерита активни, па и партицип презента пасивни, док партицип претерита пасивни долази двадесетак пута. Партиципи употребљени у неколико падежа имају наставке рускословенског језика.

Партицип презента активни примећен је у Н јд. и мн. м. рода: *не имљљ* 203б/14,¹¹ *стрѣгљци* 207б/18–19.

Партицип презента пасивни се у Н јд. м. рода налази неколико пута: *зовљмљ* 200а/5, 203б/4, *зовљ|м|* 201а/20–21, 202а/9, 203б/6. Постоји још један пример Н јд. м. рода, али није завршен: *зовљ* 199б/17–18. У множини је употребљен само Н у м. роду: *ѡбљдржимљ* 206а/22.

Облици *партиципа претерита активног* су: Н јд. м. рода, *истргљ* 201а/21, и ж. рода, *бывљшљ* 209б/2–3, и Д јд. ср. рода, *бившљ* 208а/14.

Примери *партиципа претерита пасивног* су у м. и у ж. роду. Десетак пута је употребљен Н јд. м. рода и примери су одређеног вида, осим једног који је у неодређеном: *наречљнљ* 199б/11, 201а/12, *первољвљнчаниљ* 199б/8, *наречљни* 199б/14, *именовани* 201б/20 итд.; *низложљнљ* 209б/6.

У Н јд. су и примери ж. рода. Оба вида су могла да се изједначе: *мљчена* 199б/5, *ѡдана* 203а/17 и *привљљд|(љ)на* 204б/6. Од глагола *дати* партицип претерита пасивни одговара и српском и рускословенском језику: *дана* 203б/16, 18, 19. Исти глагол, у истом броју примера гласи и *дата* 204а/1, 206а/18, 19 као у српском језику. Потврђује се у ж. роду и А јд.: *разрљшенљ* 199а/2. Постоји у неодређеном виду и један Н мн.: *мољљ положљнљ ѣсљ* 203б/7.

¹¹ У Н јд. м. рода партиципа презента активног поред нормалног завршетка *-љи* среће се и завршетак *-љи*, *имљи* – *имљи*, настао аналогијом према завршетку у глагола треће и четврте презентске врсте типа: *носљи* (в. П. Ћорђић, *Старословенски језик*, 165; Ст. М. Куљбакин, *Старословенска граматика*, Београд 1930, 128).

Закључак

Летопис, садржајем врло богат, представља занимљив и важан састав који има одређен значај за српску историју, ма какву историјску вредност имали његови поједини подаци. Овде испитана језичка страна преписа наводи нас на закључак да је писар Стефан Марковић, протопрезвитер новопазарски, имао у рукама сличан текст. Иако у његовом тексту има грешака у писању, Марковић показује да је био писмен, познавао је и рускословенски и српскословенски језик.

Летопис је у основи написан рускословенским језиком, али изложени резултати и успостављени односи између рускословенских, српскословенских и српских елемената показују недоследну примену рускословенске норме. Неке од испитиваних црта јављају се у складу са једним од ових језика, дакле у неким категоријама нема паралелизма, друге се, нарочито у фонетици, појављују у сва три лика или комбиновано, у рускословенском и у српском облику, па у рускословенском и у српскословенском. У области морфологије мање је таквих појава јер постоји мали број редакцијских разлика, а и многи српски облици се са књижевним подударују. У неким овде праћеним цртама особине српског језика над особинама рускословенског и претежу. Изузетно ретко у истој лексеми се налазе заједно језичке особине рускословенског и српскословенског језика или рускословенског и српског.

Имајући у виду високу фреквентност наноса из српског језика, па и српскословенског, посебно на фонетском плану, сматрам да се језик *Летописа* може оценити као варијанта славеносрпског, грађена на рускословенској основи. Такав избор језика одговара како садржини, тако и намени текста.

Фонетском анализом обухваћене црте показују да је Марковић унео чак и пуно речи са гласовним особинама свог језика, али су оне готово све општештокавске и за његов локални говор се на основу њих са сигурношћу може само рећи да припада екавској дијалекатској основи. У појединим морфемама на месту *јата* је *и*, као у шумадијско-војвођанском и смедеревско-вршачком дијалекту и у екавским славонским говорима (*није*, Д јд. *страни*, Л јд. *на реци*). Ни примери без гласа *х* за утврђивање Марковићевог народног говора нису релевантни, јер је појава присутна у већини народних говора штокавског језичког подручја.

Преглед деκлинације, која иначе није потпуна, показује да се рускословенски образац (сагласан са српскословенским) присуством форми из народног језика у приличној мери крши.

Све утврђене морфолошке особине из Марковићевог језика су општештокавске. Локални карактер има облик И јд. именице м. рода *с црѡмь* с наставком тврдих основа, а долази у говорима шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта и Д личне заменице 1. л. мн. *нами*, који се налази у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта. На основу малобројних потврда црта из шумадијско-војвођанског дијалекта ипак се намеће мисао да је српски говорни језик Стефана Марковића отуда потицао.

Жа многого радн мртва ево
его светло дарованіа іа нб
лб по прочее дасе со блженеть
іота възблгоу кореніи рабо
ені и възматрїи сѣхъ ісѣзи
ціи, манпачеже понеже и
та самаа благии несѣтъ,
наша, нз дарове в дсе блга
го класы ха, н побаетъ да
раздѣлаетъ іа братїи его
незавнсто поручително. ти
іо прочее блготораздѣла
црца порадовасе много врѣ
ме, н възмїрасе то цркви н се
мьно, и поучи нб шндс влне
бное, егоже буди на поля

чирн іс

187

188

Онедогтонѣ дерзихъ
вши сщениподѣиеткова
ти. оубнигы грзѣсьіе
прѣвено, іудо, а
Интаемо възаксаніхъ,
енреть; възжитїа прѣ
побны соць. іако еан
нль іереи бѣше повзсегн
главѣ евои іаквель ра
намн менсцѣлмыи. не
содаренїа дурево, или ебн
кю. нз со възїаго попуще
нїа. негѣїго чѣло еѣтми
емѣ, нз нкобти, инсѣжа

188

Зборник XVII век, око 1696/1705. године, л. 187б и 188а (РР I 22)

разгубаваго полнаго величїи
тїцы, славы ради вѣременныя,
нѣ да се стѣрають съмрътн вѣ
споминанїемъ : †

Соломоже прѣмѣрїи тїе, поми
нани послѣдняя ево и вѣвѣгы
несгубишиши. Послѣдняя ехъ, ея
чѣтыри, съмръть. Второе хѣво при
шѣтвїе. слава ранекаа, и мѣгы
везгомые. и мже везпоминае
ея, и мма вѣпомышленїи и вѣ
ѣмѣ вѣсета, хоще жителствова
ти право и добродѣтелѣмъ, нѣо
ея на чвора ненавѣдѣти гѣмъ,
и прилежати докро
дѣтелм : †

Видѣнїе Григорїа мона
шѣрашно соудѣ бжїи.
Занеже моленїемъ и млан
твїи Василия новаго,
ея нѣмѣ охрыше. иже
ише **З**а, да понаемъ
вѣсета, тако да понаемъ
о бѣзаконїи наши, и мѣ
кисе вѣднаго мѣдїа :

Вѣднѣ оубо ноць леже
щїи на оудѣ моемъ .

ахъ кинишь и исповѣданіи есмь
 грѣхове, и ѿнде кляхъ свои,
 тогда снѣга есмь и мѣхъ и послѣхши
 его выше реніи кудиміе, ѿже ра
 зх мѣхъ кечи къ снѣгу и се въспѣти
 и тринде въдомъ жени ѿ мнѣ хо
 те въспѣтии си крѣпче, буд
 како покаяньи и кающиноу
 исповѣданію дане похвѣсть и ѿное.
 еже оуцѣла не беззаконіе, и цѣта
 кляхъ въдомъ ѿ крѣпче ю оуспѣхъ,
 плакаше оубо сътворше мѣхъ,
 да въ крѣпче и мѣхъ, что бы съдрѣше
 се не, и кляхъ есѣхъ мѣхъ и по
 страшно снѣгу, архіеже рѣа
 снѣга и мѣхъею мѣхъ сокою похвѣхъ
 си не исповѣданію колѣси, тогда
 ре кляхъ и ази бѣмъ ѿ камина она
 жена иже исповѣдаше дни, и тоге
 оуцѣта и не исповѣда буди казано
 чия

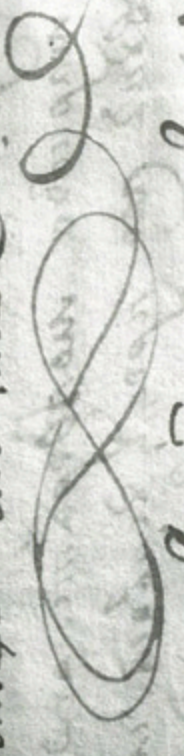
еже съдрѣла, и прѣдрѣме соудіа да
 ме мѣхъ, снѣгъ си кляхъ и мѣхъ
 ѿтнѣи мѣхъ кляхъ си, а неже
 ѿ жидаше многое вѣрше дане похвѣ
 не, а еже беззаконіа снѣга раи оуцѣта
 и не исповѣда его, и не мѣхъ
 и некое мѣхъ и стѣніа снѣгъ.
 и снѣга рѣхъ и кляхъ мѣхъ, и, ф, при
 кляхъ ѿчюмѣже, и кляхъ кляхъ
 бѣхъ мѣхъ, и же и мѣхъ мѣхъ
 кляхъ мѣхъ и прѣдрѣхъ мѣхъ,
 и же дрѣхъ мѣхъ мѣхъ и три
 дрѣхъ мѣхъ, ѿчюмѣже, мѣхъ
 ѿцѣ свое дрѣхъ мѣхъ мѣхъ
 и мѣхъ мѣхъ, и кляхъ мѣхъ мѣхъ
 юже и мѣхъ кляхъ не въспѣхъ
 ѿпѣхъ мѣхъ, таже три снѣга архіеписѣпа
 римска, кляхъ мѣхъ си казано
 мѣхъ мѣхъ и мѣхъ хоще, архіеписѣпа
 рома и творки казано кляхъ мѣхъ,
 чия

мѣнь корабль. рнел
и діадоль. што видѣл
мага. стымарпиль.
што бѣвшин бугей.
стымхань. фского
соухитио хам. Но
анко е ро хлпгаго. м. н.
што свеза діавола стн
сманвсттарь. Ншовь
шбракп пнчнсагглы
бесдова. прркыр
што съзакрковь боу
Соломоуцѣ. кпобь
рожднъ. г. авлчтвр
мудре.
шудре.

лазарь. конгррьсрѣзме.
ермль. кстопооодршты
жнвьходнтпъ. сптам
рнда. концрковьпреже
бь. стылетрѣ. кстооель
бесдовакпль. чнгль
чксшвкстокадоуан
ара. свнль. ксгароан
нандя. кстооумрето
прбсвабавиоурво.
вель. кстооѣ. шльрои
ще. апаль. вкнелл. гга
оубі кансь авеля брапта
своого. шкрвь авеловы

45
Во оубраню мѣмодѣснѣхъ
бѣ ерѣвѣ глѣвѣ со вѣстоу
егого, вѣмѣ и вѣщѣ мѣсто
бѣговѣрѣ ко прѣстѣи оуцѣ,
и написашѣ на рѣмѣи оуцѣи вѣ
Аомѣ ерѣвѣ мѣсто оуцѣ, Ао-
вше и монопѣсѣ мѣсто мѣтѣ
Аа у пѣшѣтѣ и моѣ и рѣснѣ и
олѣо оуразнѣ, и тѣло напѣшѣ-
Ао глѣвѣ мѣмохѣрѣхѣ прѣвѣо
и моѣ поглахѣрѣхѣ и тѣлѣхъ:
Архангѣлѣсно вѣблѣоанѣ, вѣо
Аобрѣто и хѣ рѣрѣ вѣмѣгѣд
бѣдѣхъ и мѣ вѣгѣло вѣмѣд
олѣтѣ, и прѣло рѣрѣхъ вѣи рѣ
сногѣ, А оу рѣ вѣгѣло, и вѣ со-
блѣнѣ мѣрѣдѣ со стѣо, и вѣо

Франгѣпана бѣна, мѣмодѣснѣхъ
и патрѣрѣногѣ вѣнѣ мѣмола бѣна,
и лѣ мѣмѣтѣ зрѣмѣнѣхъ; у мѣмѣ-
лѣ мѣмѣтѣ мѣмѣтѣ мѣмѣтѣ
го вѣго дѣтѣ мѣмѣтѣ бѣмѣтѣ
вѣрѣцѣи. мѣмѣтѣ рѣмѣтѣ
вѣмѣтѣ, гѣмѣтѣ бѣмѣтѣ и
гѣмѣтѣ мѣмѣтѣ.
Аомѣтѣ и оуцѣ мѣмѣтѣ:

Во вѣрнѣхъ, мѣтѣ. мѣмѣтѣ 18:
1743:

Писѣо Марѣо дѣмѣтѣ рѣмѣтѣ
дѣмѣтѣ, оуцѣ бѣмѣтѣ, мѣмѣтѣ
сногѣ, и мѣмѣтѣ; вѣмѣтѣ
Аомѣтѣ бѣна вѣмѣтѣ мѣмѣтѣ
вѣмѣтѣ.

Зборник Марка Димитријевића 1743. година, л. 45а и 86б (РР I 39)

Книгу, Столпленихъ разни
дещи; О великомъ утраве
нихъ Физикъ нашехъ мати
исцелехъ.

Млтва пре Шваромъ.

Оте, нашъ: слава, и нѣ: Гди полни.

Гди все хоте Бже нашъ олавола
нашъ птѣ, и птѣ се, мортаду
Предъи жьодъ Мре, и жьодъ Столпленихъ,
ихъ, иамъ бѣгословенъ се до жьодъ зьодъ
Аминъ.

Благодареніе ло одѣт.

Благодаритъ тя хоте Бже нашъ, іамъ
нашъ се нашь, сенихъ толхъ олаво
не лѣта нашь и нашо. Намато твоего Хрѣстїя
мо зѣ, посредъ ченниохъ твоехъ, прише
сеи (те тѣрда хинъ, прѣгни, и нашъ и
спаси нашъ. Слава, и нѣ: Гди полни
Гди олавола.

Млтва ради прѣгудъ твоехъ Мре, и зѣ
стѣхъ твоехъ, Гди все хоте, Бже нашъ
полни нашъ, Аминъ.

Млтва пре Бетеріо. 2 3

Гди хоте убоин и наспитсѣ, и дозѣна,
и Гди Гди зѣнришѣи его, Сенихъ,
одѣтѣ сѣрѣ хѣ зѣтѣ хѣ.
Слава, и нѣ: Гди полни Гди
олавола.

Гди олавола нашъ, тѣзѣ, и птѣ
же, Млтва ради прѣгудъ твоехъ, Мре
и жьодъ стѣхъ твоехъ, Аминъ.

Благодареніе по Бетеріо.

Возвеса мѣна сеи Гди зѣ тѣренїихъ
твоехъ, и зѣтѣхъ рѣхъ твоего хоре,
дѣтѣ. Зѣнришѣ на нашъ сѣтѣ мѣна
твоего Гди, ради сеи зѣлеи зѣтѣ
тѣхъ, вѣтѣ тѣмѣцѣи, зѣна и
Бже, хоре, убоини. Вѣтѣ зѣтѣ
пѣ, усну, и погидъ іамъ Гди зѣтѣ
нашъ, на утѣрѣи зѣнришѣ, еси.

Слава, и нѣ: Гди полни, Гди Бѣгословн.
Бѣгословенъ сеи хоре Бже нашъ, зѣтѣ
нашъ тѣхъ до Бѣгословнїи, и сплани
нашъ зѣтѣ. Стѣ твоего, и прѣгудъ сѣна,
и до, зѣтѣ, и Физикъ нашего, Млтва
пре: Гди тѣхъ твоехъ, Мре, и жьодъ стѣхъ
твоехъ, Аминъ.

Зборник XVIII век, од 1770. године до последње деценије тога века, л. 16 и 2а (PP 140)

Аліція Аліція
Сабто пренемдю сѣбци
сѣцимъ оцѣмъ шашу
се . Сима стѣдо дѣдъ не
сѣщепѣшмъ сѣ пѣжѣше
сѣгмъ . мѣтапѣлѣетъ
сѣбразмъ бѣтѣномъ
сѣбѣрѣ . Зарѣю дмъ про
сѣбцимъ . Зарѣю мѣ
поитѣмъ сѣмъ . рѣ
Зарѣ мѣсѣмъ сѣмъ
рѣ сѣмъ мѣсѣмъ
сѣбта . рѣ мѣсѣ
Аше просѣбцимъ
рѣ на грѣмъ прѣгѣи оуѣза
шацимъ . рѣмъ мѣ
сѣбтѣло сѣсѣбавѣши про
сѣбцимъ . рѣмъ мѣ
мѣсѣго мѣсѣсѣдѣто мѣсѣ
таши рѣсѣ . рѣ мѣ
пѣли жѣпо мѣсѣцимъ О

Брѣ . рѣ грѣсѣмъ
мѣцимъ сѣсѣрѣю . рѣ
Бѣмъ Омпѣцимъ сѣсѣсѣ .
рѣ мѣсѣ грѣсѣцимъ рѣсѣ .
рѣ поитѣмъ дѣдъ мѣсѣ .
рѣ мѣсѣ мѣсѣмъ мѣсѣ
мѣсѣ мѣсѣ . рѣ мѣсѣсѣ .
Бѣсѣсѣ мѣсѣ сѣсѣсѣ
вѣ мѣсѣмъ мѣсѣмъ .
сѣсѣрѣ дѣдъ рѣсѣсѣ
мѣсѣмъ . Прѣсѣ сѣсѣ
сѣсѣсѣсѣмъ мѣсѣ мѣсѣ
сѣсѣ . прѣсѣсѣ рѣсѣ
мѣсѣмъ . Сѣсѣсѣ мѣ
сѣсѣ . Аліція Аліція .
Поюше мѣсѣ рѣсѣсѣ
сѣсѣсѣсѣ мѣсѣ . мѣ
сѣсѣсѣсѣ мѣсѣ мѣсѣ
сѣсѣсѣсѣ мѣсѣсѣсѣ
сѣсѣ . Сѣсѣсѣ мѣсѣ рѣсѣ
сѣсѣ . мѣсѣ мѣсѣсѣ , на

ПРОИВАЕ ГЛА Е. ГИ ТПОСЕ
ОУМНОЖИШЕ: СЪ ТЫЖЕ ГИ ЗА
СПИТНИКЪ: О ПЛЪ ИЪ ГАЛАТО.
ПРАЧЕ ВНАКЪШЕ ТАКО НЕСПРА
ВАЕТЕСЯ ТАКЪ СЪ ДЖАЛЬ ЗАКОНА.
ОДРЕ НЕВЪРОЮ ИЪ ХВОЮ. ИЛИ
ВЪ КЪА ИСА ВЪРОВАХО. ДАСПРА
ВАНМЕ СЪКЪРЫ ХЪИ. АНЕСО
САБЪЛЬ ЗАКОНА. ЗАНИЕ НЕОПРАВАН
СЕ СЪ ДЖАЛЬ ЗАКОНА ВЪСАКА ПЛЪ.
ОДРЕЛИ ИЩЕ О ПРАВДИШЕ СО
ХЪ. СЪБЪРЪ ТХОУОМЕ ИЛИ ГРЪКШИИ
ЦИ. ОУКО ХЪ ГРЪХЪЛИ СЛОУЖИ
ШЕЛЬ. ДА НЕ ХЪЕТЪ. ОДРЕКО ТАЖЕ
РАЗОРЪ СІА ПАТЫ СЪЗЫДАЮ. ПРЪ
СПИТНИКА СЕБЕ СЪСТАВАЛЮ. АЗ
БО ЗАКОННО ЗАКОНХ ОУМРЪХЪ
ДАКЪИ ЖИТЬ БОУАХ. ХЪИ СЪРА
СПЕХЕ. ЖИВЪЖЕ НЕУТОМЪ АЗЪ.

66
ЖИВЕТЖЕ ВЪМРЪ ХЪ. ОУ
ИЛИ ЖИВЪ ВЪПЛАЧЪИ. СЪРОЮ ЖИ
ВУ СІА БЖІА ВЪЗЛЮБЛШАГОМЕ.
И ПРЪДАВШАГО СЕБЕ ПОМЪИ:
ОЛАИТЮС ГЛА Е. ГИ ВЪЗКЕАН
СОУДАДШХ МОЮ: СЪАІЕ СІОС.
ОЕТЕ ГЪ СВОИ ОУЧЕНИКО ДАНЕСЪ
МХИДЕТЕСЯ СРЪЦЕ ВЪШЕ ИНОУ СЪА
ШАЕТА. СЛЫШАЕТЕ ТАКО АЗЪ
РЪХЪ ВАМЪ. ПУХ И ПРІПАХ
ИЪ ВАМЪ. ОДРЕ БЫТЕ АГОКИ
ЛИМЕ. ВЪЗРАДОВАШЕ СЪС
ТЕ ОУКО. ТАКО РЪХЪ ПУХ И СІОС.
ТАКО СЪЦЪ МОИ КОЛИ МЕНЕ Е. И
ИЛИ РЪХЪ ВАМЪ ПРЪЖЕ ДАЖЕ НЕ
БХАЕТЪ. ДА СЕГДА БХАЕТЪ ВЪРЪ
ИЛИТЕ. БОЖЕ НЕМНОГО ГЛА СЪБА
МИ. ГРЪКЪ БО СЕГО МИРА ИДЕСЪ.
И ВЪМРЪ НЕИМАТЬ ИИТЕЖЕ ИЪ

ДАЕШСА ЛЮБИМЬ
 ШЕ ВЪ ТЪ
 ШОГО РАДИ ЧТО ХЛѢБЪ ЕСТЬ
 БЛАГОСЛОВЕНЬ ИСТИННІИ ПРИТІЕНЬ
 ПОНЕЖЕ ШОНЫА ПРАФОРЫ ЕСТЬ
 ИЗНѢАТЕ АГНЕЦЪ ИЗЪАТЬ БЫС
 ВО СЪЩЕНІЕ ПѢЛА ХРТАВА И
 ПАКИ ПОНЕЖЕ ПРИКОСНОВЕНІЕМЪ
 РЪКА СЪЩЕННИКА СЪСЛЫВШИ
 СА ПРИКОСНОВЕНІЕМЪ ПѢЛА ХРТА
 ОВА СЪЩЕНЬ ЕСТЬ СЕТО РАИ
 ИАЮТІЕ СОБЪГОТОВАЕНІЕМЪ ЦѢЛУ
 ЮТЪ ПѢСНИЦЪ І СРЕДЪ
 ИСІА ЧЕО СЪЩЕННІИ ЛІТЪОГ
 ДУАЛОВАЮТЪ ЛЮБВИ ВАШЕИ

ВЪНИХЪЖЕ АЦЕ ЧТО РЕТЕСЕ ПР
 ПРИЛІТНО, ПИСАЖЕ ВЕЩЬ ИСПЕ
 ЗОВАШЕ, ЕЖЕ МАЛО ВЕСМА РА
 ЗАМѢЮ, ЛІОЕ ПА БЪПЕШЬ САМО
 МЪ АРХІЕРЕЮ ИНОМУ І НЕС СЪ
 БѢЮ ВЪ ТЕСТЬ СЛАВУ ДОВѢК
 ВЪКОМЪ А М Н Н Ъ :
 КОНЕЦЪ И БГЪ СЛАВА АМННЪ
 ПРІПИСАХЪ АЗЪ МНОГОГРѢШНИИ
 ДВОЪ ПРІЗВАНІЕРЪ СТЕФАНЪ
 МАРИКОВИТЪ НОВО ПАЗАРСІИ
 І СФИМЕРІЕ РЪКОЮ СВОЮ ПРІЕР
 АСНОЕ БОГАПАСТВО СЛАВНІА
 ДКАРЛОВИЧУМА : А Ч Н ТО
 СОВРШІИ НАКАШЕСТВІЕ СІАГО ПУ

и живу быти ему. са и папа оу
мленъ лоу ѿ рабѣ свое, иже.
и подаждь емоу ѿбратокааніа,
прошеніе грѣхѣ, и ѿставленіе.
пращаніе емоу въсаго съгрѣшеніе во
люе и неволное. примири его и
свѣдини его стѣи своей цркви.
оуѣ и ѿгнаше. сънижетипѣ
лаітъ дръжававелѣтїе. и папа
и прно и звѣсы въса, аминь: ✠
ГЛА ДО ИНО Е. и ѿ прѣтѣ: ✠
ТОГА ДАЕТЬ ЕМОУ КАПѢ ПРОТН
ВЪ СЪГРѣШЕНІЮ ЕГОВУ: ✠

ПРАВНА ИЗБОРАНА И

РАЗЛИЧНА СЪБРАНА И ЗАКОНИКА,
ПРАВНО: ѿ БОЛНѢ ОУБІИСТВѢ.

а

БОЛНЫ ОУБІИЦА, ІС ЛѢ ДА НЕ ПРИ
ЧЕСТИТСЕ, ПО ПЪ ПРАВНА, ВЕЛИ

МЛТВА БАБЕ КОІА ПРИНМЕТЬ
 ШПРОТЕ ВЪТА РОЖЕНІА БГО
 ТЕ ВЪДЫН НЕМОЦЬ НАШОУ . Н
 СОУДЪ ПООБІЕ РОДОУ ЧЛЪСКОМУ .
В ПОМНШЛЕНІН НАШІНХЪ ОУМЪ РАЗЪ
 МЪСТН . ПОМНШЛЕНІА ПРЪ
 БЫВАЮЩІН НАМЪ , ШДРЪЗОСТН
 НЕЗЛОБІЕМЪ ПРНЗРН ВЪПАДШІНХЪ
 ВЪСОУМНЪНІЕ . ПРНСАГАЮ
 ЩІНМСЕ ШПРОУСТН . ПЫБОВЪСН
 СТАННАА СРЪЦЪ НАШІН . ПЪМ
 ЖЕ МЛНМПНСЕ , ШДАПІЕ ПОДА
 ЖДЪ БЛГОСТННН ПВОЕЕ РАДН .
 ТАКО БЛВЕНЪ БЕН СЪПРЪС ПЫНМЪ
 НЕБЛГЫНМЪ НЖНВО ПВОРЕЩІНМ
 ДУСОМЪ ПВОНМЪ . НННА Н
 ПРНО НВЪВЪКЫ ВЪКЪ АШН
 ПОСЕН МЛТВЪ , ПОМЪЖЕ . В . М .
 СН ІУХЕ РОЖЕНСЕ ПРЪЖЕ ВЪКЪ ШОЦА .
 МЛТВА . ЖЕНЪ РОЖЪШОН ШРОЧЕ .
У Е БЕНАШЪ . ВЪЛОЖЕН ОУДЫ
 ВЪЛОЖЕНАА МОА . ДАНЪ ВЕДЕ
 ШН ЖНВ ШТЪ НЗБОУ ПРИБЫМОЕ .

240
саррѣ. оца множьствъхъ страни
тъствъ. бѣсчисельны^и люде^и сътво
ривъ. дарова^и исаіа речець. и съ
прѣтъ іакова сърахиліею, и плѣ
ію ѡстивъ. и съпрѣтъ іѡсѣфа
съанефотю, и плѣдъ дѣтѣ борца.
іефрема съманасіею процвѣтъ.
самъ ѡкоренѣтъ плѣтн іеѡва.
пріемъ захарію съелнсафотю
и прѣтъ сна ею прѣтлаго свое рѡсѣ
показавъ. въсели въсе въ ѣрво дѣвѣ,
неведущез послганіе бѣе маріе. и ѡ
нне въплѣтн въсе, и родн въсе на степн
роду члѣтскѡмъ, и пришьдъи мно
жьствѣ ра твоиѣ блѣтн, въ гану
галленекую, и сущіи тоу браісѣ
блѣтн. и вънне чю съдѣлавъ. да
и външи іакова іевола законю съпр
гн. и не оубъ чѣ рѡство въ рѣ стѣ въ блѣ

20
Ю СТѢННИКЪ КЪ КЪЗБА

ВННЗДНА МОРА ТАКА СЪ БЛВН.

У ЛІСЬ ПЪКІСТО ЖИВѢШЕ ВЪ КОСТАПТИ
Е МЕ ГРАДЪ. ВЪ МѢСТЕ РЕКОМЪ МЪ
Е ЛЕФЕРИ. ИМЕНЕМЪ ДИМИТРИЕ. ИИ
МѢШЕ ВЪ РЪ И ПЛАДЪ ЖОУ ВЕЛИКОУ.
КЪЗСТМОУ НИКОЛЕ. И ВЪЗЪЗЪ МЪ ПАТРЪ
СЛАВНОУЮ СГО ПАМЕТЬ. СВѢЩЕНМА
СЛО И ВЪСЕ ЕЖЕ ПА ПОТРЪ БОУ ПРАЗНИ
КОУ. СГО НИКОЛИ. ШВЕЗЪШЕМЪ Е ИМЪ
ВЪ КОРАБЛИ. Ш СЛАВНАГО КОСТАПТИ
ПАТРА. КЪЗНМОУ ГРАС ИМЕНЕМЪ
АТИРЬ. БѢШЕ БО ТАМО ЦРКОВЬ СГО
НИКОЛИ. И ТАМО ПАКЪСА ЛѢТА ПРИ
ХОЖАШЕ. И ПВОРАШЕ ПАМЕТЬ
СГО НИКОЛЕ. И ДОУЩИМЪ Е ИМЪ

неусправаема и испаданіяхъ дані аще
и стадохомъ нбстѣ се вбра: вбра по упо-
нолетѣ лотншленіе: и ннрде: фаре по
вбра соверши и соудѣ сіе преврщаетъ
стаданіе. и ннрде: фанешнмаемъ упо-
стаданіамъ, фори по сето радн нареко-
хомса фанесѣтннптенн тлестнмъ вбод-
емъ, фанешнмъ рде свнннмса, аще упо-
сласенна ошша, тлестна поропае та
и фта вощатн: аще ннрде брѣа та пошн-
тати и вбровати нмъ. аще ннрде нево-
рдемъ, ннрде тно отъ естѣ увбрѣемъ
напо по вбсн тно отъ естѣ: вннн оттомъ
и фта вѣла. се первое знаменіе в фтн
бта, ерде вбтнмъ тѣрде тлестѣ. протѣ зна-
меніи иу наданіи. тннрше:
вбромъ по вбсн фрѣвннн по хкаленн ошша
и оед сѣа вса растлншася.

Конѣцъ и бтѣ слава.

Никодимъ Јеромонахъ

САДРЖАЈ

КАТАЛОГ

88. ЗБОРНИК XVII век, око 1696/1705. године	7
89. ЗБОРНИК СВЕТООТАЧКИХ ТЕКСТОВА XVII век, око 1695/1710. године	17
90. ОДЛОМЦИ АПОКРИФА XVI век, око 1550/1560. године	24
91. ЗБОРНИК МАРКА ДИМИТРИЈЕВИЋА 1743. година	29
92. ЗБОРНИК XVIII век, од 1770. године до последње деценије тога века	35
93. ЗБОРНИК XVII век, око 1675/1685. године	46
94. ЗБОРНИК 1750. и 1751. година	54
95. ЗБОРНИК 1631. година и XV век, око 1440/1450. године	65
96. ЗБОРНИК О СВ. НИКОЛИ XVI век, око 1550/1560. године	75
97. ЗБОРНИК ЈЕРОМОНАХА НИКОДИМА 1762. година	83

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА КОЈЕ СУ КОРИШЋЕНЕ У ОПИСУ ВОДЕНИХ ЗНАКОВА	90
--	----

НАУЧНИ ПРИЛОЗИ

<i>Љупка Васиљев</i> ИЛУМИНАЦИЈА И ПОВЕЗ РУКОПИСНИХ ЗБОРНИКА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ	93
---	----

<i>Душица Грбић</i> ЈОШ ЈЕДАН РУКОПИС ДАСКАЛА МАКСИМА	103
--	-----

<i>Душица Грбић</i> РУКОПИС АВРАМА МАКСИМОВИЋА У ЗБОРНИКУ РР I 40 БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ	115
--	-----

<i>Катица Шкорић</i> ФОНЕТСКЕ И МОРФОЛОШКЕ ОДЛИКЕ ЛЕТОПИСА У РУКОПИСНОМ ЗБОРНИКУ ИЗ 1750/51. ГОДИНЕ	131
---	-----

ЋИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ
БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига XI

ЗБОРНИЦИ

Издавач
Библиотека Матице српске
Нови Сад, Матице српске 1

За издавача
Миро Вуксановић

Техничко уређење
Аутори

Штампање ове књиге омогућило је
Министарство за културу Републике Србије

Коректура
Аутори

Тираж
350 примерака

Штампа
АД Будућност
Нови Сад, Шумадијска 12

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

091:027.54(497.113 Novi Sad)
017.1:091(497.113 Novi Sad)

ЋИРИЛСКЕ рукописне књиге Библиотеке Матице српске. Књ. 11, Зборници / аутори каталога Душица Грбић, Катица Шкорић, Љупка Васиљев (опис водених знакова), Станимир Јакшић (консултант у опису садржаја) ; аутори прилога Љупка Васиљев, Душица Грбић, Катица Шкорић ; редактор Вера Јерковић. – Нови Сад : Библиотека Матице српске, 2006 (Нови Сад : Будућност). – 146 стр., [16] стр. с таблама (факс.) ; 25 cm. – (Рукописне књиге Библиотеке Матице српске ; књ. 11)

Тираж 350. – Библиографија уз поједина поглавља и уз текст.

ISBN 86-80061-38-7

1. Грбић, Душица

а) Библиотека Матице српске (Нови Сад) – Ћирилске рукописне књиге – Каталог б) Зборници – Библиотека Матице српске – Нови Сад

COBISS.SR-ID 218178311

